

ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ: архетип, стереотип, ідентичність

*За загальною редакцією
Пушонкової О. А., Шевченко З. В.*

Черкаси
2016

УДК 316.346:159.923:17(075.8)
ББК 60.542.2+88.323+87.703.6 я73-1
Г 34

Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол №. Від червня 2016 року)

*Видання здійснено в межах реалізації фундаментального дослідження:
«Соціальні практики формування гендерної чутливості й толерантності
в традиційному українському суспільстві модерного періоду» № 0115U000640
Затверджено Вченою радою університету №8 від 23 червня 2016 року*

Рецензенти:

доктор філософських наук, професор кафедри філософії Черкаського державного технологічного університету **А. П. Бойко**;

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького **С. Д. П'язнік**;

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології психологічного факультету Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького **С. Г. Харенко**;

Гендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність / За заг. ред. Пушонкової О. А., Шевченко З. В. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. – 202 с.

Навчально-методичний посібник пропонує сучасний підхід до досліджень із гендерної проблематики. Його створено на основі відкритих семінарів, присвячених проблемі самодостатності жінки в гендерному психоаналізі (2014-2016, ННІ історії і філософії), семінарів із проблематики гендерного виховання, діяльності гендерного кіноклубу, соціологічних та психологічних досліджень. Посібник має практичну спрямованість, сприяє формуванню загальної комунікативної культури, гендерних компетенцій та гендерної чутливості. При вивченні різноманітних практик репрезентації гендеру важливим є використання здобутих знань для самостійного аналізу і осмислення гендерних відносин, які відіграють важливу роль у побудові ідентичності сучасної людини. Вміння диференціювати різні моделі гендерних відносин не лише підвищує загальний рівень інтелектуальної, моральної та естетичної культури, а й виступає терапією внутрішніх психологічних конфліктів, засобом подолання гендерних стереотипів, а відтак, – стратегією самопізнання. Навчально-методичний посібник розраховано на студентів вишів та викладачів соціальних і гуманітарних дисциплін. В основу посібника покладено ідею комплексності міждисциплінарного гендерного підходу, кроссекторальності гендерної проблематики та можливостей використання запропонованого матеріалу залежно від спеціалізації та профілювання. Структура посібника містить розділи, використання яких є доцільним в рамках окремих навчальних дисциплін – «Соціально-філософські проблеми гендеру та фемінізму», «Соціологія», «Філософія культури», «Філософія психоаналізу», «Естетосфера візуальної культури», «Етика», «Естетика», «Психологія».

УДК 316.346:159.923:17(075.8)
ББК 60.542.2+88.323+87.703.6 я73-1

Співавтори:

*к. ф. н. Пушонкова О. А. (розд. 1, 3, 4, 5); к. ф. н. Шевченко З. В. (розд. 2, 8);
к. пс. н. Овчаренко О. В. (розд. 6, 7); Тарнавська Л. Д. (розд. 6, 7)*

ISBN 978-966-/-/-/-/-/-

© Колектив авторок, 2016

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I.	
Гендер та рівні його функціонування (Пушонкова О. А.).....	5
РОЗДІЛ II. Розуміння поняття гендеру з точки зору біодетерміністських теорій (Шевченко З. В.).....	11
РОЗДІЛ III. Фемінізм: сутність та види (Шевченко З. В.).....	27
РОЗДІЛ IV. Моделі гендерних відносин в історії культури (Пушонкова О. А.)	44
Класична модель.....	44
Неокласична модель	50
Постнеокласична модель	62
Гендерна асиметрія у XXI ст.	66
РОЗДІЛ V. Вивчення практик репрезентації гендеру. Репрезентації маскуліності й фемінності в художніх практиках та у просторі мас-медіа (Пушонкова О. А.).....	71
РОЗДІЛ VI. Спілкування. Виникнення конфліктних ситуацій (Пушонкова О. А.)	89
Принципи соціальної екології	95
Життєві позиції	97

Система партнерських відносин (цикл існуючих пар) та стан особистісних меж	101
---	-----

ПРАКТИКУМ

РОЗДІЛ VII. Проблемні дискусії з гендерної тематики (Овчаренко О. В., Тарнавська Л. Д.)....	113
Гендер – соціальний конструкт чи біологічний імператив?	113
Наукові основи гендерної проблематики	115
Соціально-психологічна сутність жінки.....	124
Соціально-психологічна сутність чоловіка.....	126
Що означає бути «справжнім» чоловіком і «справжньою» жінкою?	128

РОЗДІЛ VIII.

Психоаналітичне тлумачення архетипної символіки гендерних образів (Овчаренко О. В., Тарнавська Л. Д.).....	132
---	------------

РОЗДІЛ IX. Соціологічні дослідження гендерних відносин: анкетування (Шевченко З. В.)	139
Кількісний підхід у соціологічних дослідженнях гендерних відносин: загальна характеристика	139
Анкетування: основні положення	142
Види анкетних запитань та їх функціональне призначення	146
Приклади анкет	159
Результати анкетного опитування «Гендерні стереотипи сучасної студентської молоді»	170

ДОДАТКИ	195
----------------------	------------

РОЗДІЛ І.

Гендер та рівні його функціонування

Відмінність – це не привід для конфлікту
Б. Резнік

*Взаємозалежність – цінність більш висока,
ніж незалежність*
Стівен Р. Кові

Сьогодні широке коло соціокультурних проблем сучасна людина розглядає крізь призму складного, але дедалі все більш актуального поняття «гендер».

Розуміння гендеру зводиться до аналізу чотирьох взаємопов'язаних систем: біологічна стать, гендерні стереотипи, гендерні ролі та гендерна ідентичність.

Поняття «стать» використовується для позначення біологічних розбіжностей між чоловіками та жінками. Гендер (англ. gender, від лат. genus «род») – це соціальна стать, що визначає поведінку людини в суспільстві й те, яким чином вона сприймається. Статеворольова поведінка визначає відносини з іншими людьми.

Взаємовідносини жінок та чоловіків – важливий фактор особистісного і соціального розвитку, оскільки вони пре-

зентують дві найбільші соціально-демографічні групи. Гендерні відносини – це відносини між чоловіками та жінками в суспільстві, які розглядаються як на рівні груп, так і на рівні міжособистісних стосунків. Гендерні ролі – норми та правила поведінки, які ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних зі статтю та реалізація яких формує ідентичність.

Ідентичність – самототожність, стійкий образ «Я», усвідомлення в собі певних якостей та унікальних особливостей. Психосоціальна ідентичність є запорукою психічного здоров'я людини. Гендерна ідентичність входить до структури соціальної ідентичності та є усвідомленням власної статевої приналежності у контексті процесу соціалізації. На перетині публічного і приватного життя формуються гендерна та сексуальна ідентичності, виникають стандартизовані еталони мужності та жіночності.

Гендер:

- як соціальний феномен – дійсність міжстатевих відносин у соціумі;
- як культурний феномен – символічне уявлення про цю взаємодію в репрезентаціях чоловічого і жіночого;
- як психологічний феномен – засіб формування ідентичності на рівнях переживання, мислення та поведінки.

Розкриття гендерної проблематики на рівні соціальному презентує моделі комунікації, адже соціальна комунікація передбачає, перш за все, гендерну орієнтацію та формує увесь спектр майбутніх взаємовідносин між людьми.

Найбільш усталені гендерні норми транслуються з моделей взаємовідносин наших предків, адже кожна культура має у собі певні цінності, відносини, форми поведінки, які передаються з покоління в покоління досвідом, мовою, або ж за допомогою інших засобів, наприклад, комунікаційних технологій. Проте, цілком очевидно, сьогодні формуються нові традиції, які дозволяють самоконструювати гендерну модель поведінки.

Гендерні дослідження проводяться з метою як вивчення нових явищ, так і глибинного розуміння природних

установок та стереотипів. Жіночі та чоловічі гендерні ролі служать засобом пізнання позитивних та негативних аспектів як окремої культури, так і світу в цілому.

Гендерні дослідження отримують потужний розвиток у сучасному соціогуманітарному знанні, є складовою міждисциплінарних досліджень. Важливе місце в них належить психології гендерних відносин, адже величезною є потреба у власній «картографії» гендерної ідентичності: вмінні спілкуватися з протилежною статтю, долати комплекси та будувати інтимні стосунки. Для кожної людини цей процес є неповторним та унікальним.

Гендерна чутливість полягає у розумінні механізмів функціонування гендеру як на загальнокультурному, так і на індивідуальному рівнях.

Рівні функціонування гендеру:

Тілесний – чуттєвий, сексуальний, – реальний у розумінні Ж. Лакана. На цьому рівні відтворюються гендерні відчуття, визначається потяг або відраза до протилежної статі.

Емоційний – рівень переживань гендерного образу через почуття любові, ненависті, обожнення, презирства тощо.

Смисловий – рівень переконань, смислових конструктив (гендерних концептів) людини, яка творить себе як «текст» певної статі. Гендерний концепт є продуктом гендерної ідентифікації, процесом розпізнавання та інтерпретації подій, системою уявлень про чоловіче та жіноче, оформлення їх у певну модель.

Поведінковий (рольовий, діяльнісний) – містить гендерні практики як способи конкретного втілення символічних цінностей.

Відчуття, переживання та інтерпретація знаходять втілення на рівні поведінки. Але часто вони мають у підґрунті несвідомі механізми, які діють автоматично. Засвоєні з моделей поведінки батьків стереотипи або травмуючі події минулого можуть формувати небажані моделі відносин або, взагалі, настанову на відмову від взаємодії.

Дослідження індивідуальних характеристик на кожному з рівнів мають за мету встановити їх взаємообумовленість і дослідити власну гендерну ідентичність.

Існування багатьох конфліктів та суперечностей у міжособистісних стосунках говорить про те, що сьогодні важливо вивчати соціальні проблеми й формувати гендерну чутливість до їх вирішення. Розкриття логіки несвідомого конфлікту дає можливість змінювати ставлення до життя та робити усвідомлений вибір.

Надзвичайно актуальними є дослідження гендерних відносин з точки зору гендерного конфлікту. Гендерний конфлікт, як неузгодженість між чоловічим та жіночим початками, пов'язаний із самою соціальною реальністю, де в історичних змінах акцент переміщується з біологічних, статевих розрізень на соціальні, на різні системи взаємовідносин чоловіків та жінок.

Гендерний конфлікт може бути представлений на усіх рівнях (тілесному, емоційному, смислово-поведінковому), але бути неусвідомленим. Наприклад, недовіра до чоловіків може бути обумовлена тим, що жінка з дитинства не знала свого батька, який покинув сім'ю. Внутрішній конфлікт моделюється у реальних ситуаціях спілкування, тобто внутрішній конфлікт створює зовнішній конфлікт.

Розв'язати конфлікт можливо у процесі самопізнання, що має прояв на рівні гендерних практик, які підтримують переживання відповідності свого «Я» власному гендеру – гендерну ідентичність.

Гендерні дослідження стають невід'ємною частиною формування ідентичності сучасної людини. Йдеться про появу нового соціального характеру, що потребує задоволення нових, специфічних потреб (Е. Тоффлер). Змінюється психологічна організація людини, способи інтерпретації своїх проблем і потреб, змінюються моделі комунікації та психологічні захисти. Вони породжують у ХХ ст. нові моделі ідентичності: одновимірної людини (Г. Маркузе), людини-локатора (Д. Ріс-

мен), конформістської людини (Е. Фромм), людини-туриста (З. Бауман), інформаційно-адаптованої людини (Г. Дилігенський), людини-псі-нарциса (Ж. Ліповецький) тощо.

Від жорсткого пристосування до системи («Я такий, який вам потрібен») відбувається перехід до побудови образу «Я», відносно незалежного від світу. Так, людина-турист ні на чому не фіксується, коли подорожує Світом або простором Інтернету. Для її поведінки є характерним «поверхневий ефект». Але ця незалежність є дещо ілюзорною. Мінлива ідентичність сучасної людини, втрачаючи зв'язок з традицією, шукає опору у зовнішньому світі, «мімікріює» під нього, спирається на його зразки, як не дивно, – стає більш від нього залежною. Раніше ми базово спиралися на незмінні архетипи і символи, а сьогодні з дифузних натяків-образів людина конструює власний образ у соцмережах у межах селфі-культури. Це, безумовно, впливає на тілесну ідентифікацію («техноморфна тілесність» О. Сінькевич) та гендерну ідентичність.

Основною ідеєю посібника є те, що формування гендерної чутливості є можливим лише в процесі спілкування як міжособистісної взаємодії. Розвинута культура спілкування дозволяє не сліпо наслідувати, а й активно та творчо підходити до свого життя, корелюючи традиційні форми гендерних відносин з новітніми їх еталонами.

Спілкування як міжособистісна взаємодія – інструмент формування гендерної чутливості. Також потужним інструментом є вдосконалення інтелектуальної культури та критичного мислення, адже розуміння сучасної гендерної моделі можливе лише у результаті порівняння з попередніми її зразками.

Гендерна модель є конфігурацією відносин «чоловіче-жіноче» (характер вирішення суперечностей) у конкретний історичний період. Чоловіча домінантність відображається в терміні «патріархальність» («правління батьків», чоловік – голова родини, коли позиція жінки визначалася соціальним

класом її батька, а потім – чоловіка). Феміністичний рух визрівав поступово і постав у культурі як явище неоднозначне. Припустимо, що його поява була обумовлена потребою збалансувати патріархальне начало матриархальним. Гендерні дослідження сучасності намагаються охопити соціокультурний світ у цілому, на відміну від фемінізму 60-х років ХХ століття, який обмежувався лише аналізом жіночого жіночим поглядом. З 80-х років ХХ ст. спостерігається тенденція гендерних досліджень у напрямі конструювання суб'єкта (М. Фуко, Ж. Дерріда, Дж. Батлер). Сучасні уявлення про гендер як конструкт фіксують розрізнення у поведінці та сприйнятті чоловіків та жінок, які визначаються не стільки їх фізіологічними особливостями, скільки соціокультурними уявленнями й особливостями соціалізації. Бути чоловіком або жінкою означає різні речі в різних культурах.

Дослідження чоловічого-жіночого поступово перетворюються в міждисциплінарне проблемне поле.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Елштайн Д. Громадський чоловік, приватна жінка. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2002. – 343 с.
2. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. – К., 2014. – 65 с.
3. Введение в гендерные исследования. – Харьков – Москва: «Аллетейя», 2005. – 403 с.
4. Основи теорії гендеру. – К.: Видавництво КІС, 2005. – 535 с.
5. Петрова Р. Г. Гендерология и феминология: Учебное пособие. – 2-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2007. – 232 с.
6. Гендерна абетка для українських медіа / Котова-Олійник С., Стельмах Б., Ярош О.: посібник / Софія Котова-Олійник, Богдана Стельмах, Оксана Ярош. – Луцьк: Волинська мистецька агенція «Терен», 2013.– 50 с.

РОЗДІЛ II.

Розуміння поняття ґендеру з точки зору біодетерміністських теорій

Біодетермінізм (*біологічний детермінізм*) – принцип розгляду явищ, згідно з яким визначальними для характеристик людини вважаються біологічні природні фактори. Вперше біодетермінізм виник в середині ХІХ століття в контексті вчення Дарвіна про природний добір, спочатку для пояснення своєрідності поведінки живих систем, до яких згодом стали відносити і людину. В якості прикладу слід згадати школу соціального дарвінізму, яка переносить закони Дарвіна (закон природного добору та боротьби за існування) на суспільство.

Біодетермінізм часто виступає об'єктом феміністської критики, оскільки він мислить природні фактори як незмінні. Біодетерміністський підхід, ґрунтуючись на генетичній обумовленості чоловічого та жіночого, визнає соціальне тільки у якості зовнішнього подразнюючого чинника, що викликає перехід від одного генетичного виду поведінки до іншого. Біодетерміністи надають статі привілейованого значення. На їх думку, саме біологічна стать не просто визначає людину з її репродуктивними

можливостями, але й формує її гендерний образ. Тут слід зауважити, що не всі біодетерміністи визнають правомірним існування поняття «гендер» (символічної, соціальної статі) як самостійного конструкту, оскільки вважають його більш надуманим, ніж реально існуючим.

Основна ідея біодетермінізму в гендерній теорії полягає у, так званій, ідеї статі:

- по-перше, стать становить основу і структуру всього біологічного;
- по-друге, стать є динамічним потоком, що забезпечує людину вітальною силою біологічного характеру, якому вона надає первинного значення як основоположному стрижню протягом всього періоду своєї життєдіяльності [1, 108-109].

Незважаючи на те, що чоловік і жінка належать до одного виду *Homo Sapiens*, що тільки підкреслює біологічну єдність людей в рамках живого світу, не дивлячись на невеликі відмінності між чоловічими та жіночими організмами, що містяться у їх репродуктивній функції, біодетерміністи із впевненістю заявляють про те, що саме вона (репродуктивна функція) формує ту відмінність між чоловічим і жіночим, між маскуліним і фемінним, яку ми наразі маємо в суспільстві. Саме біологічна відмінність між чоловіками та жінками створює чоловічі та жіночі гендерні образи, впливає на різноманітні сфери суспільного та приватного життя, а також на психологічні відносини між статями.

Найбільш відомим у вітчизняній науці прикладом біодетермінізму є еволюційна теорія статі В.А. Геодакяна.

Як зазначає В. Геодакян, із переходом людини від переважно біологічної до переважно соціальної еволюції різко збільшились темпи розвитку. Але отримавши безпрецедентну можливість змінювати середовище, людина змушена змінюватися і сама. Таким чином, виникає система зі зворотнім зв'язком між людиною і середовищем, яка прискорює еволюцію. Застосування еволюційної теорії статі

повинно бути плідним в комплексному вивченні людини, перш за все, при вирішенні соціальних проблем [2].

Належність до одного виду *Homo sapiens* обумовлює єдність чоловічого та жіночого в рамках біологічного світу. Однак, наявність репродуктивних анатомо-фізіологічних відмінностей між чоловіками та жінками, дає підставу біодетерміністам говорити про те, що кожна стать має власну біограму, виступає носієм специфічного генетичного коду, а значить має свою власну біологічну роль, що обумовлює цілу низку соціальних.

Зміни та збереження – це основні протилежні параметри ідеї еволюції. Еволюціонує як навколишнє середовище, так і сама людина. Однак середовище завжди більше за окремі біологічні системи. Тому саме зміни в оточуючому світі визначають і диктують розвиток людини. Якщо від середовища поступає деструктивна інформація (епідемії, холод, спека, хижакі), система повинна триматися на інформаційній відстані від середовища, щоб зберегти власну стабільність та стійкість. Але оточуючий світ одночасно виступає і джерелом корисної інформації, яка орієнтує людину, вказує яким чином їй необхідно змінюватися для того, щоб вижити та задовольняти власні потреби. В цьому випадку система повинна перебувати у безпосередній близькості із середовищем.

Згідно еволюційної теорії статі В. Геодакяна, поділ на статі, а саме на консервативну та оперативну складові людської біологічної системи, виступає вирішенням конфлікту одночасних зміни та збереження необхідної інформації. Вчений наголошує на тому, що якщо виокремити два потоки інформації: генеративний (передача генетичної інформації від покоління до покоління, із минулого у майбутнє) та екологічний (передача інформації від середовища, із теперішнього у майбутнє) – то можна легко побачити, що дві статі по різному беруть участь у них. В процесі еволюції статі на різних стадіях та рівнях організації з'явився цілий

ряд механізмів, які послідовно забезпечили більш тісний зв'язок жіночої статі із генеративним (консервативним) потоком, а чоловічої – із екологічним (оперативним). Так, у чоловічої статі в порівнянні із жіночою вища частота мутацій, менше адитивність успадкування батьківських ознак, вужча норма реакції, вища агресивність і допитливість, активніше пошукове начало, ризикована поведінка та інші якості, що «наближають до середовища». Всі перелічені ознаки цілеспрямовано виносять чоловічу стать на амбразуру еволюції та забезпечують їй переважне отримання екологічної інформації. Окрім того, тривалі періоди вагітності, велика смертність під час пологів, годування і турботи про потомство у жінок фактично підвищують ефективну концентрацію чоловічих особин у суспільстві, перетворюють чоловічу стать у «надлишкову», отже, «дешеву», «експериментальну», а жіночу – на дефіцитну і більш цінну.

В результаті закон природного добору набуває інших акцентів. Він діє в основному за рахунок представників чоловічої статі, оскільки вона є більш ризиковано активною, «надлишковою» та «дешевою». Таким чином, зменшується популяція чоловіків, однак, схильність до полігамії дозволяє їм повною мірою відтворювати наступні покоління та передавати їм необхідну генетичну інформацію, яка являє собою стан середовища на даний момент. В результаті, генетична інформація, що передається поколінням за жіночою лінією, носить репрезентативний характер, оскільки засновується на консервативній складовій еволюційного процесу, а за чоловічою – селективний характер, оскільки більшою мірою ґрунтується на законі природного добору.

Аналогічним чином біодетерміністи пояснюють і виникнення психологічних відмінностей між чоловіками та жінками. Більш ширша, адаптивна, пластична, норма реакції на зміни оточуючого середовища дозволяє жінкам виходити із дискомфортних зон за рахунок конформності, здатності до навчання, перевиховання, тобто адаптив-

ності. Для чоловіків більш вузька зона реакції на зміни середовища робить цей шлях неможливим. Тільки винахідливість, кмітливість, ризикованість та рішучість можуть забезпечити їм виживання у дискомфортних умовах. Іншими словами, жінка в більшій мірі пристосовується до ситуації, чоловік виходить із неї, знайшовши вирішення – дискомфорт стимулює розвиток.

Саме тому чоловіки більш успішніші при вирішенні нових, неординарних задач, що вимагають активного пошуку. Жінки це вирішення вдосконалюють. Якщо мова іде про опанування нових видів діяльності, мови або писемності, то тут можна виділити дві фази: пошуку, опанування та закріплення, вдосконалення. Згідно з останнім дослідженням, перша фаза є більш характерною для чоловіків, а друга – для жінок.

Новаторство у будь-якій справі в результаті біологічної та соціальної еволюції належить чоловікові. Чоловіча половина людства першою опанувала всі професії, види спорту. Навіть в'язання, в якому зараз монополія жінок є незаперечною, винайшли чоловіки (Італія, XIII століття). Роль авангарду належить чоловікам і в схильності до деяких хвороб, і до більшості соціальних пороків. Саме чоловіча стать частіше піддається «новим» хворобам, або, як їх називають, хворобам століття, цивілізації, урбанізації, – атеросклерозу, раку, шизофренії, СНІДу, а також соціальним порокам – алкоголізму, курінню, наркоманії, азартним іграм, злочинності і т.д.

Отже, саме двоїстий характер еволюції: одночасні зміни та збереження необхідної для розвитку інформації, провокують статевий диморфізм.

В агресивному, як природному, так і соціальному середовищі, процес уніфікації статей відсутній, оскільки в будь-яких екстремальних умовах – землетруси, голод, війни, хвороби, переселення, репресивні традиції та звичаї – відмінності між статями стають помітнішими. Чоловіки

стають більш маскулініними, а жінки більш фемінними. В цьому випадку кожна стать в єдиному процесі еволюції реалізовує власну генетичну програму: консервативну (жіночу) та оперативну (чоловічу). Місія чоловіків – отримувати інформацію від середовища, перевіряти її на наступних поколіннях та платити за неї власним здоров'ям та життям [3].

В стабільному середовищі, коли немає потреби постійних кардинальних змін, провідними виступають консервативні тенденції. В цьому випадку потреба у чоловічій статі з боку суспільства є меншою, а значить і статевий диморфізм виявляється у меншій мірі. Фізична сила, витривалість, активність, ризикована поведінка, допитливість, що такі необхідні у дискомфортних умовах, втрачають власну актуальність та значущість в стабільному як природному, так і соціальному середовищі. Саме на цьому підґрунті, з огляду на біодетерміністські теорії, і з'являється таке явище, як уніфікація статей.

На думку біодетерміністів, чоловіча стать виступає буферною, захисною зоною навколо жіночого ядра. Однак, якщо немає загрози від середовища, то і потреба у захисті відпадає сама собою. В такому випадку користі від чоловічої статі людству як біологічному виду немає ніякої. З позиції біодетермінізму, процес уніфікації статей – це ніщо інше, як одночасна фемінізація чоловіків, які в комфортних умовах позбавлені активної еволюційної позиції, та маскулінізація жінок, які поступово вивчають та опановують засвоєні чоловіками нові сфери життєдіяльності.

Модні віяння унісексу сьогодні орієнтують в пошуках статевого партнерах на маскулініних жінок та фемінних чоловіків, шаблони поведінки яких вважаються більш успішними в сучасному соціальному просторі.

Глобалізаційні тенденції, стираючи межі між гендерними стереотипами різних культурних просторів, все більше демонструють феномен уніфікації статей: одяг, догляд за тілом, структура споживання і дозвілля, спосіб життя,

тощо – дані зрушення в тій чи іншій мірі є характерними для всіх індустріально розвинених суспільств.

У виробничій сфері суспільних відносин відбувається трансформація системи гендерного розподілу праці у бік посилення деполаризації чоловічих та жіночих професій. Жінки та чоловіки опановують нові для власного гендера види діяльності, зміцнюючи думку, що професіоналізм не має статі. Аналогічні зрушення відбуваються і у системі публічної влади, де чоловіки втрачають власну абсолютну монополію.

З деяким відставанням еволюціонують шлюбно-сімейні відносини. Демократична структура родини поступово замінює собою авторитарну, а разом із цим змінюється специфіка процесу гендерної соціалізації дітей. Нероздільне навчання, нонсексистське виховання закладають основи андрогінної особистості та формують підвалини більш рівних і ширших кооперативних відносин між дорослими чоловіками та жінками в усіх сферах суспільного та особистого життя.

Зміни у структурі гендерних ролей призводять до переосмислення та переоцінки стереотипів фемінності та маскуліності. Більшість соціально-значущих рис особистості вважаються зараз гендерно-нейтральними (імпульсивність, егоїстичність, цинічність, підозрілість та ін.). Як зазначає І.Кон, ідеальний тип «справжнього чоловіка», який завжди був умовним та проектувався в минуле, тепер остаточно втратив власну монолітність, а деякі його компоненти такі як, прояв фізичної сили та агресивність, що були актуальними на ранніх стадіях розвитку суспільних відносин, набули дисфункціонального характеру та є доречними тільки в окремих випадках (військові дії, спортивні змагання тощо). Це, в свою чергу, призводить до зміни уявлень про критерії чоловічої краси та межі чоловічої емоційної чутливості [4]. У власній праці «Вплив статевого диморфізму на зовнішню привабливість» Д. Перрет із

колегами на основі практичних досліджень доводить, що сучасні жінки надають перевагу чоловікам із більш фемінізованими рисами обличчя. Із більш маскулінізованим типом чоловіків респондентки пов'язують схильність до домінування, мужність та більш солідний вік. Посилення фемінізації автоматично пов'язується із добротою, емоційністю, порядністю, готовністю до співробітництва та турботою про дітей. Не висока оцінка маскулінізованих чоловіків свідчить про те, що в межах людської популяції існує відбір, направлений на послаблення статевого диморфізму [5].

Змінюється характер чоловічої та жіночої сексуальності. Порівняльно-історичний аналіз динаміки сексуальної поведінки, установок та цінностей за останні п'ятдесят років відображає повсюдне різке зменшення поведінкових і мотиваційних відмінностей між чоловіками та жінками у віці сексуального дебюту, кількості статевих партнерів, прояві сексуальної ініціативи, ставленні до еротики та ін. Руйнуються стереотипи про чоловічу полігамність та жіночу моногамність. За підрахунками Ю. Заседі, сексолога-андролога, академіка Української Технологічної Академії, за останні декілька років в Україні було проведено понад шість тисяч ДНК-тестів. Кожний десятий клієнт отримав негативну відповідь: не батько. За світовою статистикою 25% чоловіків, що звернулись за допомогою до ДНК-тестів, отримують негативний результат.

Слід також відмітити, що процес уніфікації статей супроводжується посиленням терпимості по відношенню до гомосексуальних стосунків. Гомофобія в сучасному світі сприймається як відчуття власної неповноцінності, підсвідомий страх одностатевих зносин. Найбільш толерантне ставлення до гомосексуальності виявляють люди із вищою освітою незалежно від статі, а за демографічними показниками – жінки та молоді чоловіки. Такі тенденції не супроводжуються збільшенням чисельності людей, що ідентифікують себе геями, а сама сексуальна ідентичність

перестає бути основною нормативною ознакою маскулінності та фемінності.

Процес уніфікації статей з позиції соціального конструктивізму є неоднозначним. Стирання чітких меж між маскуліним і фемінним розкриває нові можливості для особистості у соціальному просторі, позбавляють її стереотипних обмежень, підкреслюють цінність, значущість кожної окремої особистості незалежно від її статі. З іншого боку, руйнування старої системи гендерних ролей призводить до комунікативних збоїв, що дезорієнтують людину у гендерному просторі та ускладнюють процес вибудовування міжособистісних стосунків як на соціальному, так і на особистому рівні. Зміна ціннісних пріоритетів країн, що активно змінюються під впливом тотальної глобалізації, негативно означається на їх демографічній ситуації.

Однак, послаблення статевого диморфізму, з точки зору біодетермінізму не є проблемою. Негативні та позитивні наслідки цього явища – це лише органічна природна реакція на комфортне середовище існування людини. Чисельність людської популяції природним шляхом регулюється через уніфікацію статей, оскільки інші чинники (війни, епідемії, голод) відсутні. В якості підтвердження цієї теорії наводить приклад країн третього світу, де відбуваються зовсім протилежні тенденції.

Як зазначає Л. Малес, стать, як це не дивно, відноситься до ряду так званих понять щезання, за аналогією з тим, як фізико-хімічні характеристики довкілля чи інші базові виміри нашого життя починають усвідомлюватися нами лише, коли порушують межі допустимого для нормальної життєдіяльності людини. Так простір суспільства став активно дискутуватися зі, здавалося б, його зникненням у епоху глобалізації, панування надшвидкісних технологій та поширення мережі Інтернет. Ця тенденція наукового вивчення поширюється і на стать, адже сам факт обговорення біологічних і гендерних засад чоловіка та жінки є

доказом того, що її існування проблематизується. Сумнів у непорушності статевого поділу людства посилюється за провадженими технологіями та новітніми відкриттями у біології, медицині та психології.

В контексті розгляду біоцентричних ідей в гендерній теорії на особливу увагу заслуговує екофемінізм, який, у власну чергу, схиляється до філософії глибинної екології (deep ecology).

Ключовим поняттям філософії глибинної екології виступає екоцентризм, що протиставляється антропоцентризму та тісно пов'язаним із ним гуманізмом. Екоцентристи, будучи противниками видового шовінізму (видизму), вважають, що людина, як *Homo Sapiens*, має моральний обов'язок захищати природне середовище та всіх живих істот. Однак через стрімке збільшення чисельності людської популяції зупинити деградацію біосфери неможливо за жодних досягнень прогресу та техніки. Саме тому екоцентристи закликають людей керуватися не власними інстинктами, а розумом та почати свідомо обмежувати народжуваність. Цілком логічно, що провідна роль в екоцентризмі, там само як і в екофемінізмі відводиться жінкам. Однак, якщо останній сьогодні намагається почасти боротися із стереотипами, породженими есенціалізмом, то перший робить ставку на жіночу емансипацію як на засіб вирішення демографічної проблеми.

Так, наприклад, В. Г. Горшков та А. М. Макарьєва зазначають, що для вирішення проблеми перенаселення земної кулі необхідно підключити «до сих пір малоактивну, мисленнево пригнічену половину людства – жінок, які напряму відповідальні за зростання чисельності населення» [8]. На думку дослідників, жінки були позбавлені статусу повноправних конкурентоспроможних членів суспільства і стали розглядатися як біологічні машини з виробництва потрібної державі кількості дітей. Був створений державний інститут шлюбу, який юридично офор-

мив остаточне закріпачення жінок. З набуттям статусу рівноправних членів суспільства жінки похитнули патріархальний інститут шлюбу та тим самим вплинули на скорочення народжуваності у розвинених країнах. Однак цього виявилось недостатньо. Для остаточного вирішення проблеми з врятування біосфери, на думку В. Г. Горшкова та А. М. Макарьєвої, необхідно спочатку скоротити народжуваність до однієї дитини на десять жінок репродуктивного віку, а з поліпшенням демографічної ситуації перейти до однопітних родин за прикладом Китаю. Як зазначають дослідники, це цілком можливо при швидкому розширенні спільноти вільних від дітей (child-free) в усьому світі та повному скасуванні пенсійного віку з введенням пенсійного забезпечення тільки для непрацездатних літніх людей [7, 4].

Жіноча емансипація, на думку В. Р. Дольника, є найбезболіснішим інструментом скорочення популяції людей. Одним із наслідків жіночої емансипації є збільшення розлучень, а значить і зростає кількість матерів-одиначок. Як правило, зазначає дослідник, такі жінки народжують зазвичай вдвічі менше дітей, ніж ті, що перебувають у шлюбі [10, 10].

Окрім того, у власній праці «Неслухняне дитя біосфери» В. Р. Дольник, розглядає патріархальну структуру родини як цілком природну властивість людини, що притаманна усім приматам. Вчений наголошує на тому, що матріархат первісних людей був вигаданий кабінетною наукою XIX століття, в реальній дійсності його ніколи не могло бути. Якщо соціальні процеси в цивілізованих суспільствах – від Стародавнього Риму до наших днів – призводили до звільнення жінок від чоловіків, то це завжди супроводжувалося зниженням стабільності сім'ї. Настільки просту ідею шлюбу при повній рівності статей, гуманну і розумну, людям виявляється зненацька важко здійснювати на практиці саме тому, що заради неї доводиться постійно пригнічувати древні інстинкти [9, 172-173].

На особливу увагу серед біодетерміністських концепцій заслуговує також гіпотеза функціональної асиметрії мозку (ФАМ). Так, Д. П. Вейбер (D. P. Waber) припустила, що статеві відмінності в асиметрії розвитку мозку можуть бути обумовлені відмінностями у швидкості фізичного дозрівання статей. Вейбер взяла до уваги той факт, що жінки зазвичай досягають фізичної зрілості раніше, ніж чоловіки і, виходячи з цього, вона припустила, що швидкість дозрівання може бути систематично пов'язана з відмінностями у вербальних і просторових здібностях. Дані Вейбер свідчать, що статеві відмінності у вербальних і просторових здібностях можуть бути обумовлені не статтю, а іншим фактором, який певним чином з нею пов'язаний, тобто фізичною швидкістю дозрівання індивіда.

За гіпотезою Н. Гешвінд (N. Geschwind), статеві відмінності, як наслідок асиметричного розвитку мозку, пояснюються впливом тестостерону. Гешвінд вважає, що саме тестостерон впливає на швидкість пренатального росту півкуль мозку, що розвивається, і є відповідальним за можливі відмінності в будові мозку у чоловіків і жінок. Високий вміст тестостерону в період внутрішньоутробного розвитку, на думку Гешвінд, сповільнює ріст лівої півкулі у чоловічого плода у порівнянні з жіночим і сприяє відносно більшому розвитку правої півкулі у осіб чоловічої статі.

Існує також і еволюційна гіпотеза Дж. Леві (J. Levy), що пояснює походження статевих відмінностей та їх зв'язок з ФАМ. Вчений припустила, що в основі статевих відмінностей асиметрії мозку лежать еволюційні фактори. Вона вважає, що в ході еволюції людини типово чоловічими ролями стали ролі мисливців і господарів переселень. Ці ролі припускали наявність хороших зорово-просторових здібностей. Саме за цією ознакою чоловіки отримали перевагу в ході природного відбору. Жінки ж могли відчувати тиск відбору відносно навичок, пов'язаних з вихованням дітей, таких як використання мови як засіб спілкування,

а також розвитку соціальної чутливості й легкості невербального спілкування.

З точки ж зору сучасної вітчизняної психології, між асиметрією мозку і здібностями можуть існувати різні взаємовідносини, які проявляються при вирішенні різних завдань. Якщо це так, то було б надзвичайно цікаво дізнатися, чому мозок настільки по-різному організовується для оптимального виконання різних функцій. Поки висловлюються лише припущення про співвідношення між асиметрією та здібностями: «Той факт, що розподіл здібностей у осіб різної статі значною мірою перекривається, дає підставу вважати, що саму по собі стать не слід використовувати в якості основного критерію для оцінки відмінностей мозкових функцій» [11].

Отже:

- біодетерміністи стверджують, що учать у процесі репродукції є первинним біологічним призначенням і чоловіка, і жінки. Це закріплено на анатомічному рівні та статевими ознаками. Однак, у суспільстві ми можемо спостерігати контроль людини над власним статевим життям (морально-етичні, релігійні, культурні, юридичні норми) та її емансипацію від власної репродуктивної функції;

- біодетерміністи наголошують увагу на відмінності антропометричних характеристик у чоловіків та жінок. Сюди відноситься і ріст людини, і маса тіла, і співвідношення різних тканин, м'язів та органів в організмі. Саме тому, на думку біодетерміністів, стабільно нижчими на 9-21% є показники жінок у більшості видів спорту, проте гнучкість і грація – більш розвинені.

Проте тут можна заперечити тим, що спортивні рекорди щороку «б'ються». Те, що колись вважалося досягненням серед чоловіків, сьогодні стає нормою для жінок і навпаки. І поки межі, яка б була нездолана шляхом вправ і тренувань тіла, не досягнуто. Окрім того, вага тіла, ріст, розвиненість різних тканин людини у сучасному суспільстві

дуже сильно залежать від успадкованих дітьми схильностей, захворювань, дієти, способу життя і не в останню чергу – моди. Враховуючи складність визначення біологічної норми цих характеристик, розглядати їх слід скоріше в рамках гендерної, а не статевої диференціації [1, 110-111].

Так, наприклад, Елісон Джагер показала, що зміна суспільних звичаїв призводить і до зміни в організмі людини. В такий спосіб вона звернула увагу на те, що жінки стають фізично сильнішими, оскільки фізична жіноча сила стала соціально прийнятною. Крім того, змінюючи суспільні звичаї, можна впливати не тільки на зовнішній вигляд людини, а й на її внутрішню біологію з включенням змін в її генетичний код. Так, культурна перевага, надана тендітним жінкам у певних суспільствах, мабуть, призвела до переважного вибору саме таких жінок для репродуктивних цілей. Джагер заявила, що взаємні причинні зв'язки між біологією й суспільними звичаями зробили теоретично проблематичною ідею чіткої межі між природою та культурою [6, 349];

біодетерміністи, наголошуючи на визначальній та головній ролі в людині репродуктивної функції, спираються на дві протилежні статі – жіночу та чоловічу. Однак визначення статі, яке розробляється Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВОЗ), не містить вказівки на репродуктивні процеси і допускає наявність змішаних, перехідних від жіночого до чоловічого форм. Це перехідні форми конструюються по-різному. Відома американська феміністка, професор біології А. Фаусто-Стерлінг говорить про п'ять статей, пов'язаних з певними анатомічними властивостями: 1) носії жіночих геніталій – жінки; 2) носії чоловічих геніталій – чоловіки; 3) носії змішаних геніталій – гермафродити (герми); 4) носії переважно жіночих, але з чоловічими елементами геніталій – фемінні псевдо гермафродити (ферми); 5) носії переважно чоловічих, але з жіночими елементами геніталій – маскулінні псевдо гермафродити (мерми) [1, 114 – 115].

Окрім того, технічно цілковито можливою тему «чоловічої вагітності» біолог Ж. Тестар розглядає, що зрештою, робить минулим той час, коли можна було виводити суть жіночого і чоловічого із статевих ознак.

Можливості контрацепції і визнання репродуктивних прав жінок, більша відкритість суспільства до різних сексуальних орієнтацій, можливості хірургічної зміни статі, зрештою, виникнення техніки штучного дітонародження – майже повністю знімають біологічні бар'єри, що тягнуть над людиною, роблячи її стать вироком.

Деякі західні феміністки також робили спробу повернутися до біології як основи жіночої *сексуальності*, наприклад Моніка Віттіг і Люс Ірігарей. Ірігарей намагалася знайти витоки специфічної жіночої сексуальності в жіночій анатомії, а Віттіг виступала на захист положення, згідно з яким статеві відмінності є *есенціалістськими* та виводила соціальну роль жінок з їхньої біологічної фактичності. Повернення до біологічного *есенціалізму* також є характерним для *радикального фемінізму*.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Малес Л. В. Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 109 – 131.
2. Геодакян В.А. Мужчина и женщина. Эволюционно-биологическое предназначение // Межд. конф.: Женщина и свобода. Пути выбора в мире традиций и перемен. Москва, 1–4 июня 1994. – С. 8 – 17.
3. Геодакян В. А. Эволюционная теория пола // Природа, 1990. – № 8. – С. 60 – 69.
4. Кон И. Меняющиеся мужчины в изменяющемся мире // Этнографическое обозрение, 2010. – № 6. – С. 99 – 114.

5. Perrett, D. I., Lee, K., Penton-Voak, I., Burt, D. & 5, O. Effects of sexual dimorphism on facial attractiveness // Nature, 1998 – №8. – P. 884 – 887.

6. Ніко́лсон Лінда. Гендер // Антологія феміністичної філософії / За редакцією Елісон М. Драгер та Айріс М. Янг. – К.: Основи, 2006. – С. 348 – 356.

7. Горшков В. Г., Макарьева А. М. Важное о самом главном: Малоизвестные аспекты демографической проблемы [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.bioticregulation.ru/offprint/demogr.pdf>

8. Горшков В. Г., Макарьева А. М. Каковы причины деградации биосферы? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bioticregulation.ru/ques.php?nn=5&lang=ru>

9. Дольник В. Р. Непослушное дитя биосферы. Беседы о поведении человека в компании птиц, зверей и детей / В. Р. Дольник – СПб. : Издательство Петроглиф, 2009. – 352 с.

10. Дольник В. Р. Существуют ли биологические механизмы регуляции численности людей? // Природа. – 1997. – № 6. – С. 6 – 13.

11. Гипотеза функциональной асимметрии мозга (ФАМ) (гипотеза латерализации психических процессов) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/43/word/gipoteza-funkcionalnoi-asimetri-mozga-fam-gipoteza-lateralizacii-psiicheskikh-procesov>

РОЗДІЛ III.

Фемінізм: сутність та види

Фемінізм (від лат. *femina* – жінка) – теорія рівності двох статей, яка творить ідейну основу організованого руху жінок. Суттю феміністичних переконань є думка, що жінка зазнає суспільної дискримінації, насамперед через приналежність до своєї статі. Сам термін «фемінізм» був сформульований соціалістом-утопістом Шарлем Фур'є в кінці XVIII століття.

Фемінізм може розглядатися як:

- філософська концепція соціокультурного розвитку, альтернативна стосовно існуючої європейської традиції, що виявляє неврахованість жіночого спільного досвіду в уявленнях про світ і суспільство;
- соціально-політична теорія, у якій аналізується пригнічення жінок і перевага чоловіків в історичному минулому й сьогоденні, а також осмислюються шляхи подолання чоловічої вищості над жінками;
- суспільний рух за рівність прав для жінок, що протистоять соціальній системі, у якій становище людей різних статей є нерівноправним;
- ідеологія, що протистоять усім жінконенависницьким теоріям і діям;

- методологія досліджень, що являє собою суму дослідницьких практик, заснованих на артикуляції жіночого погляду на світ і жіночої системи цінностей [1].

Історично виділяють дві, іноді три, хвилі фемінізму.

Фемінізм «першої хвилі» – організований рух за юридичну рівність жінок та чоловіків, що розпочався у 1848 році з'їздом у Сенеці Фолз (США, штат Нью-Йорк) та завершився із початком Першої світової війни (1914). До фемінізму «першої хвилі» можна зарахувати виникнення ліберального фемінізму, суфражизм, мілітантство, фемінізм особливих прав, фемінізм державного забезпечення (welfare feminism), анархо-фемінізм.

Основні представники фемінізму «першої хвилі»: Гаррієт Тейлор (Harriet Taylor), Джон Стюарт Мілль (John Stuart Mill), Лідія Беккер (Lydia Becker), Еммелін Панкхорст (Emmeline Pankhurst), Ема Голдман («Червона Ема») (Emma Goldman) та інші.

Фемінізм «другої хвилі» – характеризується організованою боротьбою за фактичну реалізацію прав жінок, визнаних на законодавчому рівні. Розпочинається протестними виступами у 60-70-х роках ХХ століття у США та Європі. Основоположницею та теоретиком фемінізму «другої хвилі» вважається Сімона де Бовуар завдяки власній праці «Друга стаття» (1949). Спільна вимога феміністок «другої хвилі» – боротьба за право не лише обирати, але ввійти самим у владні структури.

Основні представники фемінізму «другої хвилі»: Бетті Фрідан (Betty Friedan), Джулієт Мітчелл (Juliet Mitchell), Ненсі Чодороу (Nancy Chodorow), Люс Іригарей (Luce Irigaray), Джудіт Батлер (Judith Butler) та інші.

Фемінізм «третьої хвилі» (*неофемінізм*) – бере свій початок із ранніх 90-х років ХХ століття і триває досі. Авторкою цього терміну стала американська письменниця Ребекка Уолкер (Rebecca Walker), донька активістки фемінізму «другої хвилі» – Еліс Уолкер (Alice Walker). У 1992 р.

вона опублікувала в феміністичному часописі «Ms» статтю «Стаючи третьою хвилею» («Becoming the Third Wave»), яка стала своєрідним маніфестом цього напрямку. Зокрема, Р. Уолкер констатувала, що означало бути феміністкою в актуальний для неї час: «Бути феміністкою – означає наповнення ідеологією рівності та жіночої сили кожної частини мого життя. Йдеться про пошуки власної ясності в середовищі системної деструкції, поєднання в сестринстві з іншими жінками, навіть якщо ми й розділені, розуміння структур влади для того, щоби взяти їх під сумнів/змінити». У цій статті сформульовано заклик до всіх жінок, передусім представниць її покоління, котрий розглядали як сутність нової хвилі фемінізму: «...до завершення боротьби ще далеко. Необхідно, щоб нехтування жіночим досвідом збуджувало гнів. Треба змінити злість на політичну силу. Не голосуйте за чоловіків, якщо вони нічого не роблять для нас. Не кохайтесь з ними, не діліться з ними хлібом, не опікуйтеся ними і не годуйте їх, якщо вони не ставлять на перше місце нашу свободу щодо контролю наших тіл і життя. Я не є феміністкою постфемінізму. Я є феміністкою третьої хвилі». Праця Р. Уолкер «Бути реальним. Поговоримо про сутність та зміну обличчя фемінізму» (To Be Real: Telling the Truth and Changing the Face of Feminism) (1995) стала своєрідною декларацією цього напрямку в США.

Особливість фемінізму «третьої хвилі» полягає в тому, що він не прийшов на заміну попереднього напрямку, а існує паралельно з ним. Його появу трактують як критичну реакцію молодого покоління жінок на радикальний фемінізм. Фемінізм цього напрямку не намагається з'ясувати, ким є сучасна жінка, а робить наголос передусім на тому, ким вона може бути. (Вона може бути ким захоче за умови, що це буде її особистий, свідомий вибір).

Фемінізм «третьої хвилі» прагне поєднати досвід, накопичений білими феміністками, організаціями кольорових феміністок, лесбіянками, бісексуалками, а також

представницями інших спільнот. Вони не наголошують на засадах єдності або несуперечливості поглядів своїх прихильників. Вони можуть виступати за сексуальну свободу та вимагати сімейної вірності, боротися проти порнографії й бути байдужими щодо неї або навіть схвалювати її.

Суперечливість і різноманітність є своєрідною ознакою фемінізму «третьої хвилі». Досить часто цей напрям називають барвистим, але з певною перевагою рожевого кольору. Йому притаманна відчутна автоіронія щодо сприйняття всього, що належить до фемінізму. На думку феміністок, гендеризація суспільного життя стала фактом, тому актуальним є створення можливостей для вільного виявлення та реалізації індивідуального розуміння жіночості.

У межах фемінізму «третьої хвилі» сформульовано такі цілі: по-перше, боротьба з усіма можливими причинами, які породжують суспільну несправедливість, і не лише стосовно жінок; по-друге, розвиток освіти молодих жінок, щоби вони були вільними, щасливими та гордими зі своєї жіночості й не боялися реалізовувати обрані для себе цілі. Освіта має стати складовою частиною знання історії фемінізму.

Феміністки «третьої хвилі» приділяють менше уваги, порівняно з представницями попередньої хвилі, стосункам між жінками та чоловіками та проблемі дискримінації жінок. Натомість вони акцентують увагу на питаннях розподілу сил та влади з метою проведення такої трансформації, за якої кожна жінка могла реалізувати свою жіночість повною мірою будь-де: у праці або в родині. Показовим є те, що організації, котрі ідентифікують себе як феміністичні «третьої хвилі», об'єднують не лише жінок, а й чоловіків та представників різних меншин [2].

Основні представники «третьої хвилі» фемінізму: Ребекка Уолкер (Rebecca Walker), Лілі Енн Тейлор (Lili Anne Taylor), Наомі Вульф (Naomi Wolf) та інші.

За ідеологією розрізняють фемінізм ліберальний, радикальний, соціалістичний і марксистський.

Фемінізм ліберальний (фемінізм рівності) – бере свій початок із ліберальних уявлень про індивідуальну свободу та свободу вибору.

Перші виступи ліберальних феміністок відносяться до періоду великої французької революції, коли виявилося, що вільними та рівними в правах є тільки чоловіки, жінки ж не є повноцінними громадянами, а тому й не мають усієї сукупності прав і свобод. Звичайно ж, такий стан справ влаштовував не всіх. Мері Уолстонкрафт (Mary Wollstonecraft) у 1792 році в Лондоні опублікувала свою працю «Захист прав жінок». Через десятки років Гаррієт Мілль (Harriet Mill) зі своїм соратником Джоном Стюартом Міллем (John Stuart Mill) опублікували ряд есе, що виправдовували жіночу емансипацію. І Уоллстонкрафт, і Міллі відзначали, що жінка – це людська істота, якій доступне раціональне мислення, і що вона повинна мати такі самі права, які гарантовані чоловіку. Вони вірили, що так звана «природна» слабкість жінки, її ірраціональність і цікавість насправді являють собою результат нестачі освіти та відсутності свободи вибору, результат її залежності від чоловіків, а також її обмеженої соціалізації.

Віщуючи розвиток фемінізму, ці автори сформулювали ряд ідей і цілей, які залишилися актуальними для феміністського порядку денного і донині.

Головним принципом ліберального фемінізму є принцип рівних прав і можливостей. Ліберальні феміністки вважають, що пригнічення жінок корениться у відмові надання їм рівних із чоловіками прав. Вони відстоюють соціальні та законодавчі реформи, розглядають соціальну політику як важливу силу в установленні доступу жінок до економічних можливостей і цивільних прав. Основні вимоги ліберальних феміністок: припинення правової, економічної та соціальної залежності жінок від чоловіків; забезпечення свобод і можливостей в отриманні та вдосконаленні освіти; підтримка відкритого змагального

функціонування економічного ринку і захист його від втручань та інтервенцій; введення законів і публічних інституцій, які гарантували б рівність вибору й можливостей, що могло б привести до поліпшення статусу жінки.

Ліберальні феміністки роблять акцент на соціалізації та навчанні, оскільки розглядають їх як основні стадії формування індивідуума. На практиці їх робота з усунення нерівності включає, зокрема, освітні та соціальні програми, які сприяють викоріненню дискримінації.

Рухи з захисту прав жінок XIX та XX століть боролися за надання жінкам права голосувати, лібералізацію законів про розлучення, забезпечення заміжньої жінки економічної автономією, дозвіл доступу жінки до вищої освіти, оплачуваної праці, до професійної діяльності [3].

Ліберальний фемінізм став ідеологією реформістського напрямку жіночого руху 1960-х рр. в Америці та Європі. Друга хвиля фемінізму створила нові організації з захисту жіночих прав, особливо в США, Франції, Англії. У деяких країнах (наприклад, скандинавських) ліберальну ідеологію проводили організації, що існують з XIX ст., в інших – створювалися нові організації.

Лібералізм змінювався в міру розвитку капіталістичного світу, змінювався і статус ліберального фемінізму. Лібералізм у класичному сенсі, що мав на увазі захист державою громадянських свобод, створення рівних можливостей діяти на ринку, залишився в минулому. На зміну йому прийшов егалітарний лібералізм, метою якого був захист державою економічної справедливості, надання соціального, медичного обслуговування та допомоги сім'ї тощо. Ліберальний фемінізм пройшов подібну еволюцію, хоча він і не є простою копією лібералізму. Більше того, лібералізм поширював індивідуалізм і особисту свободу тільки на чоловіків. Розвиток ліберального фемінізму вивів його за межі формальної рівності, піднявши нові питання допомоги у вихованні дітей та особистої свободи в репродуктивній сфері.

У 1960-ті рр. ліберальний жіночий рух був натхненним роботами Бетті Фрідан (Betty Friedan), Белли Абзуг (Bella Abzug) та іншими. Класиком цього напрямку є визнана американка Бетті Фрідан, яка виклала свої погляди в книзі «Містика жіночності» (1963). Після виходу книги в США з'явилася Національна Організація Жінок, яка за короткий термін об'єднала близько 300000 членів і проголосила, що її ціль – боротьба за рівні стартові умови для самореалізації обох статей. Образ щасливої домогосподарки був підданий критиці як неіснуючий міф. Громадські норми перешкоджали особистісному розвитку жінки: від неї очікувалося дотримання «інфантильних» зразків поведінки, вона сприймалася тільки через чоловіка, тільки як пасивна істота, що має багато спільного з дитиною.

У післявоєнний період було широко поширене уявлення про жіночність, яка звужує можливості особистісного зростання. Саме в той момент, коли відкрилися нові можливості для кар'єри та освіти, жінки стали залишати навчальні заклади, воліючи виконувати тільки одну, традиційну роль. Стереотипи виявилися настільки сильні, що жінки втратили навіть уявлення про свої можливості. Це призвело до кризи ідентичності та особистісного зростання – тієї проблеми, яка виникає у багатьох людей і яка тоді вважалася чоловічою. Доля жінки розглядалася як задана біологією, і тому не передбачалося, що жінка може мати проблеми ідентичності і зростання.

На відміну від класичного ліберального напрямку(!) феміністи егалітарного лібералізму вважали, що жінки повинні мати переваги (позитивна дискримінація). Від гендерно-нейтральних законів необхідно переходити до гендерно-специфічних, що дозволяє вдовам, самотнім матерям, розведеним отримати реальні шанси.

До цього напрямку зараховують другу книгу Б. Фрідан – «Друга стадія» (1981), яка вийшла майже через двадцять років після першої, коли виявилися нові труднощі

суміщення жіночих ролей. Якщо в 1960-ті рр. жінки були жертвами «містики фемінності» (уявлення про жіночність), то тепер вони стали жертвами «містики фемінізму» (уявлення про фемінізм). Якщо раніше було виявлено, що жінки-домогосподарки не задоволені своїм життям, то через чверть століття виникло розчарування у жінок, які успішно роблять кар'єру. Із рабині чоловіка жінка перетворилася на рабину роботи, а її залежність перемістилася з приватної у публічну сферу. «Супержінка» стала залежною і від чоловіка, і від начальника. Вихід із становища пропонується в реінтеграції чоловіка в сім'ю. Такі висновки отримали назву «фемінізму, що орієнтується на сім'ю» (pro-family feminism).

Невирішеною залишається проблема співвіднесення з лібералізмом: якщо всі люди від природи рівні, то чи потрібні гендерно-орієнтовані закони? Чи впливає з цього необхідність жінці ставати рівною та однаковою з чоловіком? Або навпаки? Підхід, сенситивний до гендерних відмінностей, суперечить орієнтації на індивідуальність в класичному лібералізмі. Тому феміністська критика лібералізму спрямована на переоцінку індивідуальної свободи, ратує за гуманізм, нейтральний в гендерному відношенні, виступає за орієнтацію на загальнолюдські цінності, які дорівнюють чоловічим цінностям, а також за прагнення діяти всередині існуючої системи, не ставлячи за мету її корінне перетворення [4, с. 46–47].

Неоліберальні феміністки (Еліс Россі, Джанет Річардс, Сьюзен Оукін) досі апелюють до білих жінок середнього класу, орієнтуючи їх на досягнення високих професійних цілей, але не звільняючи від виконання традиційних соціальних ролей (коханки, жінки, матері, господині тощо.). Услід за Б. Фрідан, неолібералки в Європі і США— як прихильниці «фемінізму рівності» – побачили проблему не у відсутності прав, а в інертності жінок, їхньому невмінні користуватися тим, що вже дано законом або може бути

здійснено в легітимному порядку (особливо в юридичній і освітній галузях).

Держава для неоліберальний феміністок – вираження неперсоніфікованого розуму. В центрі їхньої тактики – процес соціального навчання легальним методам виконання феміністської вимоги рівності статей. Зосередженість неолібералок на прагненні зробити жінку у всьому рівною чоловікові, на думку критиків неоліберального фемінізму, стирає природні особливості жінки, не залишає їй місця як жінці, веде до тенденції стирання статевих відмінностей у професійній сфері, одночасно перенавантажуючи жінку родинними і домашніми зобов'язаннями, які залишаються на її плечах [1].

Основні представники ліберального фемінізму: Бетті Фрідан (Betty Friedan), Белла Абзуг (Bella Abzug), Сьюзен Ентоні (Susan Anthony), Люсі Стоун (Lucy Stone), Елізабет Кеді Стентон (Elizabeth Cady Stanton), Жозефін Елізабет Батлер (Josephine Elizabeth Butler), Еліс Россі (Alice Rossi), Джанет Редкліф Річардс (Janet Radcliffe Richards), Сьюзен Моллер Оукін (Susan Moller Okin) та інші.

Фемінізм радикальний – сформований у ХХ ст., представляє найяскравіший напрям у фемінізмі. Радикальні феміністки розглядають жінок як біологічний клас, який історично першим почав дискримінуватися й експлуатуватися, пригнічення жінок – найбільш широко поширена й найбільш сильна форма гноблення. Радикальний фемінізм зазвичай закликає покінчити не тільки з капіталізмом, а й змінити сім'ю, принаймні як економічний інститут та інститут виховання дітей. Сепаратистський напрям радикального фемінізму пропонує до цього додати ще й заперечення гетеросексуальності.

В основі радикальної ідеології фемінізму лежить визнання онтологічних відмінностей чоловіка та жінки. Жінка піддається гнобленню через чоловічий контроль. Радикальні феміністи аналізують, через які засоби та інститути (включаючи медицину, релігію, відтворення,

расизм, екологію та політичну теорію) здійснюється чоловіче домінування. Найважливіший спосіб контролю – це контроль жіночої сексуальності (сексуальні домагання, насильство, порнографія, стерилізація, аборти, закони про використання контрацептивів, *примусова гетеросексуальність*).

Суламифь Файрстоун (Shulamith Firestone) стверджує, що *патріархат* заснований на біологічному поділі *статей*. Запропоноване поняття «біологічний клас» («sex class») дозволяє розглядати поділ суспільства на два біологічних класи, що знаходяться в боротьбі. Основа експлуатації закладена в здатності до дітонародження. Народження і виховання дитини робить жінку менш рухомою, а тому більш залежною від чоловіка. Стать є підставою для експлуатації (для такої інтерпретації також значимими є багато положень марксизму, зокрема положення Енгельса про перший поділ праці в *шлюбі* між чоловіком і жінкою). На думку автора, у наш час жінка отримала шанс на звільнення від фізичної участі у відтворенні (вагітність може бути замінена штучними засобами).

Проблема материнства знаходиться в центрі уваги радикального фемінізму. Пропонується зміна самого трактування материнства, при якому «біологічна» мати не тождна «соціальній», хоча суспільство й наполягає на тому, що краща мати – біологічна. Жінка при цьому не повинна відмовлятися від народження дитини, яке не тільки приносить задоволення, але й грає важливу роль у її особистісному розвитку. Однак жінку потрібно звільнити від того материнства, яке їй нав'язує патріархат, і дати їй можливість самій контролювати своє тіло.

Варіанти виходу, які пропонує радикальний фемінізм, варіюються від створення *андрогінної* культури до заміни чоловічої культури на жіночу. Прихильницею андрогінної культури виступила американська феміністка Кейт Міллет (Kate Millett) в одній із робіт «Стать і політика»

(1970), яка вважала можливим об'єднання *маскулінних* і *фемінних* рис. Іншу точку зору розкрила Мерилін Френч (Marilyn French) у роботі «Поза владою» (1985), висловлюючи сумнів, що за патріархату можуть існувати які-небудь позитивні маскулінні риси, оскільки маскулінний досвід корениться у владі, у вбивствах, на відміну від фемінного, коріння якого в природі, в народженні.

Ідею андрогінності суспільства не розділяють радикальні лесбійські феміністки, які бачать у гетеросексуальних стосунках політичний сенс, а гетеросексуальних жінок уважають такими, що підтримують патріархат. Їхнє гасло: «Фемінізм – це теорія, а лесбійство – практика». Деякі радикальні феміністки наполягали на сепаратизмі, виключенні себе з чоловічого товариства. Створення жіночих груп та кризових центрів, соціальні події руху 1970-х рр. слід розцінювати як акти сепаратизму, хоча і не завжди лесбійського. Часто жінки ставали лесбійками з політичних причин, і проголошення себе гомосексуальними було актом протесту.

Радикальний фемінізм, на відміну від *ліберального*, не вірить у можливість зміни законодавства й політичних інститутів у бік егалітарності, справедливості. Уважається, що жінки залишаться пригнобленими, пригнобленими та експлуатованими до тих пір, поки не буде реконструйована сексуальність.

Із часом у радикальному фемінізмі почали виділяти такі напрямки: *культурний фемінізм*, *сепаратистський фемінізм*, *антипорнографічний фемінізм*.

Радикальний фемінізм уперше виніс на громадське обговорення раніше заборонені теми – сексуальне домагання, домашнє насильство, жіноче сексуальне задоволення тощо. Його вплив на переосмислення *гендерних ролей* торкнулося багатьох сфер – від сексуальної до політичної. Не без впливу радикальної феміністичної ідеології основний напрям у політичному істеблішменті зробив крок у

бік від лібералізму в сенсі рівності та подібності (гендерно-нейтрального підходу) до рівності відмінностей (гендерно-чутливий підхід) [4, с. 48 – 49].

Поряд із цим радикальний фемінізм страждає на крайнощі: агресивні поширення та демонстрація власних поглядів, неприйняття критики, безкомпромісність, нетерпимість тощо. Більшість радикальних феміністських теорій дискредитують напрямки, із яких вони виокремились, знецінюють їх окреслені завдання та поставлені цілі, залишають поза увагою здобутки фемінізму в цілому. В якості прикладу можна навести:

- **мілітантство** – войовничий напрямок *суффражизму*, на думку багатьох дослідників, налаштував громадську думку й уряд проти ідеї надання політичних прав жінкам. У результаті екстремістських дій мілітанток, які хоча й привернули увагу громадськості до проблеми політичного статусу жіноцтва, отримання жінками виборчих прав було відкладено на декілька десятиліть;

- **культурний фемінізм** – робить акцент на ірраціональному та інтуїтивному боці життя. Прихильниці цього напрямку підкреслюють різницю між чоловіками та жінками, виділяють суто жіночі якості, як джерело особистої сили, гордості та суспільного оновлення. Базова ідея культурного фемінізму – матріархальний погляд на суспільство, при якому все управління опиняється в руках сильних жінок, які спираються на фемінні цінності, що включають у себе пацифізм, кооперацію, ненасильницьке залагодження конфліктів, гармонійну регуляцію суспільного життя [5]. Однак багато теоретиків фемінізму вважають подібну точку зору такою, що принижує людську гідність, завдає шкоди соціальним змінам та іміджу феміністському рухові. Вони впевнені, що домінування жінок призведе не до здолання пануючого дуалістичного світогляду, а лише виверне вже існуючу систему на виворіт. Підміна патріархату *матріархатом* не є вирішенням жіночої проблеми;

• **сепаратистський фемінізм** – намагається відокремитись від чоловіків фізично, психологічно, духовно, не визнає гетеросексуальних стосунків серед власних представниць і стверджує, що проблеми, які ґрунтуються на сексуальних розбіжностях між чоловіками та жінками неможливо вирішити. Сепаратистські феміністки, як правило, уважають, що чоловіки не можуть робити позитивний внесок у фемінізм, оскільки навіть керуючись добрими намірами, вони все одно відтворюватимуть патріархальну динаміку. Критики цього напрямку фемінізму наголошують на тому, що він підтримує, поглиблює та відтворює гендерну нерівність, зокрема упереджене ставлення до чоловічої статі, вибудовуючи власну концепцію на статевому **есенціалізмі**;

• **антипорнографічний фемінізм** – страждає на власну ідеологічну замкненість та маніпулятивність суспільною свідомістю, оскільки розглядає порнографію не як соціальне явище, в якому задіяні обидві статі, а як патріархальний інструмент контролю над жіночою сексуальністю.

Наведені приклади свідчать про знаходження радикального фемінізму поза сучасним гендерним дискурсом. Акцентуючи увагу епатажними теоріями та методами виключно на жіночому питанні, радикальна феміністська філософія власноруч маргіналізує себе.

Основні представники радикального фемінізму: Кейт Міллет (Kate Millet), Суламифь Файерстоун (Shulamith Firestone), Андреа Дворкін (Andrea Dworkin), Катаріна Маккіннон (Catharine MacKinnon), Мері Дейлі (Mary Daly), Енн Коедт (Anne Koedt), Сьюзен Гріффін (Susan Griffin) та інші. [6, с. 84 – 85].

Фемінізм марксистський та соціалістичний – рухи в 1960-х рр. розвивалися в контексті загальної критики капіталізму та потужного підйому лівих рухів, що поширилися з Франції, у ситуації повсюдного захоплення інтелектуалів марксизмом, зростання антибуржуазних настроїв і

намірів. Соціалістичні та марксистські феміністки бачили себе учасниками цієї боротьби. Головні положення марксистського й соціалістичного фемінізму спираються на взаємозв'язок гендерної та класової нерівностей з інститутами приватної власності. Різниця напрямів полягала в тому, що перші вважали класову нерівність основною та первинною формою соціальних ієрархій у суспільстві, а другі розглядали клас і *стать* як відносно автономні системи, кожна з яких створює свою власну ієрархію.

Цей напрям сходить до робіт Карла Маркса, Фрідріха Енгельса (у першу чергу – «Походження приватної власності, сім'ї та держави»), Августа Бебеля, які підкреслювали економічний вимір нерівності, й до праць утопічних соціалістів (Роберт Оуен і Шарль Фур'є), які настоювали (артикулюючи дилему «відмінності – подібності» відмінним від лібералів чином) на моральній перевазі жінок.

Марксистський напрям фемінізму акцентує увагу на специфіці капіталістичної системи, що породжує класову нерівність так само, як і економічну залежність жінки від чоловіка. Гендерна нерівність може зникнути тільки зі зникненням капіталізму та класів. Той факт, що в кожному класі жінки перебувають у менш привілейованому становищі, ніж чоловіки, є результатом історичного розвитку, спадщиною минулого, деструкція якого можлива за допомогою революційних дій об'єднаного робітничого класу, жінок і чоловіків. Будь-яка мобілізація жінок окремо від чоловіків є контрреволюційною, оскільки роз'єднує потенційні революційні сили. Руйнування класової системи призведе до звільнення суспільства від класової експлуатації, а отже, й гендерної нерівності.

Феміністський метод реорганізації суспільства – це зміна свідомості, тобто колективна реконструкція значення жіночого досвіду; жінки, користуючись таким методом, усвідомлюють, що їх *дискримінація* створюється колективним соціальним існуванням.

У середині марксистського спрямування немає уніфікованої системи поглядів. Підходи різняться залежно від того, які аспекти марксистського аналізу використовуються і для чого. Ідеологічно та організаційно взаємини **фемінізму** та марксизму досить складні, часом конфліктні. Думка про «невдалий шлюб марксизму та фемінізму» часто зустрічається в літературі. Марксистки критикують фемінізм за буржуазність, за зосередженість на почуттях і оцінках, феміністки звинувачують марксистів за зміщення акцентів від статі до класу, за те, що вони не виходять за межі чоловічого бачення світу.

Одну з найбільш гострих дискусій у марксистському напрямку фемінізму викликало питання про «зарплатню для домогосподарок». Домашню роботу жінок можна інтерпретувати як участь у виробництві, а жінок – як клас, що виробляє додаткову вартість у домашній праці. Маргінальність домашньої роботи при капіталізмі породжує маргінальність жінки в суспільстві. Один з виходів – оплата домашньої праці. Оскільки домашня робота інтерпретується як головний засіб придушення жінки, то жінка повинна принаймні отримувати за це зарплатню. Тоді жінка не буде економічно залежати від чоловіка, а буде отримувати зарплатню від держави за роботу по дому. «Зарплата для домогосподарок» як гасло боротьби відображала феміністське уявлення про те, що стосунки між чоловіком і жінкою в сім'ї мають такий самий соціальний зміст, як і відносини на виробництві.

Марія Роза Дала Коста (Maria Rosa Dalla Costa) вважала, що всі жінки є домогосподарками, незалежно від того, працюють вони за межами дому чи ні. Її погляди вплинули на жінок з обох сторін Атлантики і послужили підставою для невеликого, але агресивного руху за зарплату для домогосподарок на початку 1970-х рр.

На соціалістичний напрям фемінізму (теорія якого почала розвиватися в 1970-ті рр.) вплинув марксистський

класовий аналіз і радикально-феміністський аналіз у термінах *патріархату*. Наприкінці 1960-х рр. на соціалістів сильне враження справили роботи Суламіфь Файерстоун (Shulamith Firestone), Кейт Міллет (Kate Millet). Придушення жінки виявилось пов'язано не тільки з капіталізмом, а й зі статтю, расою тощо. Влада і пригнічення стали розглядатися як наслідок матеріальних та ідеологічних умов патріархату, расизму та капіталізму. Теоретики цього напрямку Зілла Айзенштайн (Zillah Eisenstein), Джуліет Мітчелл (Juliet Mitchell), Шейла Рауботен (Sheila Rowbothan) вживали термін «капіталістична патріархія».

У всіх жінок є спільний досвід, який стосується материнства та *сексуальності*. Усі жінки виконують домашню роботу і мають менший рівень свободи в порівнянні з чоловіками. Жінки мають довший робочий день, отримуючи меншу, ніж чоловіки, матеріальну та емоційну винагороду, вони менше беруть участь у прийнятті рішень, мають менше сексуальної свободи й отримують менше сексуального задоволення. Для звільнення жінки потрібно не тільки зміна економічних умов, а й реорганізація «відтворювальної» сфери. Люди повинні мати можливість контролювати народжуваність, аборти, виховання дітей і незалежно від статі повинні мати, наприклад, відпустки по догляду за дітьми, гнучкі робочі графіки. У цьому сенсі рівність розширюється не тільки для жінок, але і для чоловіків (цей принцип одержав згодом широке поширення в Скандинавії, де багато чоловіків беруть відпустки по догляду за дитиною).

Марксистська і соціалістична ідеологія стали ідеологією багатьох груп нового жіночого руху 1960-х рр. До середини 1970-х соціалістичні феміністи стали втрачати свою силу, багато жінок-марксисток пішли з соціалістичних організацій і з жіночого руху взагалі [4, с. 47].

Основні представники марксистського та соціалістичного фемінізму: Клара Цеткін (Clara Zetkin), Роза Люксембург (Rosa Luxemburg), Сельма Джеймс (Selma James),

Сільвія Федерічі (Silvia Federici), Раїса Дунаєвська (уроджена – Шпігелъ), Олександра Коллонтай, Ульріка Марія Майнхоф (Ulrike Marie Meinhof), Барбара Еренрейх (Barbara Ehrenreich), Адельгейд Попп (Adelheid Popp), Зілла Айзенштайн (Zillah Eisenstein), Джуліет Мітчелл (Juliet Mitchell), Шейла Рауботен (Sheila Rowbothan), Марія Роза Дала Коста (Maria Rosa Dalla Costa) та інші.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пушкарева Н. Л. Феминизм [Електронний ресурс] // Мультимедійна Енциклопедія «Кругосвет». – М.: «Новий диск», 2004. – Режим доступу: <http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/FEMINIZM.html> (дата звернення 30.08.2015 г.) – Названіє с екрана.
2. Історія західних політичних вчень: Політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. [Електронний ресурс]: Навч. посіб. Рекомендовано МОН / Романюк А. С. – К.: Знання, 2011. – 255 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1584072018370/politekonomiya/istoriya_zahidnih_politichnih_vchen (дата звернення 02.09.2015 р.) – Назва з екрану.
3. Лейбін В. М. Словарь-справочник по психоанализу. – М.: АСТ, 2010. – 956 с.
4. Королева Т. А. Женское движение: генезис и эволюция // Вестник Томского государственного университета. – №368. – 2013. – С. 44–50.
5. Филлипс Ч. Томас. Феминизм и семья: историко-социологический анализ [Електронний ресурс] / под ред. А. И. Антонова. – М.: «Грааль», 2002. – 176 с. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/antonov/01.php (дата звернення 17.09.2015 г.) – Названіє с екрана.
6. Шевченко З. В. Критика радикального фемінізму // Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину: матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15 – 16 жовтня 2015 р.) / за загальною редакцією д.політ.н., професора Д. В. Яковлева. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – С. 84 – 85.

РОЗДІЛ IV.

Моделі гендерних відносин в історії культури

*Любов'ю називаємо бажання цілості
й прагнення її досягнути*

Платон

КЛАСИЧНА МОДЕЛЬ

Філософи з глибокої давнини намагаються осмислити феномен розподілу людей за ознаками статі та характер відносин між ними. Мужність здавна була очевидною, природною та протилежною жіночності, естафета чоловічої влади систематично передається від покоління до покоління. За останні кілька десятиліть ця істина виявилась сумнівною, що зорієнтувало рух гендерних досліджень від традиційних образів до спроб розглянути роль чоловіків та жінок з іншого боку.

Підключення міждисциплінарних досліджень призвело до появи нових визначень самих понять «чоловіче» та «жіноче», нових пояснювальних моделей, в фундамент

яких закладаються не біологічний та психологічний детермінізм, а соціокультурна своєрідність.

Дослідження гендерних проблем в історії виявляє наявність гендерної асиметрії – нерівності в соціальному статусі статей, нерівності шансів чоловіків та жінок досягати успіху у різних соціальних сферах, що обумовлено традиційними уявленнями про їх призначення.

Дослідники гендерних відносин одностайно констатують гендерну нерівність в античній культурі, посиляючись на Платона і Арістотеля, які визначали жінок як нижчих істот, на відміну від чоловіків. Ідея, що жінка займає проміжне місце між чоловіком і твариною, представлена в «Законах». З іншого боку, у «Бенкеті» Платон зауважував, що жінки й чоловіки мають однакову сутнісну природу і цінність, також і з точки зору виконання соціальних ролей. Статева відмінність розглядається у «Державі», виходячи з різної природи статей та здатності жінки до репродуктивної функції: жінки слабші за чоловіків. Арістотель у «Політиці» також стверджує, що чоловік відносно жінки «за своєю природою вищий», він править, а жінка – підпорядковується. Цей же принцип, на думку мислителя, з необхідністю повинен діяти і в усьому людстві.

Світ грецької культури – чоловічий світ.

Реального втілення зазнала модель, у якій жінка виступала як об'єкт обміну в чоловічих іграх влади, «греки не вважали жінку рівною собі істотою» [1, 75]. Найкращою серед жінок незмінно визнавалася та, «яка була найнепомітнішою, та про яку не говорять нічого, навіть позитивного» [1, 75].

В Античності повністю відсутній культ жіночності, культ Прекрасної дами. Лише у «полоні Золотої Афродити» допускалися безглузді вчинки по відношенню до жінок, що легко пробачалося та трактувалося як запаморочення свідомості. «Справжня» грецька любов епохи класики гомосексуальна, гетеросексуалізація відбулася пізніше.

Водночас, у багатьох культурах положення жінок було надзвичайно високим, вони були шанованими членами суспільства. В тій же Античності існував культ жінки-богині (Афродіта, Ніка, Деметра в Давній Греції; Венера, Вікторія, Цецера – в Римі тощо).

Представники середньовічної філософії також виражають ідеї принципової відмінності чоловіка і жінки. Образи жінок у Середні віки зберегли та виразили ідеї, які характеризували їх як морально й інтелектуально меншовартісних і соціально небезпечних. Культ Діви Марії мав лише відтінити ницість реальних жінок. Ап. Павел, Аврелій Августин, Тома Аквінський – всі визнавали певну рівність жінок і чоловіків у питаннях Духу, водночас говорячи про необхідність підпорядкування у світських справах.

Другорядність та меншовартість жіночого начала, стверджена ще Арістотелем, була за доби Середньовіччя підтримана прихильниками схоластичного підходу. Водночас, послідовниками світського підходу жінка була піднесена на недосяжний п'єдестал, їй приписували усі чесноти Діви Марії. Культ Прекрасної дами – свідчення такої зміни ставлення до жіночого начала. В реальності цей образ був надто ідеалізованим, адже лицар, здійснюючи подвиги заради Прекрасної дами, часто ніколи її не бачив, або бачив лише раз у житті. У Середньовіччі ставлення до жінки було вкрай амбівалентним, адже паралельно з культом Прекрасної дами виникає «полювання на відьом» («Молот відьом» написана у XV ст. інквізиторами Г. Крамером, Я.Шпренгером), а в суспільних практиках зберігається патріархальна настанова.

На думку сучасного словенського філософа С. Жижека, куртуазний образ чоловіка як слуги своєї Дами приховує реальність чоловічого панування, «піднесення жінки до високого об'єкта любові дорівнює зведенню її до пасивного матеріалу чи екрану для нарцисистської проєкції чоловічого Его-ідеалу» [2, 96]. С. Жижек впевнений, що культурна

форма служіння Дамі надає жінкам фантазійної субстанції їхньої ідентичності, вона наділяється рисами жіночності. У цьому парадокс фемінізму: «виступаючи проти патріархального домінування, жінки водночас підривають фантазійну опору їхньої власної «жіночої» ідентичності» [2, 96].

Гуманісти доби Відродження до певної міри сприяли реабілітації жіночої статі. Показовою є поява жінок-філософів, які вступають у боротьбу проти жінконенависництва, закликають почути жіночий голос. «Книга про град жіночий» (1405) Христини Пізанської була революційною для свого часу. Сьогодні її погляди відносять до протофемінізму.

У добу Відродження з'являються дійові, рішучі, підприємливі особи, але й антиподи «високим» героїням – спокусниці, шахрайки, повії...Прототипами образів Мадонн Леонардо да Вінчі, Рафаеля Санті ставали звичайні жінки.

Томас Мор виступив за зрівняння прав чоловіків та жінок і з цього часу питання рівноправ'я стає надзвичайно актуальним для контекстів світської культури (пізніше – у руслі марксистського фемінізму), з іншого боку – традиційні уявлення про підпорядкованість жінки та домінування чоловіка, виступаючи магістральною лінією, були присутні на рівні визначальних архетипів і в Новий час. Це спричинило появу руху за рівні права чоловіків і жінок. Показовою є праця політичної діячки Франції кінця XVIII ст. Олімпії де Гуж «Декларація прав жінки та громадянки», яка починається словами «Чоловіки, чи можете ви бути справедливими?»

У Новий час привертає увагу радикальна теорія Т. Гоббса, згідно з якою патріархат постає суспільно створеною легітимною стратегією для конкретних владних відносин. Він є необхідним, але не природним. Основа диференціації статей за Ж.-Ж.Руссо полягає у виконанні «загальної мети природи» – продовження роду. Слабка, пасивна жінка в пошуках засобів існування свого та своїх дітей є повністю відданою чоловічій волі та залежить від ставлення

чоловіка до неї. Проте жінка може компенсувати свою слабкість й навчитися йому подобатись!

В «Метафізиці моралі» І. Кант виражає ставлення до жінки через критерій незалежності. Жінки не здатні до незалежності, вони є нижчими від будь-яких пасивних громадян-чоловіків, оскільки не мають жодної можливості отримати статус активних громадян. Тобто відбувається «вилучення» жінок за межі закону, внаслідок чого на них не поширюється поняття рівності. У свою чергу Г. Гегель стверджує, що жінки залишаються в «пастці» повторюваних процесів природної диференціації, які не спрямовані на розвиток і лише чоловіки здатні на прогрес у сфері Духу.

На цьому історичному ґрунті виникає фемінізм. Феміністична критика (у радикальних її проявах) як реакція на панування чоловічого начала, так або інакше, намагається створити дзеркально-протилежну модель. Звісно, з цим можна не погодитись (Див. розділ III «Фемінізм: сутність та види»).

Фемінізм (лат. femina – жінка), жіночий рух за рівність прав чоловіків і жінок, який виник у XVIII ст. (I хвиля), активізувався наприкінці 60-х років XX ст. (II хвиля) для вираження протесту проти соціального гноблення жінки, її дискримінації в економічному і політичному житті, в родині, проти приниження жіночої гідності.

Фемінізм окреслює основну проблему: жінка в традиційній культурній парадигмі ототожнюється виключно з тілом та його функціями – народженням дитини чи сексуальністю. Також виокремлено єдину форму духовного життя жінки – любов (як турботу і піклування про своїх близьких), та основну сферу її діяльності – сім'ю.

Зауважимо, що в самих поглядах філософів, які визнавали другорядність жінки (Платон, Арістотель, Філон Александрійський, Ф. Шіллер, І. Кант, Г. Гегель, А. Шопенгауер, О. Вейнінгер та ін.), присутня амбівалентність (психоаналітичне поняття, що означає одночасне переживан-

ня позитивних та негативних почуттів до одного і того ж самого об'єкту). Зокрема прикладом є погляди Ф. Ніцше, який багато уваги у своїх працях приділяє проблемі статі та зауважує, що чоловік має думати про жінку виключно по-східному. Вона – предмет володіння, служниця чоловіка. При цьому філософ зазначає, що досконала Жінка є більш вищим типом людини, ніж досконалий чоловік, але зустрічається такий жіночий тип надзвичайно рідко.

Г. Зіммель, німецький філософ поч. ХХ ст., один з небагатьох у свій час відстоював самоцінність жіночої природи та її безцінний досвід «знаходження поза суб'єкт-об'єктивним дуалізмом чоловічої культури» (Г. Зіммель «Жіноча культура» 1902) [3].

Отже, спробуємо виявити смислову динаміку гендеру в класичній традиції. Класична традиція пропонує такий хід думок:

Жінка – природний полюс соціального буття.

Чоловік – активне, перетворююче начало.

Жінка здобуває свободу не всупереч, а завдяки «фаллоцентризму» чоловічої цивілізації.

Ситуації морального домінування жінки у класиці – явище виключне, але яке саме в цей період мало місце.

Історичним завданням жінки є прийняття своєї позитивної ролі у фаллоцентричній культурі, в якій лише і є можливим вищий тип розвитку жіночності. Він є рідкісним, але у своїй реалізації перевищує чоловіче начало (Ф. Шиллер, Ф. Ніцше).

Висновок. Класична модель гендерних відносин поляризована ззовні, задана через чіткий розподіл соціальних ролей. Вона включає Античну, Середньовічну, Новочасну (світську) моделі, які по суті були варіантами патріархальної культури.

Класична модель гендерних відносин будується на ідеї ієрархії, в якій не стільки відсутній принцип рівноправ'я, скільки йдеться про розуміння специфіки ролей жінки й чоловіка. Для концепту мужності провідними ознаками

залишається триада «батьківство-сила-влада», для концепту жіночності – «материнство-слабкість-підпорядкування». Фемінізм (радикальна гілка) як реакція на патріархальний зразок, так або інакше, намагається створити дзеркально-протилежну модель.

Виникають уявлення про інверсію гендерних відносин.

НЕКЛАСИЧНА МОДЕЛЬ

В історії культури спроба зрозуміти відмінності між чоловічою та жіночою статями трансформувалася в процес розділення людства на дві половини. Не менш проблемним є визначення «спільної території», початкової єдності протилежностей, що уможлиблює діалог та в особистих стосунках, інтимність між чоловіком та жінкою.

Архетип. Людина народжується не лише з біологічною, а й з психологічною спадщиною, яка визначає її поведінку та досвід. Архетипний горизонт свідомості – інформаційне праджерело давньої свідомості, початковий знак пам'яті.

Архетип – першообраз, символічна формула, що визначає внутрішню єдність культури та способи взаєморозуміння.

За Юнгом – архетип – ідеальна форма, наділена енергетичною ірраціональною силою, що походить із несвідомого і формує уявлення. Суб'єктивне переживання архетипних структур інтегрує свідомість у несвідоме (Юнг К. «Про архетипи колективного несвідомого»).

Архетипи – не духовні гени, а певні схильності, тенденції, які можуть бути реконструйовані (або не реконструйовані) через образи. Такі реконструкції не можна вважати зануреними у минуле. У символіці минулого окреслюються смисли майбутнього, а архетипи висвітлюються як «культура попереду нас» (С. Кримський).

Однією з поширених архетипальних фігур європейської культури є образ андрогіна як утілення досконалої людини. Андрогінність (від грецького *andros* – «чоловік» і *gynai* – «жінка») зазвичай розуміють як поєднання чоловічого та жіночого начал.

Міф про андрогіна записав Платон як історію про дивовижні істоти «третьої статі», які втілили в собі ідеал сили, самодостатності, гармонії, але були покарані олімпійськими богами за гординю. Покарані – тобто розділені навпіл. Саме цим пояснюється вічна жага возз'єднання зі своєю «половинкою» (Див. Додатки. Платон «Бенкет»).

Легенда про втрачену цілісність надихнула безліч письменників, поетів, митців наступних століть. Образ андрогіна був відомий ще до «Бенкету» – він наявний у міфології багатьох народів як властивість Вищої сили, що містить ознаки сакральності, божественності.

Андрогін – це не зрощені тіла, а зрощені душі. Саме третя стать виражає найбільш повно сутність еротичного начала. Платон протиставляє фізичному єднанню прагнення до цілісності. Любов в андрогінії – єднання, співтворчість двох половинок (за К. Юнгом – аніми та анімуса) заради відновлення свого попереднього стану.

Сама душа має андрогінну природу.

До цієї теми звернувся К. Юнг, який розвинув ідею наявності чоловічих та жіночих рис в особистості як єдності протилежностей. Втілення жіночого начала в чоловічому несвідомому (аніма) і чоловічого – в жіночому (анімус), тобто психологічну бісексуальність, він розглядав як найважливіші архетипи, які керують поведінкою людини.

Осягнення чоловіком своєї внутрішньої жіночності (аніми), а жінкою – мужності (анімуса) приводить до відкриття та інтеграції справжньої сутності, що і є показником особистісного зростання. Проте К. Юнг наголошував і на тому, що одним із типових виявів обох фігур є ворожість, оскільки чоловік чи жінка можуть не сприймати своїх внутрішніх протилежних принципів.

Людина має відкрити і прийняти сторони, які мають протилежну архетипальну природу.

Обидва образи мають архетипальну природу і проявляються як жіночі якості чоловіка і чоловічі якості жінки. Вони неусвідомлені, але служать на користь свідомості. Можуть бути небезпечними. Якщо відбувається захоплення негативним архетипом протилежної статі – він може зруйнувати особистість, але в позитивному аспекті – стати інструментом індивідуації.

Анімус – чоловічий архетип. В жінці – «внутрішній чоловік». У жінок анімус – не еротична фантазія, а переконання або нав'язлива думка. Анімус формується батьком. І чим суворішим був батько, тим анімус більше має садистичних компонентів (наприклад, – «Синя Борода»).

Якщо жінка губить своє «Я», свою індивідуальність, анімус виступає у сновидіннях як розбійник, демон смерті. У цьому разі вплив анімуса викликає параліч відчуттів, неможливість їх пережити, одержимість фігурою з несвідомого. Жінка начебто втрачає душу, емпатійні якості та націлена лише на домінування над іншими, перетворюється на «егоцентричну рабіню власної значущості».

У позитивному аспекті анімус – місток до внутрішньої гармонії, творча активність. Основою позитивного сценарію є міф про принца, якого перетворено у чудовисько, тварину і якого може врятувати любов дівчини (наприклад, казка про Лускунчика). Позитивні відносини з цим внутрішнім анімусом дають ініціативу, сміливість, духовну мудрість.

Аніма – жіночий архетип. В чоловікові – «внутрішня жінка». У давнину шамани носили жіночий одяг та жіночі атрибути. Таким чином вони викликали до життя внутрішнє жіноче начало, адже вважали, що внутрішня жіночість дозволяє їм вступати у контакт із духами.

Аніма формується матір'ю. Про негативний вплив архетипу свідчать образливість, невпевненість у собі. Аніма як образ: грецькі сирени, русалки, у казках – жінки, які влаштовують перевірки героя на інтелект, фізичні можливості.

Негативний вплив архетипу аніми на чоловіка виявляє себе у болісній закоханості, внутрішній приреченості – «це – вона» і залежній (або розбещеній) поведінці. Основною ознакою поведінки є неконтрольована емоційність, перетворення чоловіка в «егоцентричного раба інстинктів».

Позитивний вплив аніми демонструють образи Музи, натхненниці (С. Далі), помічниці, «другої половинки», провідниці у несвідоме, Шляху до духовного оновлення, Мудрості [2].

Зв'язок аніми і анімуса психологічно складається з трьох елементів:

- Мужності або жіночності як реальних характеристик.
- Досвіду гендерних відносин.
- Архетипальних образів чоловіка та жінки.

Вивчення архетипу андрогіна дозволяє зрозуміти сам процес втілення архетипального досвіду у реальне життя.

Як зазначає українська дослідниця О. Донченко, «не лише архетип може регулювати життя і діяльність людини, але й людина спроможна допомогти архетипу стати своїм другом, знайти з ним спільну мову, знайти тим самим власну мудрість (цілісність)» [4, 34]. Реконструкція архетипів дозволяє оцінювати ті або інші культурні процеси, зокрема, – гендерні відносини. Так, О. Донченко вважає, що в історії людства не існує ізольованих архетипів, усі архетипи традиційно поляризовані (життя – смерть, любов – ненависть, жадливий звір – лагідний звір, властитель – простолюдин, хворий – лікар).

Проте сьогодні відбувається розщеплення архетипу, коли ми не здатні осягнути його протилежність. А це є життєво необхідним. Так, наприклад, хвора людина, щоб видужати – актуалізує свого внутрішнього лікаря, правитель, щоб зрозуміти народ – актуалізує в собі пересічну людину, чоловік, щоб зрозуміти жінку – актуалізує в собі жіноче начало.

Андрогін як психічна персоніфікація утримує у свідомому балансі чоловіче та жіноче начала.

Тривалий час вважалося, що маскуліність та феміність – це протилежні полюси однієї шкали, тобто висока маскуліність розглядалася як низька феміність (і навпаки).

У психологічних концепціях ХХ ст. ці властивості розглядаються, як відносно незалежні один від одного конструкти. Тобто можливий одночасно високий розвиток обох характеристик, або одночасно низький рівень цих статево-рольових проявів.

Поєднання високого розвитку фемінності та маскуліності в одній людині (незалежно від її статі) отримало назву *андрогінність*.

В психології особистості андрогінія розглядається як особистісна характеристика, не пов'язана з порушеннями статевого розвитку. Розвинута андрогінія в людині, незалежно від її статі, передбачає багатий арсенал і гнучкість її рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності й інші важливі якості.

Стереотип. Теорія гендеру дає розуміння того, що поряд із біологічною основою існують соціально детерміновані уявлення про чоловіка та жінку. Статева ідентичність основана на соматичних ознаках (образ тіла) і на поведінкових та характерологічних властивостях. Отже людина усвідомлює себе чоловіком чи жінкою в світі біологічних та соціальних факторів, які тісно переплетені один із одним.

Гендерна «нормативна» система функціонує через ряд стереотипів – стандартних моделей поведінки, які напрацьовані у суспільстві та базуються на відповідному тлумаченні понять «чоловіче» і «жіноче».

Стереотип – не просто зразок для наслідування, він є втіленням традиції, а також має діалогічну природу – це механізм взаємодії принаймні двох свідомостей.

Гендерні стереотипи – усталені когнітивно-емоційні образи чоловіків і жінок, які несуть на собі відбиток архаїчних уявлень.

Невизначеність і суперечливість зразків ідентифікації у ХХ ст. пов'язані не лише з протилежними думками з приводу взаємовідносин «чоловіче-жіноче», а й з глобальним зламом стереотипів.

Коли зовнішні та більш рухливі соціальні стереотипи руйнуються, це призводить не до зміни архетипів, оскільки вони цілком неусвідомлені, усталені й інертні, а до дисбалансу.

Зміна архетипів виникає повільніше, ніж зміна стереотипів і потребує часу, зміни поколінь. У спілкуванні чоловіків та жінок, як правило, в межах традиційної норми, має бути збіг культурних архетипів, соціальних стереотипів та індивідуальних смаків особистості.

Розглянемо архетипи: жінка має продовжувати рід, чоловік має захищати родину. Зосередження уваги у первісному суспільстві на тілі жінки та її дітородних функціях було життєво необхідним. Ч. Дарвін у концепції природного добору сформулював принцип, згідно з яким у боротьбі перемагає й виживає той, у кого розвинуті якості, що допомагають збереженню виду. У самиці мають бути якості, що допомагають виношувати дитину, у самця – що допомагають її захистити. Самець має бути фізично сильним і готовим до боротьби. Надлишкова ніжність негативно впливає на необхідність битися в потрібний момент. Чоловік має приборкувати ніжні почуття, а ось надлишок агресії в жінок відлякує чоловіків.

В форматі масової культури ХХ – поч. ХХІ ст. гендерний стереотип – це відповідність не стільки дітородним функціям, скільки нормі сексуально привабливого партнера. Отже, архетипи залишаються, але з іншим змістовним наповненням: цінностей сили, харизми, сексуальності, а не домінуванням цінностей збереження роду, як це було раніше.

Із системи архетипів чоловіка може приваблювати покірна жінка зі стертою особистістю. Але сучасний стереотип інший і, відповідно, інші ідеали: сильний характер, ум, талант. Отже чоловіки і жінки чекають один від одного взаємовиключних речей. Жінка хоче, щоб чоловік був владним, але поступливим; активним, але таким, що дозволяє проявляти ініціативу; жорстким, але й м'яким одномоментно; вольовим, але й чуттєвим.

Нові стереотипи не заважають чоловікам закохуватися у сильних і вольових жінок, але старі архетипи заважають відчувати себе з такими жінками справжніми чоловіками, тому прирікають такий союз на невдачу.

Матріархат і патріархат найбільш яскраво виражають дві моделі системної нерівності з гендерного заснування. Перша: домінує жінка (жінка має бути задоволена насамперед), друга: домінує чоловік (все для чоловіка). Конфлікт виникає в тому тільки випадку, коли сторони прагнуть до отримання вигоди за рахунок іншої. Сьогодні цей конфлікт принципово не може бути вирішений домінуванням одного з начал. Сам принцип домінанти призводить до конфлікту влади. Фіксовані виключно на одній з моделей дуже важко долають стереотипи, що склалися роками.

Усе було б надто просто, якби існували лише ці два полюси. Історія людства демонструє багато прикладів соціальних утворень, побудованих з порушенням гендерного принципу – амазонки, чоловічі та жіночі монастирі, військкі братства тощо. Але в будь-якому випадку у представника жіночої або чоловічої статі є риси протилежної, що і визначає діалогічні стратегії гендерних відносин у різні історичні часи.

За К. Юнгом – це компліментарні відносини аніми та анімуса. «Чоловік відчуває природу жінки через реальність своєї аніми, жінка відчуває чоловічу природу через реальність свого анімуса» [5, 88].

Але аніма і анімус можуть привести до непорозуміння й розладу, якщо архетип, образ продукується безвідносно до реального характеру партнера. Важливо знаходити компроміс між вимогами колективного несвідомого і реальністю зовнішнього світу, щоб запобігти дезадаптації. Це важливий висновок К. Юнга в його останній книзі «Таїнство возз'єднання».

Гендерні стереотипи в сучасних умовах виступають як втілення умовних суспільних цінностей, деформованих, часто випадкових уявлень, відсутності балансу чоловічого та жіночого. Тому так багато уваги приділяється сьогодні соціологічним та психологічним аспектам гендерних відносин, гендерним конфліктам. Відновлення балансу на внутрішньому (аніма – анімус) і на зовнішньому (чоловік – жінка) рівнях можливо лише виходячи з екзистенційно-ціннісних, духовних пріоритетів, спрямованості на одухотворення статі, визначення основ її гідності. Протягом життя людина вирішує це завдання, формуючи власну гендерну ідентичність, через переосмислення регресивних форм самодостатності.

О. Вейнінгер – М. Бердяєв: проблема самодостатності жінки. Питання про особистість жінки та її самодостатність у контексті гендерних відносин є центральним. Чи є жінка особистістю? Яким є глибинний сенс взаємодії статей? Розглянемо дві концепції. Австрійський автор О. Вейнінгер у праці «Стать і характер» (1902) пише, що абсолютний тип жінки живе несвідомо, вона «отримує свою свідомість від чоловіка» [6, 42], відповідно, функція чоловіка – перетворення несвідомого у свідоме. Є полярильність, але й взаємозалежність. При цьому О. Вейнінгером

нівелюється жінка як особистість, адже вона є цілком не-свідомою і виступає лише у двох іпостасях: матері та повії.

О. Вейнінгер підніс статеvu відмінність і статеві стосунки до рівня центральної теми філософії. Він переконаний, що «жінки не існує», тому, на його думку, «ідея панування є єдиною концепцією, що має позитивну цінність для жінок» [6, 119]. Жінка не здатна на суто духовне ставлення, на чисте кохання. Вона не є самодостатньою, природа жіночої вроди є «перформативною» – себто «саме чоловікова любов і створює жінці вроду» [6, 120]. Любов чоловіка до жінки є суто нарцистичним феноменом, він «розривається» між своєю духовно-етичною сутністю і статевим бажанням, «чоловікове падіння у сексуальність створює жінку, наділяючи її існуванням» [6, 121], тому єдина мета жінки – тримати чоловіка сексуальним.

На перший погляд, – це центральна ідея його гендерної теорії.

Сенсаційною була сама історія появи книги. Після її випуску О. Вейнінгер покінчив життя самогубством. Разом з внутрішньою жінкою він знищив й чоловіка, у такий спосіб усунувши всі суперечності. Дійсно, більшість ідей О. Вейнінгера пронизані ненавистю до жінок (уособленням його матері). Але нас цікавлять ті ідеї, які були корисними для подальшого розвитку гендерної теорії: а) ідеї про бісексуальність та андрогінію; б) про статеві відмінності у психіці; в) про гендерні сексуальні взаємовідносини.

За О. Вейнінгером, окрім двох основних статей існують «проміжні форми статі». Чоловіче і жіноче – два полюси ідеальних станів, між якими є безліч перехідних. Усі індивіди мають як жіночі так і чоловічі риси і це є нормою, адже за природою людина є бісексуальною (і біологічно, і психологічно).

М. Бердяєв не приймає думку О. Вейнінгера про біологізацію статі. Нівелювання статевої полярності, на думку М. Бердяєва, пов'язано з полюсом особистісного розвитку.

«Людину поневолює природа і поневолює суспільство» [7, 191]. Баланс встановлює любов, але захист особистості та свободи передбачає етичне начало, активність Духу. У цьому – смисл статі. Любов здатна узгодити конфлікт між природним та суспільним в людині, баланс яких – умова збереження особистості. При цьому «смисл любові може бути лише особистим, він не може бути соціальним, і він залишається прихованим від суспільства» [7, 192].

М. Бердяєв справедливо зауважує, що «бажання бути схожою на чоловіка є хибним відчуттям особистості у жінки» [6, 55]. «Чоловік має чекати від жінки більшого, ніж просто наслідування. Він чекає від неї звільнення від чоловічої абстрагованості, односторонності, відірваності» [6, 59]. Конкретний образ вічної жіночності покликаний поєднати чоловічу силу з Божеством.

Ідентичність. Гендерна ідентичність – аспект само-свідомості, що визначає переживання людиною себе як представника певної статі та є однією з найперших категорій, в якій дитина осмислює власне «Я». Ідентичність – це й властивість особистості, і найважливіша потреба, без задоволення якої людина не може існувати, і функція, спрямована на синтезування свого «Я».

Через досвід формуються гендерні установки, які активно впливають на особливості самореалізації особистості в різних сферах життєдіяльності: особистісних стосунках, професійній сфері.

У ХХ столітті у сфері гендерних відносин ми мали прийняти два «виклики»:

1. Навчитися формувати гендерну ідентичність через узгодження гендерних архетипів і стереотипів.

Уявлення і реальність в гендерних відносинах мають специфічну особливість: ми схильні бачити партнера таким, яким ми його хочемо бачити. Адже наші настанови на сприйняття вже є частиною образу, який ми сприймаємо.

Реальне – це область того, що знаходиться поза символізацією. Якщо основою реального є травматична подія, точка збою символізації структурно змінює символічну дійсність людини. Людина будує ілюзорну картину світу і може відбутися активація негативного чоловічого або жіночого архетипу. Лише самопізнання дає інструмент розуміння способів

узгодження у триаді «архетип – стереотип – ідентичність».

2. *Навчитися формувати тілесну ідентичність в умовах сучасного тілоцентризму (О. Гомілко, О. Сінькевич).*

В межах неklasичної моделі гендерних відносин ми спостерігаємо процес фрагментації культурної самосвідомості, що визначає стратегії побудови й тілесної ідентичності людини.

Настанова на домінування, владу сприяє деперсоналізації чоловіків жінками (і, навпаки). Відповідно, протилежний полюс чоловічого-жіночого не досягається («розщеплення архетипу» за О. Донченко).

Як наслідок, відбувається фіксація на зовнішніх атрибутах чоловічого – жіночого. Андрогін перетворюється у парадоксальні образи мас-культури: жінки з вусами у чоловічому костюмі, або чоловіка у жіночому одязі з відповідними манерами. Ці образи є, здавалося б, самодостатніми, але пародійними копіями на колишню цілісність андрогіна. Межі чоловічого та жіночого розмиваються, більш життє- та конкурентоспроможними стали ті, хто зміг поєднати в собі ознаки обох соціальних статей (гермафродитизм), втілюючи мрію людини про андрогінну істоту.

Висновок. Некласична модель гендерних відносин поляризована внутрішньо. У ХХ ст. усвідомлена андрогінна при-

рода людини. Точка відліку – юнгіанське вчення про аніму-анімус. У дослідженнях гендерні відносини усвідомлюються як проблема і висувається вимога вирішення внутрішнього гендерного конфлікту, як умови подолання розщепленості, самотності та відчуження через особистісний розвиток.

Нова модель потребує узгодження гендерних архетипів та стереотипів та формування тілесної ідентичності в умовах настанови на «подолання природного тіла».

Завдання, виконання якого виявляє Ваш смисловий простір гендерних відносин.

Подумайте, коли Ви з впевненістю можете сказати: «Ось це справжній чоловік!» або «Ось це справжня жінка!».

Напишіть імена відомих Вам людей – акторів, культурних діячів, спортсменів, просто знайомих під колонки – «Ідеальний чоловік», «Ідеальна жінка». Це можуть бути знаменитості й звичайні, відомі лише Вам люди. Це можуть бути Ваші батьки і рідні.

Потім навпроти кожного імені напишіть ті якості, які Вас найбільше приваблюють в цій людині.

Також це завдання рекомендуємо виконати з негативними проєкціями «Анти-чоловік» та «Анти-жінка».

Завдання виконуйте максимально спонтанно. Пишіть перше, що Вам прийде на думку – образ конкретної людини.

А тепер подивіться – що у Вас вийшло. По-перше, дайте відповідь, яку колонку вам було заповнювати найлегше, а яку – складніше.

Що взагалі не вдалося виконати?

Рівень нашої гендерної чутливості, як правило, показує те, що ми схильні говорити про абстрактну жінку і абстрактного чоловіка.

Намагання пов'язати їх якості з конкретними людьми може викликати труднощі. Проте, прослідкуйте, що поєднує обрані Вами образи. Які цінні якості Ви зводите в ідеал, а які анти-цінності викликають у Вас обурення?

Обов'язково напишіть ці цінності на окремому паперці. Зверніть увагу, які поняття більше репрезентовано в образах конкретних людей, яких Ви знаєте особисто.

Подумайте, які з цих рис притаманні Вам і Вашому реальному партнеру, адже тіньові якості людини можуть бути притаманні нам самим, але в результаті проекції сприйматися як якість іншої людини.

Якщо Ви хочете заперечити – погодьтеся, що людей обурюють різні речі. Одного – «розбещеність», іншого, навпаки, – «неспроможність бути розкутим». Одного – «поступливість», іншого – «бажання усе робити по-своєму». Тому ми «заслуговуємо» партнера, який поряд з нами за принципом доповнення.

Як зауважує О. Вейнінгер, жіночого в чоловікові має бути стільки ж, скільки чоловічого в жінці.

Тобто, поєднавшись, чоловік і жінка мають скласти Ідеального чоловіка та Ідеальну жінку. Усі «опуклості» чоловічого духу поєднуються з «угнутістями» жіночої душі. Все це породжує подобу моноліту або є поверненням до буття єдиної істоти, яку давньогрецька культура і міфологія назвали андрогіном. Отже андрогін може бути не лише істотою, абсолютно самотньою в своїй самодостатності, а й люблячою парою.

ПОСТНЕКЛАСИЧНА МОДЕЛЬ

Розуміння постнекласичної моделі гендерних відносин потребує ознайомлення з новітніми концепціями, у яких долається бінарність некласичної моделі.

Ж. Лакан робить висновок, що «у психіці взагалі немає нічого, що дозволило б суб'єкту визначитися як істоті чоловічої або жіночої статі» [8, 218]. Ми можемо вести мову лише про еквіваленти активності-пасивності.

Парадокс самообмеження Фалосу виступає засобом подолання «символічної кастрації», але стверджує фаліч-

ність через відмову від неї. Уявлення про статеву відмінність стає більш ширшим. За Ж. Лаканом, «чоловіче» та «жіноче» є не двома видами одного роду людини, а двома способами невдачі суб'єкта в справі досягнення повної ідентичності людини. «Чоловік» та «жінка» разом не складають Цілого, позаяк кожний з них є в собі невдалим Цілим» [2, 138]. Тобто це не дві позитивні субстанціальні сутності, а дві відмінні модальності однієї й тієї самої сутності. Статева відмінність постає саме в тій точці, де зазнає невдачі символізація. Отже статі є двома невдалими спробами символізувати це Ціле. Тому, щоб «фемінізувати» чоловічий дискурс, досить змінити, іноді майже невловно, його специфічну «тональність».

Ж. Лакан пише про «жінку як симптом чоловіка» (Семинар 21 січня, 1975 року). Жінка не інтегрується повністю у символічний лад, а проявляється у чоловічій економіці як фантазматичний об'єкт, об'єкт-причина бажання. Але статус істинності Ж. Лакан надає досимволічному «вічно Жіночому», ретроактивній патріархальній фантазії, яка є основою панування Фалосу. Визначення категорії жінки є неможливим, бо воно ніколи не буде повним. Вона – не усе. Вона – інше Чоловіка.

Ж. Бодрійяр висловлює гіпотезу, що єдина стать, яка існує – жінка, а чоловіче існує завдяки надлюдському зусиллю у спробі відмежуватися від неї. Це ствердження відповідає катастрофі принципу реальності статі й перехід його у гіперреальність. Жіночу ідентичність Бодрійяр розуміє як символічне і сутність жінки зводить до спокуси («Спокуса», 1979). В ситуації постмодерну жінка виходить за межі Дому і переходить у Світ – місце панування чоловіка. Це змушує вибудувувати нові сценарії відносин. За Ж. Бодрійяром спокуса жіночості є домінуванням над символічним весвітом, тоді як фалократична влада є лише домінуванням над реальністю.

На думку С. Бем, гендерна система укорінена у нашій свідомості. Гендерні відносини – не просто соціальна

умовність, яка побудована на владі, але сприймається як природна. Якщо ситуація не задається лінзами гендеру, вона стає непередбачуваною. Лінзи не тільки «задають ракурс сприйняття, осмислення та розгляду суспільної реальності, але й формують соціальну реальність» [9, 16].

Перша лінза – андроцентризму, дозволяє сприймати чоловіка та його досвід як норму. Друга лінза – гендерної поляризації, створює проекцію на світ культури статевих особливостей, які проявляються в стилі одягу, соціальних ролях, способах вираження почуттів. Третя лінза – біологічного есенціалізму, репрезентує попередні лінзи як природні та неминучі наслідки спадкової біологічної природи жінок та чоловіків.

С. Бем підкреслює, що лінзи гендеру відтворюють владу чоловіків на рівні зовнішньої та внутрішньої культури. Формується ціннісний світ, який так або інакше підлаштовується під уявлення про справжнього чоловіка та жінку.

Чи можливий вихід за межі лінзового підходу?

Ж. Ліповецький, утверджує історичний розпад тих способів, якими будувалися відносини між статями. Потрясіння усього устрою соціалізації та індивідуалізації призвело до появи «нової моделі жінки» [10, 339]. Соціальна модель першої жінки: жінка – зло, нижча істота, яку чоловіки недооцінюють та зневажають. Соціальна модель другої жінки – жінка, що викликає поклоніння та сама приймає рішення, в якій феміністки угледіли завершальну форму домінування чоловіків. Але, важливі рішення залишаються прерогативою чоловіків, жінка не грає ролі у політичному житті, та не є економічно незалежною. Жінка таки «вийшла з тіні» та позбавилась зневаги з боку чоловіків, «їй пожалувана можливість звеличувати чоловіка» [10, 344]. Починаючи з XVIII ст. розповсюджується уявлення про те, що могутність слабкої статі надзвичайно велика, що вона, усупереч оманливій видимості має істинну владу,

оскільки у просторі її влади знаходяться діти і вона «впливає на впливових чоловіків».

Новий образ жінки, або жінки індетермінованої, Ж. Ліповецький наділяє незалежністю від традиційного впливу уявлень чоловіків про жінку. Жінка визначалась через погляд чоловіка, вона була такою, якою її хотів бачити чоловік. Існує багато сучасних форм повного оволодіння жінкою «свободи розпоряджатися собою на власний розсуд в усіх сферах життя» [10, 346], третя жінка – «продукт жіночої самотворчості» [10, 348].

Але трагедія не у цій незалежності жінки, а у тому, що сьогодні втрачається духовний зміст статі. Як зазначає у своїх виступах О. Гомілко, ідея тілесності в епоху Середньовіччя була пов'язана не з запереченням тіла, а, навпаки, з формуванням ідеї одухотвореної тілесності [11].

Як не парадоксально, про заперечення тіла ми можемо говорити сьогодні, у добу «тілоцентризму». Боротьба проти недосконалого «природного тіла» призводить до постійного невдоволення своїм тілом, що має прояв у «стерилізації» тіла, культивуванні гламуру, селфі-культури, загостренні питання визначення ґендерної ідентичності. О. Сінькевич пише: «Ті модифікації тілесності, які пов'язані з високими технологіями, сформували нові форми самоідентифікації, серед яких можна умовно виділити такі її різновиди як кіберідентичність та віртуальна ідентичність. Кіберідентичність – це свого роду сучасна інтерпретація ідеї дуалізму у розумінні тіла й духу, яка полягає у соматичній ідентифікації людини як постбіологічного організму» [12, 13].

Певний «відрив» від власної тілесності призводить до того, що ідентичність формується як поліморфне утворення у процесах гібридизованої культури. Звісно, це накладає відбиток на усі рівні функціонування ґендеру (Див. Розділ I «ґендер та рівні його функціонування»)

Висновок. Постнекласична модель гендерних відносин є поліцентричною. Вона має нарцистичний та перформативний характер. Жінка як фантазмічний об'єкт, об'єкт-причина бажання (Ж. Лакан), чоловік як надлюдське зусилля у спробі відмежуватися від жінки (Ж. Бодрійяр) – це варіанти спроб міркування про онтологічний статус статі у ХХІ ст.

Гендерна ідентичність сьогодні – «фантазії навколо пустої серцевини» (Дж. Скотт).

Постійно втрачений Інший – основа меланхолійної нестачі, нарцистичного замкненого кола, втрати бажання Іншого і відповідно самого Іншого, втрати інтимності стосунків як цінності. Гендер виступає як владний конструкт (Дж. Батлер), перформативність гендеру є відкритою системою – тобто немає його чіткої онтологічної структури.

Вихід за межі гетеросексуальної моделі виявляє ігрову природу гендеру.

Стать – не сутність, стать – дія.

ГЕНДЕРНА АСИМЕТРІЯ У ХХІ СТ.

Духовний зміст статі – невпинний пошук основ її гідності та здолання однобічності, як результату втрати цілісності андрогіна.

Для чоловіка розв'язання внутрішніх суперечностей (аніма-анімус) історично було пов'язано з поступовим повільним, але прийняттям Жіночого в собі. Поза сумнівом, тут мають значення і зовнішні маніфестації. Узгодження образів матері та повії, ницості та величі жінки – це вічна тема, що має прояв у міфологемах як проблема взагалі життєздатності чоловіка. Якщо він цієї суперечності не вирішує – «поглинається» жінкою, або впадає в «обмежену фалічність». Він має подолати як страх перед жінкою, так і презирство до неї. У такий спосіб асимілювавши жіноче

начало, він встановлює баланс, що дозволяє досягати позафалічних цілей, розвивати культуру.

Жінка історично вчиться зберігати та розкривати свою природу у різних контекстах (політичних, економічних, культурних). Вона виходить з Дому у Світ, сферу панування чоловіка та найкраще презентує мімікрійну трансформацію ідентичності, що пояснює фемінізацію сучасного полікультурного простору. Але її свобода є провокативною, в тому сенсі, що виявляється оманною, якщо ціною за неї є власна жіночність.

Отже, чоловік здобуває істинну гідність вирішенням суперечності «чоловіче-жіноче» на внутрішньому рівні, жінка – на зовнішньому. Згадаймо зауваження О. Вейнінгера про нестачу в жінок подвійності, що по суті й дозволяє їй бути жінкою.

Гідність чоловіків та жінок є способами їх істинного самотвердження, що виступають як два різноспрямованих вектори.

Згадаймо «еротичну» філософію язичницької культури з ідеєю любові, як сходження вгору, любові-захоплення, та нову ідею любові-жалю, запропоновану християнською традицією, любові-співчуття, оплакування занепаłego світу, любові, що сходить униз. Так, «грек любить те, що вище за нього (цінніше, аристократичніше), те, що божественне, Христос і християнські душі, навпаки, люблять те, що «лежить у злі», навіть ворогів» [1, 80].

Ці два різноспрямованих вектори визначають картографію ідентичності чоловіків та жінок. Любов як сходження вгору – прийняття сили жінки (для чоловіків), любов, що сходить униз – прийняти власну силу (для жінок).

У цьому сутність глибинної компліментарності (взаємодоповнення) чоловічого та жіночого начал, єдність яких, попри усі розбіжності, полягає у подоланні ґендерної асиметрії шляхом встановлення балансу сходжень «вгору» та «униз». Звідси парадокси ницості та величі жінки, звідси уявлення про справжнього чоловіка, які

можуть суперечити зовнішнім нефалічним ознакам, тобто тим, які є неприйнятними з точки зору гендерних стереотипів у конкретній культурі. Це приклади чоловіків, здатних зрозуміти й підтримати сильну жінку, авторитарних жінок, здатних, нехай частково, поступатися своєю авторитарністю заради любові та сім'ї.

Отже, чоловік здобуває цілісність, подолавши внутрішню амбівалентність у ставленні до жінки, жінка, – через її усвідомлення як можливості власної свободи. Але вона її не обирає. Усвідомивши свій владний простір, вона визнає первинним начало, завдяки якому її отримала.

Не менш парадоксальним (й дискусійним) є уявлення про життєві стратегії жінок та чоловіків у дилемі «покірливість – довіра» (В. Гусев), що дозволяє розширити уявлення про зміст традиційних архетипів.

Один з аспектів чоловічого шляху – покірливість. Відповідний йому жіночий аспект – довіра. Хоча багато чоловічих релігій вчать навпаки: чоловіки мають довіряти, жінки – коритися.

Отже жіночий спосіб реагування – довіра своїй жіночій природі – й звідси, усьому світові. Але така довіра неможлива у культурах, збудованих на страху. В природі жінки – зберегти життя, щоб «дати життя» й знищити будь-кого, хто заважає її життєвості. Якщо їй не вистачає сміливості – вона обирає шлях покірливості і втрачає жіночу природу. Якщо жінка не довіряє своїй природі – вона не довіряє чоловікам, втрачає орієнтири – «правильно – неправильно», «істинне – хибне». Тому вона переключається на зовнішні орієнтири, втрачаючи внутрішні. Стає чоловіком другого сорту.

Чоловічий шлях – покірливість. Може здатися, що це прерогатива жінки. Парадокс у тому, що жінку скорити неможливо. Їй притаманна якщо не зовнішня, то внутрішня активність. Вона – Муза, що надихає не лише чоловіків, а й увесь світ. Чоловік на шляху довіри реагує по-жіночому. На шляху покірливості він приймає те, що відбувається,

не намагаючись контролювати, і тому це є умовою його свободи. Йти туди, куди хочеться йти йому (а не жінці), це є покора перед владою жіночої природи. Навіть якщо це означає самотність.

Гендерна асиметрія історично була відображенням ідей чіткого розподілу функцій, домінування, влади. Протягом ХХ ст. – поч. ХХІ ст. спостерігається нівелювання статевий полярності, підтвердженням чого є балансні стратегії тлумачення гендерних відносин.

Виникає необхідність у практиках «Я – Інший», які дають можливість поставити себе на місце представника протилежної статі, «вжитися» в образ, з метою набуття можливості встановлення контакту на усіх рівнях функціонування гендеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Чумаченко Б. М. Вступ до культурології античності / Б. М. Чумаченко // – К.: Видавничий дім. – «Києво-Могилянська академія», 2009 – 174 с.
2. Жижек С. Метастази насолоди / С. Жижек // – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2000. – 188 с.
3. Зиммель Г. Женская культура // Г. Зиммель. Избранное. Созерцание жизни. Т. 2. – М., 1996. – С. 234-266.
4. Донченко О. Феноменологія архетипу і державне управління [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-34/doc/1/05.pdf>
5. Юнг К. Человек и его символы / Юнг Карл Густав // Пер. с англ. – СПб.: Б.С.К., 1996. – 376 с.
6. Вейнинггер О. Пол и характер: Принципиальное исследование [Текст] / Отто Вейнинггер. // Пер. с нем. В. Лихтенштадта. Серия: Фундамент психологии ХХ века. – М.: Латард, 1997. – 358 с.
7. Бердяев Н. Эрос и личность. Философия пола и любви / Николай Бердяев // Составление и вступительная статья В. П. Шестакова.– СПб.-Б.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. – 224 с.
8. Лакан Ж. Четыре основные понятия психоанализа (Семинары: Книга XI(1964)) / Ж.Лакан // Пер. с фр. / Перевод

А. Черноглазова. – М: Издательство Гнозис, Издательство Логос. – 2004. – 304 с.

9. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем // – М.: РОССПЭН, 2004. – 336 с.

10. Липовецкий Ж. Третья женщина. Незыблемость и потрясение основ женственности / Ж. Липовецкий // Пер. с фр. Н.Полторацкой. – СПб.: Алетейя, 2003. – 512 с.

11. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі. – К.: Наук. думка, 2001. – 340 с.

12. Сінькевич О.Б. Ідентифікаційні практики масової культури: соціально- філософський аналіз. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2016.

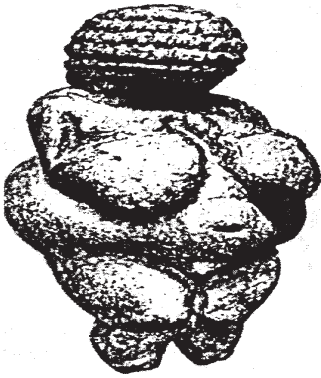
13. Гендер і сексуальність: хрестоматія / пер. з англ. В. Гайденко; за ред. В. Гайденко. – Суми : Університетська книга, 2009. – 140 с.

РОЗДІЛ V.

Вивчення практик репрезентації гендеру. Репрезентації маскулінності й фемінності в художніх практиках та у просторі мас-медіа

Одним з ключових для розуміння сучасної культури є питання дослідження візуальних репрезентацій гендеру.

Візуальне зображення фемінності та маскулінності, репрезентоване в культурі, спирається на метафору статі, що апелює до архетипів, найдавніших уявлень про чоловіче і жіноче. Візуальні гендерні образи впливають на становлення ідентичності особистості. Культурологічна інтерпретація гендеру представлена у філософії постмодернізму в працях феміністських дослідниць – Л. Іррігаре, Х. Сіксу, Ю. Крістєвої та ін. На них вплинула теорія Ж. Лакана, який, спираючись на цінності патріархальної влади, пов'язував походження чоловічого й жіночого в культурі з проблемами структурування і деструктурування ідентичності [1]. Ці дослідниці, окрім біологічного та соці-

Які цінності жіночого світу архаїчної епохи закладені у візуальному образі палеолітичної Венери?

ального аспектів в аналізі статі, виявили третій – символічний.

Чоловіче і жіноче в багатьох культурах існують як елементи культурно-символічних рядів. Так, «чоловіче» ототожнюється з силою, активністю, раціональністю, культурою, а «жіноче» – зі слабкістю, пасивністю, емоційністю, природою. Це не завжди підтверджується, проте в західноєвропейській культурній традиції, в контексті якої частково формувалась також українська культура,

найчастіше жіноче і чоловіче начала представлені як бінарні опозиції. Водночас вони виступають як ієрархія, у якій цінності чоловічої культури виступають доміантними. Прочитання візуальних текстів культури дозволяє зробити висновок, що в гендерній проблематиці присутня також певна закономірність, зміна гендерних моделей за типом інверсії «патріархальне – матріархальне».

Ці закономірності ми можемо прослідкувати в візуальних текстах, що належать до різних історичних періодів розвитку людства.

Репрезентація жінки в різних видах художньої творчості свідчить не лише про естетичні або художні особливості тієї або іншої епохи, але й про більш широке розуміння культури.

Жіночі образи у різних культурно-часових контекстах означалися по-різному, що дозволяє розглядати різні системи гендерних стереотипів. Особливо в масовій культурі й мас-медіа відбувається стрімкий процес зміни гендерних стереотипів. Нове співвідношення гендерних ролей стає помітним у пострадянську епоху, коли жінки-художниці

та мисткині почали створювати власні «мови» і конструювати власні міфології у мистецтві та в соціумі.

Л. Малві обґрунтовує «теорію чоловічого погляду» на прикладах голівудських кінострічок. В наративному кіно жінка представлена як видовище чи образ, який розглядають та виставляють напоказ. «Її зовнішність закодована для (отримання) потужного зорового та еротичного враження, аби бути об'єктом розглядування» [2, 190].

У такій ситуації чоловік займає позицію спостерігача, яку транслює глядачу, і саме він керує одночасно і дією, і ландшафтом, що дозволяє говорити про «владу чоловічого погляду». Об'єкти конструюються як явища жіночого роду і жінки виступають як об'єкти. А це і є виражений у культурі патріархат.

З появою нових видів візуальних мистецтв (фотографії, кіно) «чоловічий погляд» призводить до створення все нових і нових репрезентацій, але водночас виникає і рефлексія жінки з приводу того, як вона представлена у мистецтві.

В галузі художньої репрезентації з'являється можливість конструювати різні гендерні моделі.

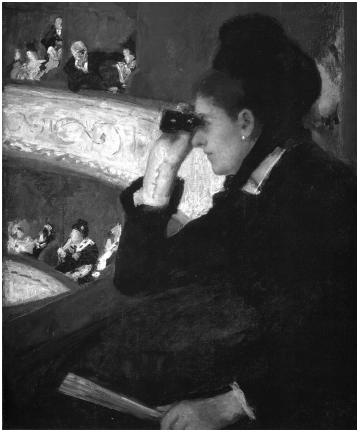
На думку мистецтвознавця-феміністки Г. Поллок, «коли чоловік підкорив жінку, він тим самим... поневолив самого себе, обравши порочний варіант суспільного розвитку. Те ж саме відноситься і до історії мистецтв: намагаючись... виштовхнути з цієї сфери духовного виробництва жінку, чоловік суттєво спотворив саму природу образотворчого мистецтва» [3, 596].

Репресивна суспільна система є фалоцентричною і визначається мовою, мисленням, поглядом чоловіка. Ця аксіома давно доведена фемінізмом.

Г. Поллок вважає, що чоловічий геній має місце у культурі, а жінці завадило досягти рівня чоловіків те, що вона є, насамперед, домогосподаркою і витрачає час на дітонародження й турботу про дітей. Г. Поллок звертається до досвіду жінок-художниць різних епох і народів і робить

М. Кассат «Маленька дівчинка у блакитному кріслі» (1878)

М. Кассат «В опері» (1879)

висновок: у жінки інша репрезентаційна система, жінка ІНАКШЕ дивиться на об'єкт сприйняття. Кожна епоха має свій погляд на речі – і ми звикли, що цей погляд – чоловічий, що відповідає магістральній лінії розвитку культури.

Якщо чоловік прагне до відтворення об'єктивного простору, то жінка схильна створювати образ суб'єктивного простору – світу емоцій і переживань. Так, у картині М. Кассат «Маленька дівчинка у блакитному кріслі» (1878) перспектива така, що глядач дивиться на дитину з низької точки зору, саме так, як би дивилася сама дитина. Інакше кажучи, відтворюється не лише дитина, а й притаманне їй сприйняття реальності, що властиве саме жіночому живопису, принаймні більше, ніж чоловічому.

У картині «В опері» (1879) ми бачимо жінку, яка сама споглядає, а не є об'єктом споглядання чоловіка, погляд якого має завжди сексуальний характер.

Г. Поллок підкреслює, що предметом її дослідження є саме жіночий погляд на світ, який досі в культурі не враховувався. При цьому образи чоловіків в неї зустрічаються. Тобто жінка не готова у відповідь зробити чоловіка об'єктом. Це відбудеться пізніше.

Практика тілесної репрезентації в арт-терапії також актуалізувала проблему чоловічого та жіночого погляду. Арт-терапевти (М. Фабр-Левін, Т. Зас, Д. Роуї) констатують наявність системи гноблення у соціальних практиках, зокрема психотерапевтичних. Цей погляд не є новим. Образ нормальної жінки завжди визначався з точки зору чоловіка, «психоаналітичні конструкти є перепоною для зцілення» [4, 191], адже жінка потрапляє у замкнене коло дисциплінарної влади. Через арт-практики виражається глибинний рівень гендеру – чуттєвий, сексуальний, несвідомий, тілесний. Вони, на думку дослідників, є гендерно незалежними.

Для того, щоб не бути жертвами пригнічення й повірити у свої можливості, жінки мають описати оточуючий нас світ, використовуючи власну мову. Тому багато арт-практик формувалися саме феміністками, які заперечували роль мови як інструменту структурування й упорядкування світу, адже мовні структури збиткові. Так Фрер зазначає, що створення візуальних образів дозволяє жінкам відчути свою силу і відновити зв'язок з тілом.

Тіло виступає «вмістилищем» неусвідомлених переживань і конфліктів, є інструментом емоційної пам'яті. Людина занурюється в естетичну діяльність, що дозволяє повернути з небуття події минулого і пережити їх у катарсичній емоції. Духовний характер цієї емоції призводить до ефекту зцілення мистецтвом, реалізації його терапевтичної функції.

Створення візуальних форм, що відображають наші стосунки зі світом передбачають дещо більше, ніж просто візуальну репрезентацію цих відносин.

Вони мають трансформаційний потенціал, вони змінюють свідомість. Зображення стають агентами, які дозволяють об'єктивувати переживання і дають можливість побачити себе, прийняти й усвідомити свої почуття.

Проте, жіночий текст, який радикально відмежовується від чоловічого, страждає неповнотою й недосконалістю. Тому

пошук продуктивного діалогу фемінного і маскулінного – не-відворотний.

Метафоричним виразом незадоволеності традицією виступила феміністська критика.

Е. Шовалтер, представниця англо-американського літературного фемінізму, виділяє три стадії його розвитку:

1. Імітація панівної традиції (жіноче виступає як маргінальне);
2. Протест проти патріархальних стандартів, фаллоцентричної культури;
3. Розкриття жіночого досвіду в мистецтві. Відкриття себе, пошук ідентичності. Заклик знайти власну тему, власну систему, теорію й власний голос.

Головною метою феміністського руху в мистецтві є відновлення статусу жінки в культурі та її ідентичності, необхідність віднайти себе на рівні культурного тексту, адже жіноче сприйняття ніколи не було тематизоване у мистецтві: відсутній простір для жіночого погляду як на рівні візуальної репрезентації, так і на рівні рецепції.

Друга мета – здолання домінуючого фаллоцентризму репресивної чоловічої культури та «звільнення» жіночої художньої творчості.

Це актуалізує питання, чи існує специфічний чоловічий та жіночий погляд, специфічне жіноче сприйняття та спосіб інтерпретації? Чи можна виявити, хто був автором картини, чоловік або жінка?

Е. Шовалтер, намагаючись визначити цінність жіночого погляду у культурі, наголошує, що жіночий погляд має революційний потенціал по відношенню до традиції. Дослідниця стверджує, що позиція жінки у цьому відношенні завжди є подвійною, тобто поєднує чоловічий домінуючий та жіночий репресований погляди. Мається на увазі, що творчість жінок водночас і всередині, і поза літературною історією, вони беруть участь в загальній культурі і в той же час розвивають свою, жіночу традицію. Жінка завжди го-

ворить «на два голоси», «репрезентує дві точки зору», що ще раз підтверджує прагнення жіночого мистецтва змінити культурні стереотипи та догми [5].

Ідея Е. Шовалтер є актуальною, адже жіноча стратегія опанування різних режимів бачення, подвійність її позиції у сучасній внутрішньо-агресивній культурі з її гедоністично-розважальною обгорткою є зразком як виживання, так і продуктивної творчості.

Як відмічає Ж. Бодрійяр, у сучасній культурі змінюється співвідношення гендерних ролей. Жінки-художниці, жінки-режисерки, жінки-письменниці заперечують пасивність жінки в якості художнього об'єкта і чоловічого погляду. Жінка входить у простір культурного відтворення внаслідок розмивання меж світу бінарних опозицій. Ми опинилися в рухливому просторі, в якому є певні лінії розрізень, але вони вже не є чітко визначеними. Усі репрезентації гендеру стають відносними.

Виявляючи себе раніше у жіночому або чоловічому поглядах, сьогодні репрезентації гендеру стають об'єктами для погляду універсальної людини, здатної зрозуміти їх однобічність, часто комічну.

Сучасні дослідження гендерних репрезентацій мають виявити особливості моделей гендерної поведінки, їх історичну відносність, а також регресивні форми самодостатності чоловіків та жінок.

Погляньмо на сатиричний малюнок, який уперше було опубліковано в галицькій газеті 1882 року: порядний, поважний юнак-семінарист шукає наречену, але кандидатка, молода освічена дівчина, викликає в семінариста скептичну недовіру. Героїня на малюнку негармонійна й хаотична: розпатлане волосся, розвалилася в кріслі, задерла ноги, обабіч розкидані книжки. Вона не жіночна, вона – своєрідний антипод образу скромної, порядної й приязної дівчини. Карикатура іронізує над жіночою освітою, мовляв, ось що трапляється від надмірного захоплення книжками,

Мати вихваляє доньку:

– Я не жалувала грошей на виховання своєї доньки, тому вона сіє всіма мудрощами світа. Подумайте! Она училась, окрім звичайних відомостей: психології, метафізики, геології, геогнозії, сферичної тригонометрії і навіть астрономії – а Дарвіна, то просто наізусть знає.

На що гість-семінарист відповідає вголос:

– Чудо природи! Я про себе: «Не хотів би я того борщу їсти, що вона зварить!»

певна річ, бо освіта неприродна для жінок, «чудо природи!»

У наступних двох презентаціях бачимо дві моделі гендерних відносин, остання з яких є вже формою подолання класичного стереотипу – жінка не може проявляти активність та залицятися до чоловіка.

Тут доречно буде згадати відому англійську карикатуру на жіночу емансипацію.

З розвитком масової культури та засобів тиражування журнал як культурний феномен стає одним із способів репрезентації не лише соціальної реальності, але й тих культурно-ідеологічних цінностей, що складають змістову основу певного історичного періоду. Журнали і репрезентують, і конструюють соціальну реальність, постаючи провідником офіційної ідеології та владних відносин [6]. В журналах радянського періоду прослідковуємо смислоо-

брази нового статусу жінки. Вона стає не просто рівною чоловікові, а й має такі ж самі амбіції, що й він – тобто вона стає йому подібною.

Жінка спроможна замінити чоловіка на виробництві, при цьому продовжуючи виконувати роль матері і дружини. Т. Дашкова у журналах 30-х років виділяє два типи жінок: «робітничо-селянській» та «артистичний». Останній був хоча й запозиченим з західного зразка, але популярним, не дивлячись на те, що цей образ не вкладався в загальну ідеологему радянської епохи.

До 50-60-х рр. XX ст. формуються два основні іконографічні образи жінки, обумовлені ідеологічним дискурсом: «жінка в роботі» і «жінка мати».

У пострадянську епоху з'являється ідея АГОНУ між чоловіками й жінками, який має відвертий і неприхований характер. Негативне ставлення до ролі домогосподарки (запозичене з часів фемінізму), що обмежує жіночий простір, стає поштовхом для прагнення розширити та відвоювати свій простір для розвитку.

Жінка виходить у простір, який традиційно належав чоловікам – світ ділових відносин.

Окрім реалізації у сфері ділових стосунків з'явилася небезпека для чоловіків бути залежними від жінки та її владного рішення. Ситуації приниження стають можливими у відносинах «керівник – підлеглий», які є прямою інверсією протилежної ситуації. Вони є основою розповсюдженої фобії сучасного чоловіка, якого лякає ідея жінки-керівника в підрозділі, в якому він працює сам.

Знецінення й деперсоналізація чоловіка проявляє себе також у ставленні до нього згідно з законами суспільства споживання – як до Речі та джерела сексуальної насолоди й матеріального благополуччя.

Освоюючи чоловічі види діяльності, сучасна жінка не втрачає своєї жіночності й спокусливості, адже це також є атрибутом її влади над чоловіками. О. Кісь зазначає, що сучасні українські ЗМІ, пропагуючи нові життєві стандарти, мо-

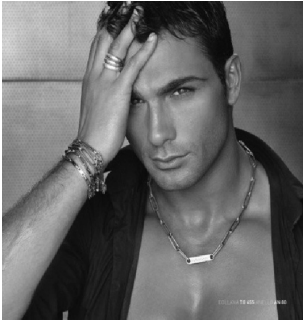
делі поведінки, цінності та моральні норми, пропонують українським жінкам два головні зразки фемінності – «Берегиня» та «Барбі», що виконують функцію синкретичних рольових моделей для жіночої гендерної ідентифікації [7, 38]. Тобто перший образ – національно-автентичний, другий – глобалізований. Незалежна жінка створює свій власний міф та обирає різні сценарії реалізації своєї незалежності.

Ідеальна дружина, з точки зору сучасних чоловіків, має бути поліфункціональною. Незважаючи на те, що у жінок є схожі очікування стосовно чоловіків, зустрінися зі своєю мрією у кожної з них менше підстав, адже жінка вирішує зовнішню суперечність (вона просто має «усе встигати»), а чоловік – внутрішню (навчитися розуміти жінку зсередини, залишаючись при цьому чоловіком).

У XXI ст. жінка виборює право мати свій власний погляд на чоловіка. Прикладом може бути есе О. Вайнштейн «Чоловік моєї мрії» [8], у якому вона робить історичний екскурс в проблематику репрезентації чоловічого тіла, описує феномен дендизму. І. Кон у праці «Чоловіче тіло як еротичний об'єкт» [9] пише, що тривалий час відкритий та вільний жіночий погляд на чоловіче тіло практично був поза законом (не беручи до уваги часи Античності, коли оголене чоловіче тіло вважалося каноном людського тіла взагалі). Та послаблення заборон на демонстрацію роздягненого чоловічого тіла (короткі рукави, розстебнуті сорочки, шорти та ін.), піклування чоловіків про свою зовнішність, рух сексуальних меншин, виникнення та поширення чоловічої порнографії у XX-XXI ст. дозволило говорити про деякі ознаки загальної зміни канону традиційної маскулінності.

Чоловіче тіло, доступне поглядові, втрачає свою фалічну броню й стає вразливим. Це знаходить прояв і в мистецтві, і в танці, і в спорті, і в комерційній рекламі зокрема. Під впливом споживацьких практик, нав'язаних західною (американською) масовою культурою, поряд з образами «супермена», «козака» і «мачо» з'явився новий образ чоловіка – «метросексуал» – успішний міський чоловік, що захоплюється шопінгом та витрачає значну частину свого прибутку для підтримання та підкреслення своєї зовнішньої привабливості.

Сучасні образи мачо та спокусливої жінки вирізняються тим, що сміливість у використанні атрибутів влади протилежної статі (прикраси, зброя) надають цим персонажам особливої харизматичності.

Вміння розкривати логіку гендерних репрезентацій є основою формування сучасної візуальної грамотності.

Процес переосмислення стає все складнішим, тому більш простим є вихід у нарцисистську проєкцію самого себе. Не випадково, нарцистичні розлади особистості стають розповсюдженими саме в постіндустріальну епоху. Свідченням є поява і розповсюдження селфі-культури.

Сьогодні нарцисизм виступає обов'язковим інструментом соціалізації. Головна турбота – «Я», внаслідок чого порушення соціальних зв'язків не є настільки катастрофічним, як, наприклад, у контр-культурі 60-х років.

У суспільстві споживання нарцисизм означає звільнення від чужого впливу, відмову від стандартизації. Нарцисизм не компенсує відсутність особистості, а створює новий тип – свідомість з її невизначеністю та коливаннями, здатністю до постійного оновлення. За висловом Ж. Бодрійяра, інший – це те, що дозволяє людині не повторюватися до нескінченності, але «прірвою» нескінченності стає сучасний нарцис, включений у процес повторення, копіювання та одноразового виробництва.

В постмодерністському суспільстві ідентичність також набуває рис «несправжності», не є даною, вона конструюється у процесі мімікріювання, набуває рис спонтанної імпровізації, гри.

Нарцис – герой постіндустріальної епохи стає носієм візуальності, позбавленої історичності. Ж. Ліповецький використовує термін «Псі-нарцисизм». Героїчний період

гедонізму пройшов, його місце зайняв Номо Psychologicus, занурений у працю по вивільненню та поясненню своєї особистості, «тотально конформний».

Нарцисизм – регресивна форма самодостатності чоловіків.

Зовнішній вигляд пав, тетеруків та півнів обумовлений природними ритуалами шлюбної поведінки. Самиці, які спостерігають за турніром, обирають найкращого самця. Тому самці виглядають порівняно з самкою приголомшливо. Адже вони своїм виглядом увесь час намагаються привернути увагу. Загальні генетичні програми у тварин також виявляють ритуальне відсторонення самки від того, що відбувається (В. Дольнік) [10].

Чому у людському співтоваристві все навпаки? Жінки прикрашають себе, щоб привернути увагу чоловіків, а вони, лаконічно проявляючи емоції, – обирають жінку, яка сподобалась? Чи все ж таки обирає жінка?

У світі людському жінка використовує аксесуари, користується косметикою, носить короткі спідниці, щоб привернути до себе увагу чоловіків, проте це є проявом не жіночної поведінки, а, навпаки, наслідком маскулінізації. Вона характерна для незалежних, внутрішньо агресивних жінок і суперечить ідеї непомітної скромної жінки, що відповідає класичним архетипам патріархальної культури. Нарцисизм жінок – це нестача жіночого.

Нарцисичні розлади у чоловіків є більш помітними, ніж у жінок. Адже жінка історично є об'єктом споглядання, а відтак, суб'єктом демонстрації.

Традиційна модель гендерних відносин є історично сформованим способом через ініціацію батьківства позбутися нарцистичної фіксації та інфантильної поведінки. У сучасному наслідуванні традиції зростає роль емоційних сімейних уз, по-новому сприймається материнство, у контексті ідеалізації матері.

Якщо вийти за межі історичних завдань фемінізму, ідея репресованої жінки у гендерних дослідженнях є суголосною ідеї репресованого суб'єкта культури безвідносно до статі. Формується модель маргінальної суб'єктивності (М. Фуко «Історія сексуальності»).

Паноптикон і синоптикон – дві візуальні моделі влади, які мають вплив на візуальну репрезентацію. М. Фуко наводить яскравий приклад «дисциплінарної мрії», у якій утілюється прагнення влади бачити все, залишаючись невидимою, і все враховувати, залишаючись анонімною. Йдеться про «Паноптикум» Ієремії Бентама (кінець XVIII ст.) [11; 12].

Бентам був захоплений ідеєю побудови колоподібної будівлі, в якій в'язні перебували в камерах, доступних для спостереження, при цьому самі не бачили спостерігачів і не знали, у який момент за ними спостерігають. Спостереження в такій в'язниці велося би із центральної башти, щоб у в'язнів складалося враження, що за ними спостерігають цілодобово. Ця система дозволила б скоротити персонал, в ідеалі – до однієї особи.

Мишель Фуко вбачав в цій моделі техніку контролю над усіма формами діяльності [5]. Реалізацію задуму Бентама бачимо в сучасних системах контролю – камерах спостереження і системах збору інформації про користувачів.

Паноптикон відповідає моделі патріархальної влади і сьогодні.

Абстрактною формулою паноптизму є не стільки бачити, не будучи побаченим, а нав'язувати певний тип поведінки людській спільноті. Її доказом є Стенфордський експе-

римент, проведений Ф. Зімбардо, сутність якого – експериментальне відтворення моделі в'язниці з наглядачами та ув'язненими. Ув'язнений суб'єкт більше не володіє ситуацією, навіть і самим собою, він перестає бути ідентичним самому собі й стає чисто тілесним суб'єктом (Ж. Делез, рецензія на книгу М.Фуко «Наглядати і карати»). Виникає специфічна форма тілоцентризму – людина-спостерігач бачить лише форму, тобто конкретне тіло або фрагменти. Така неідентична тілесна суб'єктивність у М. Фуко і є маргінальною суб'єктивністю. Прикладами таких маргінальних суб'єктивностей у нього є ув'язнений, хворий, божевільний, сексуалізований і політизований суб'єкт, а також жінка і дитина.

Суть жіночої суб'єктивності в культурі полягає в тому, що жінка не активний суб'єкт, а пасивний (репресований), неідентичний суб'єкт маргінальних практик. І вона, передусім, – тіло.

Дисциплінарна модель Паноптикону зі змінами комунікаційного поля культури перетворюється в медійну модель Синоптикону [6]. Той, хто був спостереженим, перетворюється на спостерігача, тобто в телеглядача. Але він залишається спостереженим. Тепер велика кількість людей спостерігає за життям обраних через екран. Меншість проходить строгий відбір. Вони в усіх на виду, проте виступають недоступним ідеалом. Ця влада подає приклад, а не змушує.

Паноптикон і синоптикон
The Penitentiary Panopticon
or Inspection House, 1791
© University College London Library,
Bentham Papers 119a/120

Екран в культурному відношенні замінює дзеркало, виконує функцію «погляду» по відношенню до суб'єктивності й ідентифікації суб'єкта з тим, чим він ніколи не зможе бути – з гендерним ідеалом (Ж. Лакан). Ми не можемо обрати те, як ми сприйняті культурним поглядом, стандарти безвідносні до реальності. Ми змушені будувати ідентичність на зразках, які пропонує екран. Віртуальна образність (штучно створена) залишає лише право на бажання. Відкривається новий магічний простір, закони функціонування якого невідомі (як недоступна спостереженню й оцінці загадковість жінки), але який спонукає емоційно реагувати.

Екран створює ілюзію достовірного бачення. М. Ямпольский у статті «Екран як антропологічний протез» формує уявлення про екранну культуру, як сповнену недостовірними образами-фантомами. Особливо це відчутно було при сприйнятті перших кінострічок на межі століть. Потім образи набувають рис достовірності, вдало симулюють реальність.

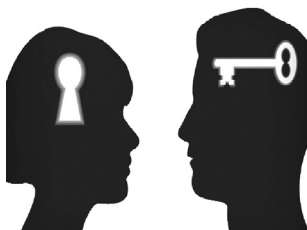
Синоптикон нікого не поневолює, він діє методом спокуси (З. Бауман). Саме тому він діє за жіночим принципом в умовах руйнування патріархальної влади (згадаймо Ж. Бодрійяра).

Патріархальна влада, властива традиційному суспільству слабшає поступово. Сьогодні чоловіки підштовхуються життям до того, щоб «культивувати» жіночі практики. І з екранів на нас дивляться переважно фемінізовані чоловіки, тому складається враження, що їх кількість збільшується.

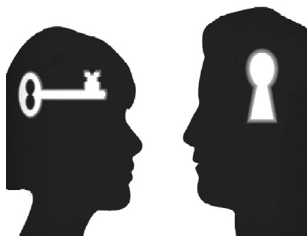
Тепер, в умовах панування синоптикону, ми змушені досліджувати закони впливу демонстративних образів з екрану, їх символічний силовий вплив.

Отже, в умовах руйнування репрезентативних систем є сенс говорити не стільки про специфіку жіночого й чоловічого начал, скільки про загального репресованого суб'єкта культури, який перебуває у «ножицях» нових форматів дисциплінарної влади: примусу і спокуси.

Повернення втраченого часу візуальності можливе через нове розуміння класики. Тут має реалізацію не лише пізнавальна, а й терапевтична функція мистецтва, що формує уявлення про контакт між чоловіком і жінкою, інтимність як феномен, який дозволяє досягнути багата культурна традиція класики.

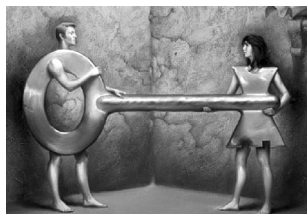

Метафора ключа найбільш повно виражає специфіку гендерних відносин і різних теоретичних підходів до вирішення цього питання. Візуальна метафора ключа є спробою віднайти ключ до природи андрогінії у трьох варіантах:

- «чоловік»-ключ,
- «жінка»-ключ,
- «чоловік-жінка»-ключ.

Останній варіант дає можливість вийти за межі гендерної поляризації (XX ст.) та поліцентричності (поч. XXI ст.), й зрозуміти істинне значення співпричетності чоловіків та жінок у спільному пізнанні й відкритті таємниць світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Психоаналитический феминизм: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://Community.livejournal.com/feminism.ua/>
2. Женщина и визуальные знаки / Под ред. А. Альчук. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 280 с.

3. Арсланов В. Феминистское искусствознание Г.Поллок // Арсланов В. Г. История западного искусствознания XX века. – М.: Академический Проект, 2003. – 768 с. – („Gaudeamus»). – С. 595-648
4. Арт-терапия в эпоху постмодерна / Под ред. А. И. Копытина. – СПб.: Издательство «Речь» совместно с издательством «Семантика – С», 2002. – С.50-69
5. Усманова А. Женщины и искусство: политика репрезентации. Статьи. // [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://sbiblio.com/BIBLIO/archive/usmanova_jenshini/
6. Жармухамедова Ж. Идеология в образах: визуальная репрезентация женщины в советских журналах 50-60-х годов // Такая. – 2008. – № 6. – [Электронный ресурс]: Режим доступа: http://takaya.by/texts/essay/sov_magazin/
7. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні // Ї. – 2003. – № 27. – С. 38-58
8. Вайнштейн О. Мужчина моей мечты – этюды по истории тела [Текст] / О. Вайнштейн // Иностранная литература. – 2003. – № 6. – С. 253-278
9. Кон И. Мужское тело как эротический объект: [Электронный ресурс]. Режим доступа: konigor.hypermart.net.
10. Дольник В.Р. Непослушное дитя биосферы. Беседы о поведении человека в компании птиц, зверей и детей. – СПб: Черона-Неве, 2003. – 352 с.
11. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. – М., 1999 – 431 с.
12. Бауман З. Глобализация: последствия для человека и общества PDF. –М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с.
13. Жеребкина И. «Прочти мое желание...». Постмодернизм. Психоанализ. Феминизм. – М., 2000. – С.93-94

РОЗДІЛ VI.

Соціальна екологія у сфері гендерних відносин

СПІЛКУВАННЯ. ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ

*Найбільша розкіш у світі –
це розкіш людського спілкування*
(А.-С. Екзюпері)

Пекло – це інші люди
(Ж.-П. Сартр)

Спілкування – основна форма контактів і взаємодії людей. Воно має певні рівні, буває особистісним і діловим, але ділове спілкування включає також особистісний вимір. У діловому спілкуванні люди презентують не лише самих себе, а й свої організації та їхні інтереси. В особистісному – цінними є безпосередньо співрозмовник та сам процес спілкування.

Три рівні спілкування:
Комунікативний – спілкування за посередництвом мови (вербальної й невербальної), обмін інформацією.
Результат – **взаєморозуміння**

Інтерактивний – спілкування, що враховує особистісні характеристики людини, її соціальний статус, відношення до статусу іншої людини. Включає необхідність усвідомлення, яку соціальну роль виконує кожна людина й настанову діяти відповідно з нею. Йдеться про побудову *стратегії поведінки*.

Результат – **взаємодія**

Перцептивний – можливість взаємопізнання через цілісне сприйняття іншої людини. Перцептивні навички проявляються у вмінні керувати своїм сприйняттям, «читати» настрій партнера, створювати його образ та образ ситуації спілкування.

Результат – цілісне сприйняття один одного

Усі негаразди у сфері спілкування пов'язані з психологічними, моральними та естетичними бар'єрами.

БАР'ЄРИ У СПІЛКУВАННІ

Неконгруентність. Психологи довели, що більшість інформації ми отримуємо за допомогою невербальних сигналів (65%). Найбільше – через погляд, вираз обличчя, міміку, поставу. Проблема невизначеності ситуації спілкування пов'язана з тим, що людина, наприклад, говорить одне, а невербальні сигнали ми отримуємо інші.

Які некеровані прояви тіла у спілкуванні ми помічаємо?
Які є керовані, тобто культурно обумовлені?
Чому це спричиняє невизначеність ситуації спілкування?

Жести, погляд, міміка, різноманітні рухи тіла супроводжують спілкування і виражають ставлення до людини. Цікаво, що людині найважче контролювати погляд, вираз обличчя, поставу. Ми не можемо побачити своє обличчя без дзеркала, проте воно доступне поглядові іншої людини. Мова тіла є складною і неконтрольованою, бо переважно є спонтанною. Прояви можуть мати біологічну природу (розширення зіниць, часте нерівне дихання, викривлення губ, почервоніння, тремтіння), але й можуть бути лише поганими звичками (стиснуті кулаки, звичка покусувати губи, качання ногою, розхитування, чесання носу тощо).

К. Роджерс, американський психотерапевт, пропонує термін «конгруентність» – стан повної щирості й цілісності, коли всі грані особистості працюють в єдиному ритмі для досягнення єдиної мети, коли всі вчинки людини узгоджені між собою й спрямовані на отримання бажаного результату. У цьому стані людина відчуває, думає, говорить, діє узгоджено, максимально звільнена від необхідності використовувати психологічні методи захисту, ховатися за масками і ролями. Оточуючі люди сприймають людину такою, якою вона є насправді.

Гендерна конгруентність проявляється на усіх рівнях функціонування гендеру (Див. Розділ I).

Усі ми зіштовхуємося з неконгруентними проявами особистості: не дивлячись в очі людина говорить «Дуже приємно з вами спілкуватися»; фраза «Я абсолютно спокійний» супроводжується жестами обурення; «Наша розмова буде абсолютно відвертою» говорить людина у «наполеонівській позі».

У чому головний мінус такої невідповідності вербальних та невербальних проявів? Наведіть власні приклади подібних ситуацій.

Етичні та естетичні бар'єри. В особистісних стосунках кожен знає, який дискомфорт виникає, коли людина не може точно знати уявлень і установок партнера, передбачити її пове-

дінку, зрозуміти емоційне ставлення до себе. Не випадково найбільш міцними бар'єрами у спілкуванні є етичні та естетичні.

До етичних бар'єрів відноситься передусім неправильне використання часу та неправильна просторова організація спілкування. Звісно, велику роль тут грає знання культурних норм. Так у різних культурах різне уявлення про час запізнення на ділові зустрічі. В гендерних відносинах існує стереотип, що жінка на побачення може собі дозволити запізнитися, що є неприпустимим для чоловіка.

Дистанція у спілкуванні також має величезне значення. Це залежить і від особистості, і від її віку й статі. Інтимна дистанція – у східно-європейських країнах – 45 см. Особиста – 45-120 см, соціальна – 120-260 см. Наприклад, представники ближнього Сходу та латиноамериканці прагнуть спілкуватися в особистій зоні, яка, наприклад, для американця є інтимною. Тому американець буде вважати араба нав'язливим, а для араба американець буде здаватися холодним і неввічливим.

В психологічному плані так звані «кінестетики» більш схильні до скорочення соціальної дистанції спілкування, ніж «візуальники» або «аудіальники». Важливим є інтуїтивне відчуття дистанції спілкування, адже її порушення призводить до психологічного дискомфорту.

Просторово-часова організація спілкування пов'язана з ідеями автономії й самодостатності людини, з проблемою відстоювання меж особистості, яку ми розглянемо у наступних підрозділах.

Але окрім проблеми меж є проблема моральної оцінки вчинків людини. Ми говоримо про надійність друга, відданість справі, вірність коханої людини, довіру дитини, порядність партнера і це має для нас величезне значення. Порушення моральних норм (брехня, підлість, безвідповідальність, лицемірство) оцінюється вкрай негативно в усіх культурах і за значущістю перевершує навіть те, що зовнішній вигляд людини може суперечити вашим уяв-

ленням про смак і стиль. Проте у відносинах чоловіків та жінок естетичні бар'єри грають важливу роль. У молодій людини, як правило, є певний нормативний набір прийнятних та неприйнятних образів протилежної статі. Наприклад, табу на спілкування з дівчатами, що палять, або з хлопцями, що підфарбовують волосся тощо.

У Розділі IX представлено результати досліджень цих нормативних уявлень у студентів нашого вузу.

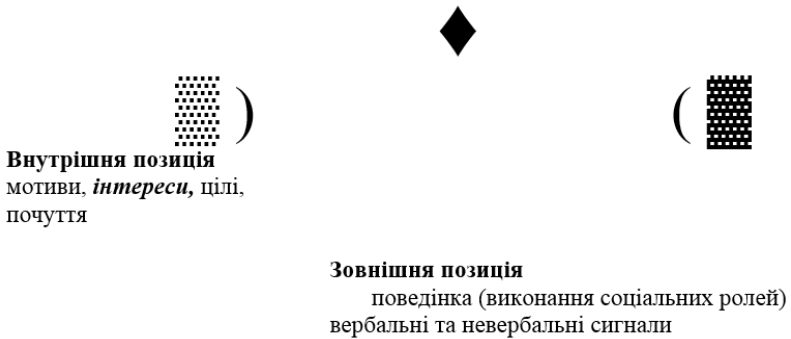
Отже, передумовою продуктивного спілкування є цілісність особистості у єдності вербальних і невербальних проявів, її конгруентність (К. Роджерс), самототожність і несуперечливість. Прагнення до самовдосконалення є прагненням до позитивних цінностей, до людяності, до прояву краси у стосунках.

МОДЕЛЬ КОНФЛІКТНОЇ СИТУАЦІЇ

Пропонуємо розглянути ситуацію спілкування як своєрідну динамічну модель, що дозволить побачити взаємодію з точки зору рівнів функціонування ґендеру.

На процес спілкування впливає вік, стать, професія, соціальний статус, рівень розвитку духовної культури. В основі ділового спілкування лежить спільний інтерес, в основі особистісного – власні інтереси кожного. Спілкування може бути діалогічним і маніпулятивним, людиноцентрованим або егоцентрованим. Проявом високої культури є прагнення до узгодження інтересів, коли **інша людина розглядається як самоціль і самоцінність** – ставлення до іншої людини як до мети, а не як до засобу (І. Кант).

Будь-яка конфліктна ситуація формується у внутрішній позиції, тобто причина конфлікту – у внутрішній позиції, а привід – у зовнішній. Тому необхідно зосереджуватись на почуттях, інтересах та цілях як своїх, так і іншої людини.

Е. Берн, автор книги «Ігри, в які грають люди. Люди, які грають в ігри» пропонує трансактний аналіз ситуації спілкування. Він стверджує, що людина протягом життя може перебувати у трьох ролях: Дитини, Дорослого, Батька, надаючи одній з них перевагу. Утруднення виникають, коли людина позбавляється гнучкості переходу з однієї ролі в іншу та «програвает» ролі Батька та Дитини у невідповідних ситуаціях спілкування. Людина втрачає конгруентність, коли «застрягає» у ролі Батька чи Дитини в особистісних або ділових стосунках. По суті така поведінка провокує виникнення конфліктів.

ДИТИНА – впроваджує у життя принцип насолоди, втіхи, її мислення підпорядковується емоціям, її ціннісні орієнтації рухаються між полюсами «хочу – не хочу». «Внутрішня дитина» – джерело безпосередніх почуттів та творчої енергії, проте в соціумі може формувати патерн залежної й безвідповідальної поведінки (чоловік-дитина, дружина-дитина, підлеглий-дитина).

ДОРΟΣЛИЙ – стверджує реалістичне сприйняття світу, прагне побудувати діалог «на рівних», орієнтований на взаєморозуміння. Позиція дорослого, перш за все, позиція культурної та психологічної адекватності, сприятливих умов для розвитку особистості, зокрема гендерних стосунків.

БАТЬКО – не стільки цікавиться тим, яким світ є, скільки **знає**, яким світ **має бути**, оцінює категорично: «добре – погано», «можна – заборонено». У позитивному аспекті батько – авторитетний вчитель, у негативному – людина, яка нав'язує імперативи, що не відповідають реальності, дотримується позиції домінування або зверхності у спілкуванні.

У ситуаціях «застрагання» в рольових позиціях «Дитини» або «Батька» людина змушена вдаватися до маніпулятивних практик, адже це єдине, що дозволяє їй зберегти свій «статус».

Проранжуйте відповіді на нейтральну з точки зору трансакцій фразу «МЕНІ ТРЕБА З ТОБОЮ СЕРЬОЗНО ПОГОВОРІТИ» з позиції Дитини, Дорослого, Батька.

ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ:

Так. Я теж давно хотіла з'ясувати деякі моменти твоєї поведінки.

Ми завжди говоримо, тільки коли тобі потрібно.

Я хворію. Яле тобі мабуть байдуже.

Нарешті до тебе «дійшло», що щось не так.

Я рада, що ти теж небайдужий до того, що відбувається.

ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЇ

1. Виникнення конфліктів та суперечностей є неминучим. Єдність і боротьба протилежностей – джерело розвитку, тому людські проблеми пов'язані не з виникненням конфлікту, а з вибором стратегії поведінки.

2. Будь-який конфлікт – непорозуміння, «нестача розуму», коли приходить розуміння його сутності – конфлікт вичерпано.

3. Існує три базові стратегії поведінки у конфлікті: боротьба, втеча і розвиток.

Матриця боротьби чоловіків з жінками (і навпаки, жінок з чоловіками) несе в собі небезпеку саморуйнації. Боротьба-заперечення призводить до втрати цілісності.

Якість життя – це якість взаємодії з іншими людьми. Втеча (у монастир, гори, просто на далекій хутір) як спосіб запобігання конфлікту є лише спробою його «заморозити». Такі аскетичні практики можуть позначати етапи духовного розвитку, проте як форма відлюдництва є маркером невирішених внутрішніх суперечностей, зокрема відносин з протилежною статтю («піти у себе», щоб не «подряпали» душу).

Розвиток є протилежною стратегією. У розвитку спілкування стає його основним джерелом. Через спілкування людина здобуває адекватність, узгодження з іншими людьми й зі світом в цілому. Інтерес або ворожість до протилежної статі формується колективними та індивідуальними уявленнями. Основною ознакою розвитку є те, що негативні явища йому не заважають, а сприяють. Тобто відмінності, зокрема відмінності статей, – не є приводом для конфлікту, а приводом для особистісного зростання.

Розв'язання внутрішніх суперечностей апріорі веде до рішення зовнішніх конфліктів. Так, прагнення перемогти у конфлікті не веде до його розв'язання, оскільки причини існують у свідомості конфліктуючих сторін. Удавана перемога просто переводить конфлікт в іншу площину. Так фемінізм, поставивши під сумнів патріархальну модель культури, зіштовхнувся з проблемою самодостатності жінки.

Вирішення гендерного конфлікту полягає у перегляді стереотипів, які по суті тримають конфлікт. Тут зміна зовнішніх умов може призвести до внутрішніх змін. Так, надання прав жінкам створює поле для їх особистісної реалізації.

Шлях розвитку набагато важчий, ніж шлях боротьби і втечі. Однак це єдино виправданий шлях вирішення гендерних суперечностей.

ЖИТТЄВІ ПОЗИЦІЇ

Живучи в соціумі, людина має певні права і зобов'язання.

Зобов'язання – обмеження певної свободи. Добровільне або примусове. Право – дещо протилежне зобов'язанню, передбачає свободу у виборі дій.

Наприклад, горить червоне світло на світлофорі – зобов'язаний зупинитися, такі правила, проте деякі водії мають право проїхати на червоне світло – вони можуть цим правом скористатися або ні. Проте, у світі людських стосунків з правами та зобов'язаннями є певна плутанина. Американський психолог Е. Берн помітив, що люди вступають у відносини з іншими людьми вже маючи певне упередження до партнера по спілкуванню. Наприклад: «Чоловікам не можна довіряти», «Жінка не може дати цінну пораду у фінансових справах», «Місце жінки на кухні», «Чоловік не має плакати» тощо.

Існує 4 життєві позиції (моделі відношення до світу):

Я + Ти +	Я + Ти –
Я – Ти +	Я – Ти –

Подумайте, в якій позиції ви себе, як правило, відчуваєте.

Підказкою може бути Ваше життєве кредо, або «сценарні послання» ваших батьків. Наприклад: «Нікому не можна довіряти», «Сподівайся лише на себе», «Людина людині вовк», «Від добра добра не шукають», «Будь вдячним за те, що для тебе роблять інші люди», «Моя хата з краю», «Не створи собі кумира», «Тримай друзів близько, а ворогів – ще ближче», «Безкоштовний сир лише у мишоловці» тощо. Такі послання можуть бути підтримкою у життєвих негараздах, але й в

певних обставинах – обмеженим стереотипом, якщо у них задіяні почуття провини, образи, страху.

У виконанні вправи ви працюєте з власними почуттями, тому лише Ви можете дати відповідь, якими базовими емоціями насичені ці вислови та обрати позицію. Бажано також визначити ці базові емоції (радість, спокій, гордість, або образа, провини, страх).

Зрозуміло, що спілкування між людьми буде складатися по-різному, в залежності від позиції. Наприклад жінка, яка впевнена, що усі чоловіки зрадники, навряд створить щасливий шлюб. Така позиція формується з дитинства – мама, яка виховує дитину з великою образою на чоловіків, скоріш за все, буде транслювати доньці такі самі почуття.

Люди вступають у відносини, маючи початкові зобов'язання на основі своїх уявлень про світ. Наприклад, в нашій культурі жінок чоловіки пропускають попереду себе, а молодші – старших. А ось в Америці чоловік не має права допомогти жінці без її прохання про допомогу.

Сімейні, соціальні, національні традиції містять с собі велику кількість боргів. Діти винні батькам, батьки дітям, дружини чоловікам, чоловіки дружинам тощо. В. Гусев назвав такі уявлення про борги життєвими (екзистенційними) позиціями, що визначають ті права і свободи, які людина дозволяє мати собі й оточуючому світу.

Комплекс жертви відсутній лише у першій позиції. Але більшість людей виконують своєрідний танець провини і образи, переміщуючись з суїцидальної позиції в параноїдальну і назад. Маятник розхитується від виконання правил і очікувань від Світу, до порушення правил і звинувачення Світу.

Зміст позиції	Спосіб життя в даній позиції
<p>Зміст позиції 1</p> <p>Я маю всі права Я +</p> <p>НІХТО НЕ ВИНЕН</p> <p>Світ має всі права Світ +</p>	<p>Діалог і співпраця.</p> <p>У поняття «Світ» включається все, що оточує людину: інші люди, природа, погода, планета, Бог. Основою цієї позиції є принцип розвитку. У цій позиції задіяна уся гама людських почуттів. Людина найменш залежна від зовнішніх обставин. Локус контролю та вибору знаходиться у самій людині, яка вирішує питання, якими будуть відносини: угода або подарунок. Для цієї позиції властиве найбільш реалістичне світосприйняття та адекватність вираження емоцій і почуттів.</p>
<p>Зміст позиції 2</p> <p>У мене немає прав (провина) Я –</p> <p>Я ВИНЕН СВІТУ</p> <p>Світ має всі права Світ +</p>	<p>Життєвий боржник.</p> <p>«Мої зобов'язання перед іншими людьми для мене більш цінні й значущі, ніж зобов'язання інших людей переді мною» Позиція жертви, суїцидальна позиція – переживання провини перед соціумом, повільне самогубство (алкоголь, наркотики, екстремізм), фізичне самогубство як крайній прояв. Позиція боржника, який винен щось комусь за фактом свого існування. Приклади приписів: «Батьки мають жити і жертвувати усім заради своїх дітей», «Чоловіки винні жінкам, тому що вони – слабка стать», «Жінки винні чоловікам, тому що їх менше і вони раніше вмирають».</p> <p>У цій позиції спостерігаються проблеми життєвих боргів: Неможливість усіх задовольнити (наприклад, колишню дружину й нинішню), для усіх бути «хорошим». Неможливість розібратися з неоплатними боргами. Наприклад, як віддячити матері, яка тебе народила та Богові за те, що ти дихаєш повітрям? Здавалося б абсурдно, але людина може відчувати за це провину. Звісно, в цій позиції людина нездатна приймати подарунки долі. Єдиний спосіб виплутатися з життєвих боргів за Б. Хеллінгером – прийняти те, що отримав як подарунок. Тоді можливі природні прояви почуттів.</p>

Зміст позиції 3	<p>Життєвий кредитор. «Мої зобов'язання перед іншими для мене менш цінні і значущі, ніж зобов'язання інших людей переді мною». Згідно з уявленнями життєвого кредитора, Світ (діти, люди, батьківщина, держава, людство, природа) мають захищати його інтереси і відповідати його очікуванням.</p> <p>Кредитори – це люди, які впевнені, що Світ їм винен за фактом їх народження, статі, статусу, ідей тощо. Характерним проявом кредитора є параноїя – переживання образи, ненависті, соціальне або фізичне вбивство як крайній прояв. Існує також проблема з подарунками: людина орієнтована на прийняття подарунків, проте вони завжди не відповідають істинним потребам людини. Наприклад, є сподівання отримати увагу і любов, а отримують гроші та дорогі речі. Єдиний спосіб запобігти екзистенційного кредиту – навчитися безкорисливо віддавати, не очікуючи нагороди або вдячності. Проте слід утриматися від гри у непотрібні подарунки, які нав'язуються з добрими намірами («Я вирішив подарувати Вам песика, це моя улюблена порода»).</p>
<p>Я маю всі права Я +</p> <p>СВІТ ВИНЕН МЕНІ</p> <p>У Світу немає прав (образа) Світ –</p>	
Зміст позиції 4	<p>Відхід, переживання туги, соціальна або фізична втеча, відлюдництво. Проживання «не свого життя» призводить до наростання почуття провини перед собою. Це почуття можна означити як «туга за собою справжнім». Маленьке самогубство свого «Я» не допомагають маскувати ні алкоголь, ні наркотики.</p> <p>В цій позиції ми зіштовхуємось з екзистенційним боргом, коли ми винні самим собі.</p> <p>Втрата сенсу життя виступає основою важких депресивних станів. Людина втрачає здатність бажати і відповідно опиняється в «екзистенційному вакуумі».</p> <p>Людина формулює питання, не ЯК вирішити проблему, а НАВІЩО її вирішувати. Цим станам присвячено книгу В.Франкла «Людина у пошуках сенсу».</p>
<p>У мене немає прав Я –</p> <p>ВСІ ВИННІ УСІМ (подарунків не існує)</p> <p>У Світу немає прав Світ –</p>	

Поступово людина втрачає здатність радіти життю, адже формується система контрактів – «ти – мені, я – тобі», коли звичайна посмішка викликає осторогу – посміхається, значить йому від мене щось потрібно. Звичайно, такі люди з часом прагнуть самотності, адже Світ відмовляється слухатись і підкорятися. «Сильні жінки плачуть у вікна», коли чоловіки надають перевагу слабким та інфантильним. Скромні та нерішучі чоловіки заздять активним та винахідливим і звинувачують їх у порушенні правил. При цьому не помічаються подарунки долі – реальні можливості для вдосконалення власного життя.

Провина і образа тримаються на простому переконанні:

ВСЕ МОГЛО БУТИ ІНАКШЕ!

Цю настанову необхідно змінити для того, щоб «відпустити» своє минуле, трансформувати обтяжливі емоції в енергію майбутнього, сприймаючи події життя не як покарання, а як виклик:

ЦЕ – НАЙКРАЩЕ, ЩО МОГЛО ЗІ МНОЮ ВІДБУТИСЯ

Досвід дає можливість вчитися і розуміти, як налагодити співпрацю з часом.

СИСТЕМА ПАРТНЕРСЬКИХ ВІДНОСИН (ЦИКЛ ІСНУЮЧИХ ПАР) ТА СТАН ОСОБИСТІСНИХ МЕЖ

Кожен з нас має індивідуальний простір, сповнений своїми потребами і бажаннями, в якому діють свої закони і правила. Цей простір захищений психологічними межами, які оберігають інтереси особистості і виконують дипломатичні функції.

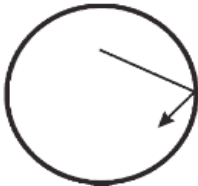
Межі можна уявити як сукупність рецепторів, якими ми перевіряємо, чи відповідає нашим потребам і бажанням те, що ззовні прагне взаємодіяти або порушити межі. Ми або приймаємо, або відторгаємо запропоноване.

Здатність управляти проникністю своїх меж є життєво важливою. В залежності від стану меж будуть по-різному складатися відносини з цим світом.

Зобразіть візуальними засобами свій особистісний простір та межі, що його оберігають. Завдання виконуйте спонтанно, не намагайтесь оцінювати, якщо хочете отримати достовірну інформацію про себе. Спробуйте пояснити у своїй схемі смислові вузли. Наприклад, це може бути метафора зеленого паркана, невидимої сітки, середньовічного замку, в'язниці, чого завгодно. Головне – відпустіть уяву і створіть адекватне своїм відчуттям зображення. Після виконання цієї вправи наступний матеріал може дещо прояснити вашу модель партнерських відносин.

Ми спілкуємось кожного дня з величезною кількістю людей, але ніхто не замислюється, як мало з наших щоденних контактів є справжніми контактами. Щоб спілкування було розкішшю, а не формальністю – ми маємо отримувати від нього не лише інформаційну користь, а й радість.

Розглянемо систему партнерських відносин з точки зору особистісних меж. Коли приходить розуміння, що таке справжній контакт з іншою людиною, ми здобуваємо можливість покращити якість свого життя. Змінюється мислення. Більше нічого. І світ стає цікавим та сповненим можливостей.

Еготизм – це стан жорстких, замкнених меж.

Крайній ступінь еготизму – замкненість не лише зовнішня, а й внутрішня, стан своєрідного психологічного аутизму. В його основі лежить страх «Якщо я відкриюсь – мене не приймуть (або згамкають!)». Результатом є втрата зв'язку зі світом та відсутність почуття співпричетності.

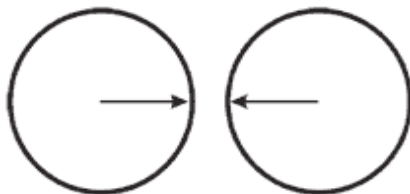
Неспроможність взаємодії призводить до накопичення не виражених почуттів та втрати достовірності світу. У такому стані людина може будувати лише формальні відносини. Її емоції знаходяться або в застиглому. «скам'янілому» стані, або носять вибуховий, неадекватний характер. Тобто страх неадекватно виразити свої почуття, потрапити у полон їх спонтанного вираження є репоною для міжособистісних стосунків.

Стан відсутності меж – є протилежним еготизму станом.

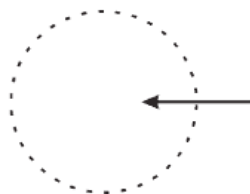
Людина не захищається від зовнішніх та внутрішніх загроз, а «розчиняється» у світі. Відповідно, світ не перестає бути менш загрозливим, тому відбувається пошук людини, яка б вміла управляти межами не лише своїми, а й ближнього (пошук сильного чоловіка – «кам'яної стіни») та залежних стосунків. Ця інфантильна позиція є моделлю дитячої поведінки, того періоду життя, коли за нас несли відповідальність батьки. Для цієї позиції характерним є некритичне прийняття чужих думок та почуттів, життя за чужим сценарієм, проєкція провини на оточуючий світ. Відомий приклад – реакція на удар або падіння дитини – «покарання предметів», коли батьки б'ють поріг, який «винен» в тому, що дитині боляче.

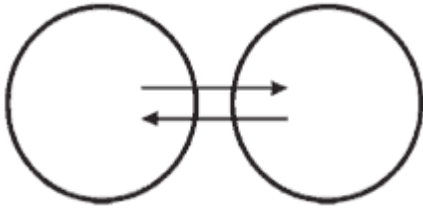
Людина зникає жити в вигаданому світі, що є основою побудови у майбутньому недостовірних відносин з ілюзією любові, поваги, взаєморозуміння.

Стан готовності меж – на відміну від позиції еготизму, передбачає усвідомлення ситуації комунікації, тобто прийняття іншої людини та налаштованість на взаємодію з нею.

Готовність до контакту є внутрішнім станом.

Діалог – має в основі метафору дихання. Діалог – це процес, якому ми вчимося усе життя, – мистецтво спілкування.

У діалогічних відносинах може бути лише

людина, яка здатна регулювати свої межі, яка стани егоїзму та злиття вміє збалансувати.

Умови для виникнення діалогу:

1. *Готовність.*
2. *Присутність.*

По-справжньому можна бути присутнім тільки в тому, до чого є істинний людський інтерес. Енергетика істинної дії має прояв в контакті зі світом, є формою внутрішньої цілеспрямованості та сконцентрованості (мобілізованості) уваги. Увага до людей виступає формою присутності у ситуації «тут і тепер».

3. *Конгруентність* – форма самототожності, «збіг» на трьох рівнях. Так, якщо я відчуваю сум та розпач, я виражаю це прийнятними засобами, і тоді мої невербальні прояви (вираз обличчя, жести, постава) не йдуть у розріз з тим, що я кажу. Інша ситуація, коли людина намагається показати, що у неї інші почуття – байдужість, радість, спокій. Якщо людина зникає постійно удавати не те, що є насправді, вона втрачає простір довірливого спілкування. Приклади конгруентних фраз: «Я с тобою погоджуюсь, в мене аналогічні думки», якщо Ви дійсно погоджуєтесь зі своїм партнером, або «Це моя проблема. Я прошу тебе не втручатися», якщо Ви дійсно хочете огородити себе від втручання.

4. *Повага до особливостей один одного.* Ми різні й розмовляємо різними мовами. Рецепт духовного розвитку за М. Еліаде – організувати наш позитивний життєвий досвід. Для цього необхідно знати, хто ми, зрозуміти свої потреби. Це можна виразити через метафору: є рибки, які живуть у воді й пташки, які літають. Нікому не прийде на

думку вчити рибку літати, або пташку – жити у воді. Якщо з рибки намагатися зробити пташку – вийде просто нещасна рибка.

Ми звикли, що приводом для конфлікту є те, що нас відрізняє один від одного. Наважимось ствердити інше – відмінності є приводом для діалогу. В. Гусев пропонує постійно тримати перед очима дві сентенції:

ЛЮДИ РІЗНІ

СВІТ НЕ ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ БУТИ ЗРУЧНИМ

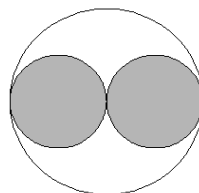
Гендерна проблематика є частиною складного і тривалого процесу самопізнання. Історично рух гендерної проблематики від анатомії до душі, від біологічних теорій до філософії статі свідчить про те, що сьогодні вона стає частиною психології спілкування.

Гендерна чутливість не лише є знанням про гендерні моделі в історії культури і в соціумі, це, перш за все, – питання про життєву позицію – яку модель спілкування з іншими я обираю?

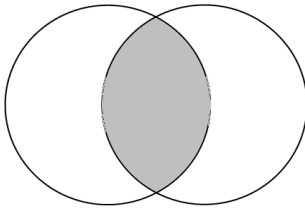
Життєвий сценарій людини і є результат виборів.

Стан близькості – інтимності

В контексті гендерних відносин особливу увагу варто приділити станам інтимності (близькості) і злиттю. Діалог є умовою виникнення інтимності. Якщо немає діалогу – інтимність неможлива.

Стан близькості-інтимності (на відміну від злиття) передбачає доторкання, а не взаємопоглинання. В діалозі частину себе я приховую, в інтимності я показую усього себе, але при цьому це не означає порушення моїх особистісних меж.

Двох людей, що знаходяться у стані злиття графічно можна позначити так

Стан злиття

Інтимність можна переплутати зі злиттям. Часто саме це і відбувається, що є фатальним у долі багатьох людей. У стані повної відкритості ми злиті з цим світом. По відношенню до інших людей це настанова – «твоє бажання – моє бажання», «Я – це Ти, а Ти – це Я».

За цим лежить дуже глибока потреба у відчутті спільного Ми, у співпричетності зі світом.

Злиття дає ілюзію безпеки. Нажаль, лише ілюзію, адже межі організму кожного з нас цілком реальні, і почуття «Ми» не рятує від індивідуальних негараздів.

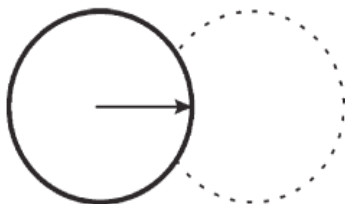
Двоє людей у стані злиття схожі у поглядах, інтересах, побуті. Проте спільна територія рано чи пізно призводить до невдоволення одного або обох партнерів, яке виражається у відчутті використання, зловживання, «поглинання» один одного. Тобто звичне порушення психологічних меж один одного призводить у подальшому до неможливості відділити себе від іншого та до неможливості автономії особистості.

У цьому стані часто спостерігаються такі негативні прояви як порушення фізичного простору (наприклад, брати без дозволу чужі речі), неповернення боргу, перебивання у розмові, насильство, неповага до промовленого «Ні», погрози покаранням, самогубством, шантажування, вимоги «Ти винен (на)», маніпуляції на темі любові, провини, сексу; критиканство, настанова «Я завжди правий» та багато інших. Ці прояви мають тенденцію наростати, коли людина відчуває, що і жити з партнером нестерпно, й покинути неможливо, адже вийти зі злиття не так просто.

З точки зору соціальної екології тут не ситуація розвитку, а боротьба зі стратегією втечі. Проте вийти з нездорових стосунків необхідно психологічно автономним, інакше відбувається «перестрибування» зі злиття до еготизму, як стану «втрапи себе».

Інший різновид злиття – **відносини ієрархічної залежності**, коли один з партнерів сильний, домінуючий, а інший – слабкий, інфантильний.

Скільки ми знаємо пар, які в цій моделі перебувають усе життя. У відносинах залежності може панувати гармонія лише в тому випадку, коли обидві сторони погоджуються на такий стан речей. Ідилія – чоловік сильний, жінка слабка; вона підкорюється – він домінує.

Якщо хтось приховує невдоволення – це може вилитись у бунт, присвячений або свободі, або бажанню самому домінувати, знайти «доброго ката», або самому стати добрим катом. Часто це нагадує гру «жертва – переслідувач». Жертва мовчить, вона – слухняна дружина, або це працелюбний «ручний» чоловік. Усе починається з гри в рятівника, якого жертва, як правило, шукає і знаходить. Він сильний (- а) і може оформити неформлену ідентичність партнера (-рки). Як правило він «краще знає», чого хоче партнер.

Конфлікт виникає, коли партнери починають прагнути до різних речей. Наприклад, дружина хоче працювати і розвиватися як творча особистість, а чоловік бачить її місце лише на кухні, у спальні та біля дітей.

В ролі «інтервента» може виступати як чоловік, так і жінка.

Жертва у таких стосунках це, як правило, людина, яка дозволяє порушувати свої межі, коли вона поводить себе пасивно або уходить від спілкування, повністю «закривається», в ситуаціях вибору не може сказати «Ні» або зі страху робить вигляд, що все гаразд. Її бунт, як правило, носить локальний характер і нічого не змінює.

ПРОБЛЕМА ВІДСТОЮВАННЯ МЕЖ

Психологічні межі особистості визначаються як утворення, що виникає в результаті взаємодії або встановлення паритетних відносин між прагненням зберегти спонтанність й автентичність та необхідністю соціальної адаптації. Людина знаходиться в рівновазі з собою і навколишнім світом. Бути самим собою, здійснювати своє «Я», реалізовувати свої потреби, схильності – це шлях гармонійної здорової особистості. Якщо людина відмовляється від реалізації свого «Я», з часом починає слідувати цінностям, нав'язаним ззовні.

За аналогією з будь-якими межами, що існують в природі можливі різні стани: повна відкритість, відсутність меж, або повна непроникність та й будь-які проміжні стани. Важливою для оцінки є якість меж – варто звернути увагу, як вони працюють – на прийняття чи на віддачу.

Виділяють такі типи психологічних меж: – м'які (людина зливається з іншими людьми); – жорсткі (людина у різних ситуаціях не змінює свій психологічний простір); – гнучкі (людина може змінювати свої психологічні межі залежно від ситуації в якій вона знаходиться).

Люди, у яких психологічне здоров'я в нормі – мають одночасно стійкі і динамічні межі, тому вони здатні бути незалежними та гнучко будувати відносини з іншими людьми. Якщо у людини сформувались м'які (слабкі) психологічні межі, то в них можуть вторгтися інші люди, що веде за собою відчуття постійного стресу, беззахисності, можливе виникнення депресії.

Ми чутливі до того, якщо відбувається інтервенція в наші межі й у ситуації спілкування прагнемо відновити їх.

Ми відчуваємо, коли наші межі або партнера надто міцні й непроникні для встановлення довірливих стосунків.

В ідеалі – у процесі спілкування ми регулюємо свої межі.

Як правило, межі вибудовуємо в залежності від ситуації (особистісного або ділового спілкування). Кожного разу вони мають певну форму та проникність. Питання що прояснюють межі: «Нормально, якщо ми перейдемо на ти?», «Ти раптом замовчав. Щось трапилось?», «Чи можу я користуватися книгами у твою відсутність?»

У стані злиття спостерігається найбільша кількість порушень особистісних меж: фізичних (вторгнення мами у кімнату дорослого сина, читання чужих листів, запізнення або затягування зустрічі, фізичне утримання або насильство) та психологічних (ігри, маніпулятивні практики, шантаж).

Як дізнатися про стан своїх меж, особливості їх регуляції?

Як правило усе відбувається інтуїтивно, на рівні почуттів та емоцій.

Наприклад, Ви відчуваєте обурення, або Вам соромно, або Вас роздратовують слова та дії, які можуть приховувати в основі контроль та отримання уваги.

Розглянемо деякі варіанти висловлювань, у яких ми впізнаємо як правило конкретні ситуації спілкування зі свого життя. Спробуйте знайти характерний для Вас або ваших близьких блок висловлювань, коли Ви можете впевнено сказати: «Це – про мене», «Це – про мого друга», «Це – про мою бабусю» тощо. Поставте «галочки» напроти висловлювань, які Ви «впізнали». Подумайте, яке почуття тут актуалізується – провина, злість, образа, страх, і на що саме виникає така реакція.

1***«Ось у твоєї подруги зовсім інший підхід до цього питання»

«Дуже добре, що ти не на цій посаді – ото б установа «процвітала»»

«Твоя колишня була права, ти – егоїст»

«Чого ти на цю роботу рвешся. Нормальних грошей ти все рівно не заробиш. Сиділа б краще вдома»

«Твій футбол почекає, і взагалі, твоє захоплення мене дратує»

«В наших родинах усі були лікарями, і ти хочеш порушити традицію?»

«Ми всі їдемо на море. Я так вирішив. Обговоренню не підлягає»

«Теж мені досягнення»

2**** «Як Ви можете проявляти до цього інтерес? Не очікував від Вас»

«Тільки не кажи, що тобі це не подобається»

«Якби я дізнався раніше, не дав би зробити таку дурницю»

«Люба, ти ж не хочеш цього насправді? Так?!»

«Сьогодні це неактуально. Я здивований твоєю творчою регресією»

«Слухайте сюди! Мене інтуїція ще ніколи не підводила»

3**** «Кожна дівчина має вміти це робити...»

«Кожен хлопець має вміти це робити...»

«Діду, давно хочу навчити тебе спілкуватись у Фейсбуці, адже соромно цього не вміти»

«А я наполягаю, на окремому папірці намалюй, як дістатися. На пам'ять не сподівайся, я знаю, що кажу»

«Я зважив всі «за» і «проти» і вирішив, – тобі пора вивчити іноземну мову»

4**** «Я людина чесна і правдива, тому скажу все як є...»

«Тобі ніхто окрім мене правду не скаже...»

«Скажу як є, у мене багатий досвід і на мій погляд ти живеш неправильно»

«Мій статус дає підстави втрутитися в цю ситуацію...»

5**** «Це тобі здалося, ти втомився, думаю все було інакше»

«Ти надто чутлива, на це взагалі не слід звертати увагу»

«Я життя прожив і краще за тебе знаю...»

«Так, хто в ліс, хто по дрова... ладно, скажу за всіх»

«Люба, дивно що таке тобі прийшло у голову. Тут очевидно зовсім інше...»

6**** «Порядні люди так себе не ведуть»

«Ти сам себе чуєш?»

«Що за бредові плани?»

«Коли ти так себе поводиш, я готовий крізь землю провалитися»

«Варто було віднімати мій час заради такої незначної події»

*7*** «І чого тут боятися? У тебе неадекватні емоції»*

«Припини ридати! Я такого собі ніколи не дозволяю!»

«А я думаю, що тут за ідіотський регіт»

«Цей анекдот розраховано на примітивне почуття гумору»

Ключ. До порушення меж відносяться: заперечення цінності іншої особистості, нехтування її інтересами, неправомірні порівняння, підтрюнювання, відверте глузування (1), нав'язування своїх інтересів та поглядів (2), прагнення розширити чужий досвід під виглядом турботи (3), «моральна турбота» яка дозволяє під прикриттям говорити образливі слова (4), підміна вашої точки зору своєю, внаслідок чого втрачається достовірність почуттів і переживань (5), обмеження особистості у висловлюванні своєї думки з метою контролю (6), утримання особистості від прояву природних емоцій (7).

Проблема збалансування меж передбачає елементарні навички самопізнання. Адже тільки знаючи, як власне ми самі захищаємося від небезпек цього світу або боремося за те, що вважаємо цінним, дозволяє розуміти, як і чому це роблять інші люди.

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ – ЦЕ ЯКІСТЬ ВЗАЄМОДІЇ З ІНШИМИ ЛЮДЬМИ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Луков В. А., Кирилина В. Н. Гендерный конфликт: система понятий / В. А. Луков, В. Н. Кирилина // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – № 1. – С. 86 – 101

2. Юнг Карл Густав. Mysterium Coniunctionis. Таинство воссоединения / Карл Густав Юнг. – Минск.: Издательство: Харвест. – 2003. – 526 с.

3. Бердяев Н. Эрос и личность. Философия пола и любви / Николай Бердяев. Составление и вступительная статья В. П. Шестакова. – СПб-Б.: Издательский Дом «Азбука-классика», 2007. – 224 с.
4. Гусев В. Гигиена сознания // [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.liveinternet.ru/users/5389533/post297191294/>
5. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений / пер. с англ. А. А. Грузберга; терминологическая правка В. Данченка. – К.: PSYLIB, 2004. – 314 с.
6. Берн Э. Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / пер. с англ. А. А. Грузберга; терминологическая правка В. Данченка – К.: PSYLIB, 2004. – 316 с.
7. Франкл В. Человек в поисках смысла – М.: Прогресс, 1990 – 368 с.

ПРАКТИКУМ

РОЗДІЛ VII. Проблемні дискусії з гендерної тематики

ГЕНДЕР – СОЦІАЛЬНИЙ КОНСТРУКТ ЧИ БІОЛОГІЧНИЙ ІМПЕРАТИВ?

На сьогодні виникає термінологічна невизначеність категорії «гендер», яку асоціюють з поняттям «стать». Для вирішення даної дискусії, проаналізуємо смислове наповнення терміну «гендер», зокрема, в контексті його соціального або біологічного генезису. Звернімось до інтерпретації терміну «конструкт». У філософському словнику зазначено, що конструкт розуміється як «... поняття, що вводиться гіпотетично (теоретичне) або створюване з приводу спостережуваних подій або об'єктів (емпіричне) за правилами логіки з жорстко встановленими кордонами і правильно виражене в певній мові, що не припускає обов'язкового встановлення його онтологічного статусу, тобто не потребує вказівки на конкретний денотат» [1, 527]. Також у словнику визначені вимоги до конструктів, серед

яких: 1) можливості логічних операцій над ними як мовними виразами; 2) множинність зв'язків між конструктами в рамках якогось цілого; 3) сталість значень в різних контекстах; 4) можливості їх максимально широкого використання; 5) узгодженості виразів конструктів з встановленими закономірностями; 6) простота. Отже, конструктом може бути закономірна, визначена якість, що продукується в соціумі. **У психологічній енциклопедії знаходимо: «У загальному розумінні конструкт – це біполярна ознака, альтернатива, протилежні відношення чи способи поведінки» [2, 174]. На нашу думку, дане визначення може застосовуватись для пояснення сутності гендеру, який визначає статево-рольову поведінку людини. Враховуючи жіночо-чоловіче наповнення гендерних відносин, в них прослідковується відповідна біполярність.**

У психології досліджується поняття особистісного конструкту, що трактується як суб'єктивний оцінний еталон, створений людиною, перевірений на практиці, який допомагає їй сприймати і розуміти навколишню дійсність, прогнозувати та оцінювати події. Особистісний конструкт включає ціннісні орієнтації людини, її значущі індивідуалізовані вибори.

Щодо пояснення гендеру як біологічного імперативу, опишемо ключові поняття даного твердження. Так, у філософській енциклопедії подано: «Імператив – (від лат. *imperativus* – наказовий), вимога, наказ, закон. У І. Канта в «Критиці практичного розуму» – загальнозначуще морально-приписуване, на противагу особистому принципу (максиме); гіпотетичне. Імператив має силу лише при певних умовах, категоричний імператив – безумовний принцип поведінки» [3, 203]. Гендер є імперативним в соціальному контексті, оскільки вказує на очікувані соціумом форми жіночої або чоловічої поведінки суб'єкта.

Виходячи з сутнісного змісту поняття «гендер», доцільно розуміти його як соціальний конструкт. Конструкт ука-

зує на соціальний еталон, яким виступає гендер та його похідні: гендерні стереотипи, гендерні ролі, гендерні конфлікти, гендерна соціалізація, гендерна ідентичність та гендерна ідентифікація.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
2. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К: «Академвидав», 2006. – 424 с.
3. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.

НАУКОВІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

У психологічній енциклопедії за редакцією О. М. Степанова поняття «гендер» трактується як «...соціальна конструкція, яку використовують для характеристики статевої особливості поведінки і побудови соціальних стратегій» [9, 80]. Термін «гендер» позначає статево-рольову приналежність людини, яка підкріплюється соціальними нормами та установками. Гендер описує культурні норми та зразки чоловічої і жіночої поведінки, які властиві суб'єкту. Саме тому поняття «гендер» застосовують в контексті вивчення жіночої або чоловічої поведінки у соціумі.

Гендерна проблематика започаткувала свій розвиток задовго до становлення психологічної науки. Вивчення гендерних питань зустрічається у працях мислителів Античних часів [6]. Платон Афінський звертався до міфу про андрогінів – людей, яким одночасно притаманні і чоловічі,

і жіночі риси. Августин Аврелій теж наголошував на єдності чоловічого та жіночого начал як двох частин цілого у душі кожної людини. Разом з цим, мислитель вказував на підпорядкованість жіночого чоловічому. Інший вчений Арістотель Стагіріт відстоював нерівність чоловіків та жінок, надаючи якостей божественності чоловікам. Зокрема, більшість філософських трактатів, що з'являлись у Греції та Римі ґрунтуються на теологічному підході, згідно якого походження чоловіка та жінки пояснюється міфом про Адама та Єву. Як наслідок, чоловіки сприймаються більш могутніми та значущими для суспільства, ніж жінки, роль яких полягає у народженні і вихованні дітей.

Значно змінюється ставлення науковців до жіночо-чоловічої проблематики в епоху Відродження. Такі вчені як Т. Кампанелла та Т. Мор наголошують на соціальній рівності чоловіків та жінок, що охоплює і право навчання, і працевлаштування. В епоху Просвітництва з'являються праці І. Канта, Ж.-Ж. Руссо, Ф. М. Ш. Фур'є, А. Шопенгауера, які звертаються до природної відмінності характеристик між чоловіком та жінкою.

У період з XVIII по XX ст. психологи зосереджуються на рівних природних можливостях усіх людей, індивідуальні відмінності яких можна простежили у певних структурних та функційних характеристиках психіки. Спостерігалась зосередженість учених на психічних властивостях людини поза колом гендерних питань.

Радянська психологія висвітлює проблему гендерної рівності крізь призму пошуку цінності «Я», розвитку власної індивідуальності. Так, М. М. Рубінштейн [11] торкається питання жіночої емансипації, і вказує на необхідність пошуку жінкою власної індивідуалізації за умов рівних гендерних можливостей. Жінка, на думку вченого, не повинна перевершувати чоловіка; вона повинна віднайти саму себе. Інший радянський дослідник А. О. Реан [10] описав суспільну проблему створення очікуваних

зразків поведінки чоловіка чи жінки. Ці гендерні зразки він пояснив поняттям «гендерні схеми», що формуються в ранньому віці і впливають на все життя людини. Разом з цим, А. О. Реан окреслює індивідуально-типологічні відмінності чоловіків та жінок в контексті їх самовизначення та самореалізації.

У ХХ столітті з'являються праці З. Фрейда та його послідовників: К. Хорні, О. Ранка, К.-Г. Юнга, та ін. Психоаналітичний підхід ґрунтувався на тезах про бісексуальну сутність людини, фіксацію на стадіях психосексуального розвитку, едіпову залежність, кастраційний комплекс та задрість до особи протилежної статі. З. Фрейд писав: «... ми розглядаємо статеву приналежність як в біологічному, так і в духовному плані. Тобто, людина, будучи чоловіком або жінкою, в одній ситуації проявляє себе по-чоловічому, а в іншій ситуації – по-жіночому» [13, 557]. Учень З. Фрейда і засновник аналітичної психології К. Г. Юнг [15] теж був переконаний у наявності чоловічого і жіночого в людській психіці, що знайшло відображення у розроблених ним природних архетипах Аніми та Анімусу. Аніма є символічним, апріорним та неусвідомлюваним вираженням жіночого начала у чоловіків, а Анімус – персоніфікацією чоловічого характеру в несвідомому жінки. К.-Г. Юнг твердив, що внутрішні образи жінки (Аніма) та чоловіка (Анімус) належать до колективного несвідомого і проєктуються переважно у стосунках з людьми іншої статі. Отже, погляди психоаналітиків розширили уявлення про інтрапсихічні складові гендерних характеристик особистості.

Сучасна дослідниця Т. В. Бендас [2] наводить такі фактори, що посприяли становленню сучасної гендерної психології: поява феміністичного руху на початку ХІХ століття у Франції; спільне навчання чоловіків та жінок у різних навчальних закладах; поява наукових досліджень жіночої психології наприкінці ХІХ століття; розвиток наукових шкіл, що вивчали психологію чоловіків та жінок, у ХХ столітті.

Значний внесок у становлення гендерної психології ввнесла С. Бем [1], яка описала поняття фемінності, маскулінності та андрогінності. Фемінність і маскулінність людини становлять собою сукупність тілесних, психічних і поведінкових ознак, що засвідчують чоловічі чи жіночі якості характеру. Фемінність – це типово-жіночі риси, а маскулінність – це типово-чоловічі прояви характеру, які можуть простежуватись в осіб обох статей, незалежно від їх біологічної статевої приналежності. На думку дослідниці, полярність маскулінності та фемінності послаблюється у андрогінності шляхом їх інтеграції. С. Бем доводить, що люди андрогінного складу відзначаються високими показниками психічного здоров'я. Вони не обтяжені гендерними стереотипами.

Гендерні стереотипи маскулінності і фемінності розрізняються не тільки за ступенем, але і за характером фіксованих властивостей: чоловіків частіше описують в системі понять та термінів трудової і суспільної діяльності, а жінок – у системі сімейно-родинних понять. Загалом гендерні стереотипи визначаються як механізми трансляції гендерних ролей від покоління до покоління, можуть бути усвідомлюваними або неусвідомлюваними [12]. Традиційними стереотипами, що описують поведінку жінок є характеристики, пов'язані з емоційністю, ранимістю, поступливістю, ніжністю, емпатійністю, пасивністю тощо. Чоловікам приписують такі якості як мужність, домінантність, активність, агресивність, рішучість, незалежність, впевненість і т. п.

Є. П. Ільїн [7] наводить негативні наслідки гендерних стереотипів: перебільшення відмінностей між чоловіками та жінками; залежність оцінки події від статі її учасника; гальмування процесу розвитку маскулінних або фемінних рис, які не відповідають біологічній статі людини. Сучасна дослідниця Н. В. Шевченко [14] також зазначає, що гендерні ролі, що базуються на гендерних стереотипах, стримують саморозвиток особистості. Таким чином, обтяженість особистості статево-рольовими очікуваннями

з боку спільноти може порушувати психічне благополуччя суб'єкта, оскільки його поведінка має постійно підлаштовуватись до типово-жіночої або типово-чоловічої. Так, подив у соціумі викликають дії колишнього міліціонера, який відвідує заняття з балету. В іншому випадку, піддаються сумніву здібності жінки, яка обирає технічну спеціальність. Результати емпіричних досліджень, які представлені у книзі Т. В. Бендас [2], засвідчили перевагу деяких здібностей досліджуваних всупереч гендерних стереотипів.

Становлення особистості відбувається у процесі соціалізації, яка передбачає її статево-рольову ідентифікацію. Гендерно-рольова соціалізація – це засвоєння людиною гендерних ролей та суспільних очікувань, що відповідають гендерним ролям. Гендерна соціалізація має низку особливостей та специфічних труднощів у чоловіків та жінок. Від самого народження дитина потрапляє в соціальне оточення, яке задає безліч стереотипів гендерно-рольової поведінки. Змалку дитина чує від своїх батьків, вихователів: «Це не гарно, це не личить дівчинці (хлопчиківі)»; «Не плач, хлопчики не плачуть!»; «Не бийся, дівчатка так не поводяться!». З першими проявами усвідомлення себе представником певної статі дитина зв'язує це з цілою низкою ознак: з одягом, з правилами поведінки, з проявами почуттів (чи з заборонами на них). На природні диференціально-психологічні відмінності між статями накладаються моделі чоловічих і жіночих ролей, що перш за все закріплюються в сюжетно-рольових іграх дошкільнят, а далі – у стосунках з іншими людьми.

Гендерна соціалізація суб'єкта формує його гендерний досвід, який уміщує гендерні образи, уявлення, стереотипи, знання. Л. Д. Тодорів [12] описує такі компоненти структурування гендерного досвіду: соціальний, особистісний, подієво-комунікативний. Вказані компоненти відображають механізми екстраріоризації та інтраріоризації соціального досвіду людини, до якого входить прийняття та ціннісне переживання власної статевої приналежності.

Існує багато агентів гендерної соціалізації, серед яких на першому місці знаходиться сім'я, система батьківських впливів на дитину, стиль сімейного виховання. На гендерний розвиток та гендерну самореалізацію істотно впливають цінності батьків, їхні життєві сценарії, характер стосунків між подружжям та між батьками й дітьми. Засновник трансакційного аналізу Е. Берн [3] пояснював формування життєвого сценарію індивіда специфікою взаємовідносин у родині або в найближчому соціальному оточенні, в якому виховується дитина. Завдяки впливу трансакцій, людина неусвідомлювано виконує унаслідок ролі та реалізовує її у життєвих «іграх».

Хоча категорія «гендер» є відмінною від терміну «стать», неможливо уникнути питання статевого виховання. Саме статево виховання визначає подальший розвиток гендерного самопрояву суб'єкта. Так, О. І. Бондарчук наводить такі моделі статевого виховання у сім'ї (див.: табл. 1) [4]:

Модель статевого виховання у сім'ї		
Рестриктивна (репресивна)	Пермісивна (ліберальна)	«Золота середина» (демократична)
За обсягом інформації		
Чим менше інформації, тим краще	Будь-яка інформація	Необхідна інформація
За змістом інформації		
Не можна робити те й те, існує єдиний правильний шлях вирішення проблеми	Існує багато шляхів вирішення проблеми	Існує багато шляхів вирішення проблеми
За загальним тоном надання інформації		
«Ні»	«Так»	«Так, але»

Як видно з таблиці, репресивний підхід до виховання передбачає обмежений доступ дитини до будь-якої інформації,

що стосується статевого розвитку. Натомість, ліберальна модель свідчить про вседоступність інформації даного типу. На думку автора, найбільш вдалою є демократична модель, що передбачає дозування і доступність інформації згідно вікових потреб дитини. Обрання батьками демократичної моделі сприятиме конструктивній статевій ідентичності дитини, що є важливою умовою формування її гендерної ролі.

Для розкриття поняття «гендерна ідентичність» звернемо увагу на помилкове ототожнення даної категорії з поняттям «ідентифікація». У психології ідентичність трактується як відчуття ототожнення, власної цілісності. Ідентифікація – це процес ототожнення однієї людини з іншою, найчастіше – дитини з батьками. Ідентифікація реалізується через прагнення особистості бути схожою на людину, яку вона любить, яку цінує.

Статева ідентичність – це приналежність індивіда до певної статі, яка формується ще у дитячому віці під виховним впливом батьків та близьких для дитини людей. Дівчинка прагне ототожнювати себе з мамою або іншою значущою жінкою у родині, наслідуючи її дії. Натомість, хлопчик повторює поведінку батька або інших значущих чоловіків (брат, дідусь). Ідентифікація дитини із дорослими розпочинається у ранньому віці. Вчені (Д. М. Ісаєв [8], Л. Д. Тодорів [12] та ін.) вказують на завершення формування статевої ідентичності у дошкільному віці. Тому, дошкільнята чітко вказують, що вони є хлопчиками або дівчатками, і підтверджують свої ролі відповідною гендерною поведінкою.

Гендерна ідентифікація – це процес набуття гендерної приналежності. За гендерною ідентифікацією слідує формування гендерної самоідентифікації, що трактується як індивідуальне, особисте відчуття себе чоловіком чи жінкою. Формування гендерної самоідентифікації здійснює різнобічний вплив на статевий розвиток індивіда, оскільки сприяє самосвідомленню власних статево-рольових характеристик та специфіки їх прояву у конкретних життєвих ситуаціях. За-

кріплення гендерної приналежності суб'єкта здійснюється у жіночо-чоловічих стосунках у підлітковому віці.

На основі гендерних стереотипів формується гендерна культура особистості, що асимілює в собі соціальні цінності та визначає зразки чоловічої або жіночої поведінки. На думку Вовк Л. М. [5] гендерна культура базується на міжстатевому поділі праці та гендерній життєтворчості представників певної спільноти.

На сьогодні Т. В. Бендас [2] окреслює основні категорії гендерної психології:

- гендерні відмінності;
- гендерна соціалізація;
- психологія жінки;
- психологія чоловіка;
- психологія гендерних відносин;
- гендерна психологія лідерства.

Таким чином, сучасне розуміння гендерних питань спирається на положення про багатогранність фемінних та маскулінних характеристик, які поєднуються в андрогінності. Чоловічі та жіночі риси можуть змінювати одна одну в залежності від ситуації, в яку потрапляє людина. Відповідна динамічність гендерних якостей особистості є критерієм її психічного здоров'я та сприяє конструктивній самореалізації в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Сандра Бем; Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 336 с.
2. Бендас Т. В. Гендерная психология: Учебное пособие / Т. В. Бендас. – СПб.: Питер, 2006. – 431 с.: ил. – (Серия «Учебное пособие»).
3. Берн Э. Транзактный анализ в группе / Эрик Берн. – М.: Лабиринт, 1994. – 176 с.

4. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.: іл.
5. Вовк Л. М. Особливості гендерної культури особистості / Л. М. Вовк // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – Додаток 1 до Вип. 35, том VIII (59): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К.: Гнозис, 2015. – С. 50 – 58.
6. Ждан А. Н. История психологии. От Античности до наших дней: Учебник для вузов / А. Н. Ждан. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, 2004. – 576 с.
7. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2003. – 366 с. (Сер. «Мастера психологии»).
8. Исаев Д. Н. Психогигиена пола у детей / Исаев Д. Н., Каган В. Е. – Л.: Медицина, 1986. – 178 с.
9. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
10. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти / А. А. Реан. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с. – (Серия «Психологическая энциклопедия»).
11. Рубинштейн М. М. Идея личности как основа мировоззрения / М. М. Рубинштейн. – М.: Типография С. А. Кинеловского, Арбат, 1909. – 124 с.
12. Тодорів Л. Д. Теоретичні аспекти конструювання гендерного досвіду особистості / Л. Д. Тодорів // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [За ред. С. Д. Максименка]. – Т. XII, част. 1. – К., 2010. – С. 562 – 574.
13. Фрейд З. Интерес к психоанализу: Сборник / З. Фрейд; пер. с нем. – Минск: «Попурри», 2009. – 592 с.
14. Шевченко Н. В. Маскулінність і фемінність як психологічні компоненти статево-рольової ідентичності особистості / Н. В. Шевченко // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка], Т. XI, част. 1. – К., 2009. – С. 595 – 603.
15. Юнг К.-Г. Божественный ребенок: воспитание / Карл Густав Юнг. – СПб. – М.: «О. АСТ-ЛТД», 1997. – 400 с.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ЖІНКИ

Відомий американський антрополог Маргарет Мід у книзі «Повноліття на островах Самоа» показала, що чоловіками і жінками не народжуються, а стають. Причому характер статевих взаємин залежить від прийнятих у племені звичаїв і традицій. Те, що у чоловіків і жінок різна психологія, сприймається багатьма як вроджена схильність, феномен біологічної природи, а не як результат засвоєння соціальних ролей.

Біологічну зумовленість психологічних відмінностей жінок та чоловіків вбачають у дії статевих гормонів; маса мозку жінки є меншою і тому чоловік нібито здібніший за неї. Шотландські дослідники з'ясували, що жіноча мова є значно багатшою та образнішою, ніж чоловіча, незалежно від освіти. Справа в тому, що зони головного мозку, що відповідають за лінгвістичні здібності, у жінок розвинуті в середньому краще, ніж у чоловіків. А от зони, що відповідають за абстрактне мислення і логічні побудови більш розвинуті у чоловіків. Виключення з цього правила трапляються рідко – всього 5 – 8 осіб на сотню.

З. Фрейд вважав, що жіночість та мужність мають біологічну сутність, адже чоловік сприяє розвитку культури через сублімацію та розвиток над-Я, зумовленого страхом кастрації. А жінка, не боячись втратити пеніс, має набагато слабше над-Я, ніж чоловік. Ось чому, за З. Фрейдом, жінка здебільшого позбавлена морального чуття, дотримується не такої суворої етики, має недостатнє уявлення про справедливість, легше сприймає життєві негаразди, більш схильна до емоційних оцінок і не сприяє розвитку культури та пізнання. Отже, за З. Фрейдом, жіночість є меншовартісною [2].

Американська феміністка Кейт Мілет вважає, що аналіз З. Фрейда набув би більшої ваги, якби він об'єктивно визнав, що жінка народжується в суспільстві, в якому панує

чоловік, а не навпаки. Представники біологічної науки (Гедонданян, Біанкі) пояснюють відмінність психіки через спадкові фактори. Як самці серед тварин, так і чоловіки серед людей безсоромно і сміливо досліджують зовнішній світ. Жіноча роль – вибір батька з найдосконалішими властивостями для майбутнього потомства. Саме цим вони пояснюють залежність, пасивність і несміливість слабкої статі.

Проблеми жіноцтва криються, на думку багатьох психологів, у дисгармонійному розвитку «Я». Синдром залежності жінки – один з проявів суперечності в образі «Я». Дифузна самоідентифікація, слабкість меж «Я» жінки спонукають до маніпулятивного стилю спілкування з нею її близьких, дітей, керівництва і обумовлюють відсутність захисту від психічної та фізичної наруги. Саме дифузна статеворольова ідентичність, на думку вчених, викликає у працюючих жінок почуття провини, внутрішнього конфлікту між Я-матір'ю, дружиною та Я-політиком, підприємцем, вчителем, інженером тощо.

Дослідження показують, що задоволеність собою та життям у працюючих жінок вища, ніж у домогосподарок, які мають низьку самооцінку, почуваються самотніми, часто переживають депресії і відсутність самодостатності. Поширена думка, що дівчата, як і дорослі жінки, значно тривожніші, сором'язливіші, ніж хлопчики і чоловіки. Дослідження не виявили статистичної різниці їхніх рівнів.

Емпатійність та пов'язані з нею схильність опікати, доглядати за кимось вважають суто жіночою рисою, інстинктивною. Незаперечним є факт, що до жінок частіше звертаються по допомогу. До опікунських ролей жінок готують змалечку, на відміну від чоловіків. Саме життя опосередковано свідчить, що в чоловіка є вроджена схильність до лідерства, а жінкам цього бракує. Сучасні наукові дані переконливо доводять, що за рівнем організаторських та лідерських здібностей статі не відрізняються. Хоча одна відмінність була зафіксована. На проти-

вагу чоловікам, жінки більш схильні до демократичних засад у керівництві людьми та побудові взаємин з ними. Дослідження стилів менеджменту підтверджують: жінки-управлінці досягають успіхів завдяки жіночим рисам – пріоритету гуманних стосунків, людяному ставленню, чуйності, зацікавленості долею людей [1].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2003. – 366 с. (Сер. «Мастера психологии»).
2. Фрейд З. Интерес к психоанализу: Сборник / З. Фрейд; пер. с нем. – Минск: «Попурри», 2009. – 592 с.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ЧОЛОВІКА

У психологічних дослідженнях відомі стандарти чоловічої поведінки: хлопчик з раннього дитинства знає, що він повинен бути сильним. Але найкращий спосіб здаватися сильним – приховувати свої слабкості або те, що здається таким. Чоловічий стиль життя у всіх віках характеризується здатністю до змагань; острах здатися слабким змушує хлопчиків прикидатися більш сміливими і грубими, ніж вони є. Частково цей стереотип допомагає формуванню чоловічого характеру, але водночас він його і спотворює, позбавляючи чоловіка тепла і ніжності. Це одна з причин того, що по всіх психологічних тестах чоловіки у будь-якому віці поступаються жінкам у здатності як до саморозкриття, так і до співпереживання.

Чимало є прихильників думати, що хлопчики значно активніші, ініціативніші у пізнанні навколишнього простору, ніж дівчатка. Також вважається, що хлопчики демонструють

вищі здібності просторової уяви, місцезнаходження об'єктів, а у дівчаток, мовляв, кращі вербальні здібності. Цікаво, що порівняння цих здібностей значущих відмінностей не виявило.

У структурі особистості чоловіка присутня спрямована на досягнення мети агресивність – одна з найважливіших якостей. Особливо, якщо досягнення пов'язане з подоланням перешкод, опору. Агресивність включає високу активність і наступальність. Експерименти з ін'єкцією чоловічих статевих гормонів тваринам свідчать про посилення їхніх бійцівських якостей, а отже, і почуття люті і бажання напасти. Чоловічі гормони посилюють волю всього живого до самоствердження і досягнення будь-яких цілей.

Вважають, що чоловіки більш агресивні. Дослідження психологів (професор Джанет Хайд) показали незначну відмінність між агресивністю двох статей. Цю невелику різницю науковці пов'язували аж ніяк із вродженими задатками чоловіків, а швидше навпаки – з впливом на них соціального середовища, яке всіляко заохочує до вияву агресії, як прояву справжнього чоловічого характеру. Самовпевненість – риса, яка завжди вважалась суто чоловічою, а її відсутність – жіночою. Психологи дійшли висновку, що самовпевненість закріплюється в чоловічій психології завдяки очікуванням соціуму: чоловіча поведінка, сповнена сумнівів і вагань, безжально висміюється, і навпаки, всіляко заохочується вияв непохитності, рішучості. За соціальними якостями жінки і чоловіки подібні, проте не ідентичні. При цьому наявні відмінності зумовлені більшою мірою соціально-культурними впливами, ніж природним добором [1].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2003. – 366 с. (Сер. «Мастера психологии»).

ЩО ОЗНАЧАЄ БУТИ «СПРАВЖНІМ» ЧОЛОВІКОМ І «СПРАВЖНЬОЮ» ЖІНКОЮ?

Сучасна (справжня) жінка повинна мати вільний вибір у здійсненні нею будь-якої дії – чи то материнство, чи професійна кар'єра, чи участь у керівництві суспільством. Нарешті має стати очевидною здатність жінки бути рівноправною з чоловіком, нести з ним рівну відповідальність як за сім'ю, за дітей, так і за весь світ в усьому різноманітті його проявів. Статева роль жінки, таким чином, природно пов'язана з вагітністю, народженням дитини та годуванням немовляти груддю. В більшості випадків статус заміжньої жінки визначається статусом її чоловіка [1].

Отже, якщо справжня жінка відчуває себе соціально захищеною, якщо вона щаслива у шлюбі і сім'ї, то надає меншого значення роботі і своїм відносинам з колегами [3].

Психологічні особливості чоловіків та жінок, що проявляються у спілкуванні

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧОЛОВІКІВ

1. Перешкоди долає переважно за допомогою інтелекту.
2. Розвинуті здібності прогнозування, схильний до вирішення довготривалих завдань.
3. Розсудливий.
4. Характер більш потайний.
5. Має понижену потребу в емоційному збудженні.
6. Об'єктивний.
7. Поміркований, недовірливий.
8. Реалістичний і критичний.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОК

1. Перешкоди долає переважно за допомогою хитрощів та спритності.
2. Здібності до прогнозування менш розвинуті, вирішує переважно поточні, повсякденні питання.
3. Чуттєва.
4. Характер більш відвертий.
5. Має підвищену потребу в емоційному збудженні.
6. Вразлива.
7. Не поміркована.
8. Ідеалістична і інтуїтивна.

- 9. Емоційно більш зрілий і стабільний.
- 10. Стриманий.
- 11. Переважає мовно-логічне мислення.
- 12. Звертає більше уваги на зміст, ніж на форму, спостережливність і точність понижені.

- 9. Емоційно менш зріла і стабільна.
- 10. Подразлива.
- 11. Переважає наочно-дійове мислення.
- 12. Звертає більше уваги на форму, а не на зміст, спостережливність і точність підвищені.

Психологічні особливості чоловіків та жінок, що проявляються у діяльності

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЧОЛОВІКІВ

- 13. Має розвинуту агресивну реакцію самозахисту.
- 14. На першому плані ефективність у справах і матеріальна забезпеченість.
- 15. Стресогальмівний.
- 16. Властива прямолінійність у відносинах.
- 17. Заохочення словом в основному розслаблює, знижує активність.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОК

- 13. Властива понижена агресивність при самозахисті.
- 14. На першому плані особисті проблеми.
- 15. Стресозбуджувана.
- 16. Чутлива до різних нюансів спілкування.
- 17. Заохочення словом активізує (звідси любов до компліментів).

Справжній (сильний) чоловік наділяється жінкою такими якостями як відповідальність (чоловік сказав – чоловік зробив), надійність (він готовий впоратися з будь-якими ударами долі), готовність тримати відповідь за свої дії. Тобто, в поняття сили вкладена багато більше, ніж просто фізична сила, яка звичайно ж сама по собі обов'язкова. Сильний чоловік повинен також якоюсь мірою робити сильнішою і свою другу «половинку».

У якійсь мірі перше поняття перекликається в думці жінок з іншим – забезпеченістю. З прадавніх часів чоловікові належить статус «годувальника». І у виборі потенційно

можливого партнера або чоловіка жінка відразу ж оцінює, наскільки він зможе забезпечити реалізацію її бажань і потреб з матеріальної точки зору. Особлива увага приділяється його відношенню до грошей, де вітається щедрість по відношенню до коханої і обачність в плані інших людей.

Як показують проведені соціологічні дослідження, чинник матеріальної забезпеченості на другій позиції за критерієм важливості у 73% жінок. Матеріально благополучний чоловік як правило упевнений в собі і займає певний статус в суспільстві, тобто визнання, до якого прагне і кожна жінка.

Окрім яскравої мужності жінці потрібний прояв чуттєвої сторони чоловічого начала. Кожна жінка по суті невпевнена в собі, їй потрібне постійне підживлення у вигляді чоловічого захоплення і уваги, дбайливого відношення.

Третє місце займає чоловічий сильний розум. Висока ерудиція і здатність спілкуватися на будь-які теми приваблюють жінок не менше, ніж міцні м'язи. Завжди приємно розуміти, що поруч розумна, обізнана і розуміюча людина, до якої у будь-який час можна звернутися за порадою.

Четверте місце було віддане такій якості, як почуття гумору. З чоловіком має бути цікаво й весело. Чоловік повинен чітко уловлювати межу дозволеного і ні в якому разі не переходити її, оскільки це в суспільстві принизить і статус самої жінки. Дану по важливості якість поставили на четверту сходинку 53% відсотки опитаних жінок.

Чоловічу красу, як виявилось, звели у ранг цінності усього лише 45 відсотків від усіх учасниць опитування. Причому велика половина з них мотивувала свою відповідь саме прагненням чоловіків до акуратності і охайності.

Отже, жінці важлива присутність поряд з нею надійного, сильного, вірного, люблячого, ніжного й одночасно грубого, розумного і веселого чоловіка, який буде надійною «стіною», здатною укрити її від життєвих негод. Саме такі чоловіки – упевнені й зухвалі – переважають в жіночих мареннях і найсильніше приваблюють жінок [2].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Марушевська О., Шарова К. Образ жінки в українській пресі (на матеріалах газети «Факти і коментарі» // Філософсько-антропологічні студії, 2001. Спецвипуск. – К.: Стилос, 2001. – С. 220-225.
2. Комих Н. Гендерні особливості мотивації підприємницької діяльності // Гендер і культура: Зб. ст. /Впоряд. Агеева В., Оксамитна С. – К.: Факт, 2001. – С.209-214.
3. Власенко Н. С., Виноградова Л. Д., Калачова І. В. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків. – К.: Інститут держави і права ім. В. М.Корецького НАН України, 2000. – С. 21 – 23.
4. Нестерчук Ю. Жінки у сфері соціально-трудових відносин // Економіка АПК. – 1998. – № 9. – С. 82.

РОЗДІЛ VIII.

Психоаналітичне тлумачення архетипної символіки гендерних образів

ПСИХОДІАГНОСТИЧНА ВПРАВА «ДЕВІЗ ЖИТТЯ» (ЗА Т. С. ЯЦЕНКО)

Мета: активізація спонтанності та навичок самоусвідомлення імперативних спрямувань психіки особистості.

Методичні рекомендації. Неусвідомлювані змісти психіки не підлягають прямолінійному пізнанню, що обумовлює використання опосередкованих, метафоричних, символічних засобів з опорою на аналіз архетипів. Спонтанні висловлювання, приказки та прислів'я, девізи, якими керується людина у актуальній життєвій ситуації є інформативними у психологічному контексті.

Інструкція: Пропонується довго не замислюватись над завданням. Виконувати інструкцію потрібно миттєво. Психолог проговорює такі слова: «Візьміть чистий аркуш паперу та ручку. Напишіть свій актуальний Девіз життя, який першим спаде Вам на думку».

Інтерпретація здійснюється згідно психодинамічної парадигми професора Т. С. Яценко, що спирається на феноменологічний підхід з урахуванням діалогічної взаємодії.

ПСИХОАНАЛІТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МАЛЮНКІВ НА ТЕМИ «Я СЕРЕД ЖІНОК», «Я СЕРЕД ЧОЛОВІКІВ», «ЧОЛОВІК, ЖІНКА, Я» (ЗА Т. С. ЯЦЕНКО)

Мета: проаналізувати неусвідомлювані аспекти між-особистісних відносин суб'єкта.

Методичні рекомендації. У малюнковій продукції уможлиблюється відображення внутрішнього світу людини, який виявляється у символічній формі. Малювання є творчим процесом, який допомагає вивільнити власні почуття, переживання, думки. Малюнок сприяє пізнанню проблем, які важко усвідомлюються. Задані теми малюнків, які пропонуються до виконання, сприяють концентрації уваги автора на конкретно значущих питаннях його життя. Малювання є допоміжним засобом психологічної практики і повинно поєднуватись з діалогом, обговоренням, що передбачає наявність зворотного зв'язку.

Інструкція: «Виконайте малюнки на теми «Я серед жінок», «Я серед чоловіків», «Чоловік, жінка, я». Не важлива техніка малювання, будь-який малюнок є лише власним творінням автора».

Інтерпретація здійснюється згідно психодинамічної парадигми професора Т. С. Яценко, що спирається на феноменологічний підхід з урахуванням діалогічної взаємодії.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ: МЕТОДИКА «СТВОРИ ФОТО СВОЄЇ ІДЕАЛЬНОЇ РОДИНИ» (ЗА Т. С. ЯЦЕНКО)

Мета: активізація спонтанності та самопізнання особистості з метою вияву специфіки трансформації стереотипів батьківської родини на власні сімейні відносини.

Методичні рекомендації. Методика «Створи фото своєї ідеальної родини» може виконуватись у декількох формах: 1) за допомогою поєднання психодрами та фототера-

пії; 2) через техніку тематичного малювання. Психодрама ґрунтується на положенні про динамічність композиції, і полягає у виборі респондентом учасників із членів групи, які будуть виконувати роль кожного члена родини. Спочатку обирається головний учасник, який описує сімейну проблему та вибудовує ідеальну родину. Інші учасники мають бути психологічно лабільними для прийняття відповідної ролі, які запропонує автор композиції.

Використання тематичних малюнків сприяє пізнанню гендерних стереотипів у динаміці. Автору пропонується зобразити тематичні малюнки на теми: «Моя реальна сім'я» (або «Сім'я зараз», «Сім'я моїх батьків», «Сім'я батьків мого чоловіка/дружини»), «Сім'я у мою відсутність», «Моя майбутня сім'я», «Моя ідеальна сім'я».

Інтерпретація здійснюється згідно психодинамічної парадигми професора Т. С. Яценко, що спирається на феноменологічний підхід з урахуванням діалогічної взаємодії.

ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: КОЛАЖ НА ТЕМУ «СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ЖІНКИ/ ЧОЛОВІКА», ПСИХОАНАЛІТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПСИХОМАЛЮНКІВ «Я – РЕАЛЬНЕ, Я – ІДЕАЛЬНЕ», «Я – ЧОЛОВІК», «Я – ЖІНКА» (ЗА Т. С. ЯЦЕНКО)

Мета: активізація спонтанності та самопізнання гендерної ідентичності суб'єкта.

Методичні рекомендації. Виконання колажу може бути як в індивідуальній, так і в груповій формах. Студенту пропонується зобразити на аркуші формату А 3 композицію на тему «Соціальна сутність жінки/чоловіка», використовуючи вирізки із журналів, картинки, будь-які зображення, що імпонують респонденту. Виконання психомалюнків «Я – реальне, Я – ідеальне», «Я – чоловік», «Я – жінка» здійснюється як й інші тематичні малюнки.

Інтерпретація здійснюється згідно психодинамічної парадигми професора Т. С. Яценко, що спирається на феноменологічний підхід з урахуванням діалогічної взаємодії.

**ГЕНДЕРНО-ЕТИЧНИЙ ЗМІСТ СЕКСУАЛЬНИХ
ВІДНОСИН: ПСИХОАНАЛІТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
ПСИХОМАЛЮНКІВ «МІЙ СЕКСУАЛЬНИЙ ПАРТНЕР»,
«ІДЕАЛЬНА ЖІНКА», «ІДЕАЛЬНИЙ ЧОЛОВІК»
(ЗА Т. С. ЯЦЕНКО)**

Мета: активізація спонтанності, висловлення емоцій та почуттів у символічній формі, самопізнання інтимно-платонічного змісту чоловічо-жіночих стосунків.

Методичні рекомендації. Тематичні малюнки «Мій сексуальний партнер», «Ідеальна жінка», «Ідеальний чоловік» пропонується зображати, використовуючи різні образи та символи, що спонтанно продукуються психікою автора. Малювання повинно бути спонтанний, з орієнтацією на тематику малюнків. Для аналізу архетипної символіки можна скористатись книгами А. Менегетті та К.-Г. Юнга, надалі обов'язковим є діалог психолога з респондентом.

Інтерпретація здійснюється згідно психодинамічної парадигми професора Т. С. Яценко, що спирається на феноменологічний підхід з урахуванням діалогічної взаємодії.

**ЛЮБОВ ЯК ГЕНДЕРНО-ЕТИЧНА ПРОБЛЕМА,
ІНДИВІДУАЛЬНА СТАТЕВА ЛЮБОВ: СТВОРЕННЯ
КАЗКИ «ЛЮБОВ – ЦЕ ...»; НАПИСАННЯ ЕСЕ
НА ТЕМУ «ІДЕАЛЬНЕ КОХАННЯ»**

Мета: розкриття лібідних почуттів суб'єкта, самопізнання несвідомих установок відносно прояву почуття любові.

Методичні рекомендації. При написанні казки людина не обмежується у часі. Важливими є елементи, які описує автор: початок казки, кульмінація, емоційна наповненість розповіді, активність дійових осіб, завершення казки. Звертається увага на асоціативний ряд, який простежується у розповіді, оскільки він засвідчує неусвідомлювані імперативні змісти психіки.

Есе є коротким твором-роздумом, написання якого базується на спонтанності автора. Як казка, так і есе сприяють вияву неусвідомлюваних, але емоційно-значущих умовних та глибинних цінностей особистості.

Інтерпретація здійснюється згідно психодинамічної парадигми професора Т. С. Яценко, що спирається на феноменологічний підхід з урахуванням діалогічної взаємодії.

ТЕСТОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ: ОПИТУВАЛЬНИК САНДРИ БЕМ ПО ВИВЧЕННЮ МАСКУЛІННОСТІ – ФЕМІННОСТІ

Мета: діагностика рівня розвитку маскулінності, фемінності та андрогінності суб'єкта.

Інструкція: «Відзначте у зазначеному списку ті якості, які, на вашу думку, належать вам».

Стимульний матеріал.

Список якостей:

1. віра в себе
2. вміння уступати
3. вміння допомогти
4. схильність захищати свої погляди
5. життєрадісність
6. утрюмість
7. незалежність
8. соромливість
9. сумлінність

10. атлетичність
11. ніжність
12. театральність
13. наполегливість
14. слабкість до похвали
15. удачливість
16. сильна особистість
17. відданість
18. непередбачуваність
19. сила
20. жіночність
21. надійність
22. аналітичні властивості
23. вміння співпереживати
24. схильність до ревнощів
25. здатність до лідерства
26. турбота про людей
27. прямота, правдивість
28. схильність до ризику
29. розуміння інших
30. скритність
31. швидкість в прийнятті рішень
32. співпереживання
33. чесність
34. самодостатність (сподіватись лише на себе)
35. вміння втішити
36. гординя
37. владність
38. тихий голос
39. привабливість
40. мужність
41. святковість, важливість
42. власна позиція
43. м'якість
44. вміння товаришувати

45. агресивність
46. довірливість
47. малорезультативність
48. схильність вести за собою
49. інфантильність
50. адаптивність, пристосованість
51. індивідуалізм
52. нелюбов до вживання нецензурних слів
53. несистематичність
54. дух суперництва
55. любов до дітей
56. тактовність
57. амбіційність, честолюбство
58. спокійність
59. традиційність, підвладність умовностям

Інтерпретація: результати досліджуваного (відмічені ним характеристики) порівнюються з ключем, і за кожний збіг нараховується 1 бал.

КЛЮЧ: Маскулінність (номер запитань): 1, 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 25, 28, 31, 34, 37, 40, 43, 46, 49, 52, 55, 58;

Фемінність (номер запитань): 2, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 23, 26, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 47, 50, 53, 56, 59.

Показники маскулінності (М) і фемінності (F) вираховуються наступним чином: сума балів по маскулінності ділиться на 20 – це М, і сума балів по фемінності ділиться на 20 – це F

Вираховується також IS (основний індекс) за формулою:

$$IS = (F - M)$$
 помножити на величину 2,322.

Інтерпретація – досліджуваного відносять до однієї з 5 категорій:

IS менше -2,025 – яскраво виражена маскулінність;

IS менше -1 – маскулінність;

IS – від -1 до +1 – андрогінність;

IS більше +1 – фемінність;

IS більше +2,025 – яскраво виражена фемінність.

РОЗДІЛ ІХ.

Соціологічні дослідження гендерних відносин: анкетування

КІЛЬКІСНИЙ ПІДХІД У СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Дослідження гендерних відносин сьогодні є невід'ємною частиною більшості соціальних і гуманітарних наук. Психологія, антропологія, філософія є найбільш сензитивними науками щодо включення гендерної проблематики до власного інтелектуального поля, однак чільне місце серед них належить соціології [2, с. 15].

В соціології традиційно виділяють дві групи методів, які, зокрема, досить широко застосовуються при дослідженні гендерних відносин: кількісні та якісні (див. табл. 1).

Оскільки анкетування належить до кількісних методів збору первинної соціологічної інформації, то надалі мова йтиме виключно про специфіку кількісних вимірювань суспільних явищ. Кількісне вимірювання, зокрема анкетування, ставиться до індивіда як до представника певної соціальної спільності, суб'єктивні характеристики

респондента та його думки нівелюються шляхом узагальнення масових даних і застосування закону великих чисел. Суспільство аналізується як об'єктивна та незалежна реальність, що протистоїть індивіду [1, с. 63–64].

Таблиця 1

**Відмінності в стратегіях дослідження:
кількісний та якісний підходи**

Кількісний підхід	Якісний підхід
Теоретико-методологічна база	
– Реалізм – Достовірне, об'єктивне знання – Опис логічних зв'язків між окремими параметрами	– Феноменологія – Релятивізм – Опис загальної картини події або явища
Фокус аналізу	
– Загальне, генеральне, мікро-аналіз – Класифікація шляхом ототожнення випадків і подій – У центрі уваги структури: зовнішнє об'єктивне	– Особливе, окреме, мікроаналіз – Опис подій, випадків – У центрі уваги людина: внутрішнє, суб'єктивне
Одиниці аналізу	
– Факти, події	– Суб'єктивні значення, почуття
Дослідницькі цілі, задачі	
– Надати причинне пояснення – Виміряти взаємозв'язок	– Інтерпретувати, зрозуміти те, що спостерігається – Концептуалізувати
Стиль	
– Жорсткий, холодний	– М'який, теплий
Валідність (надійність) даних	
– Достовірне повторення встановлених зв'язків	– Реальне насичення інформації
Логіка аналізу	

– Дедуктивна: від абстракції до фактів шляхом операціоналізації понять	– Індуктивна: від фактів із розповідей про життя і т.д. – до концепцій
--	--

Опитувальні методи найчастіше використовуються з метою визначення ступеня поширеності певного явища, його представленості в різних соціально-демографічних групах. Так, наприклад, анкетування можна використовувати з метою:

- з'ясування, якій кількості чоловіків і жінок властиві стереотипні уявлення щодо взаємини статей або наскільки поширеними в суспільстві є конкретні ґендерні стереотипи;
- отримання інформації про думки людей щодо проблеми взаємини статей (наприклад, з'ясувати думку щодо дискримінації жінок в різних сферах життя суспільства);
- оцінювання явищ та процесів навколишньої дійсності, які безпосередньо пов'язані з ґендерною проблематикою (наприклад, з'ясувати ставлення до гомосексуальних відносин);
- визначення ступеню усвідомлення та розуміння респондентами певних понять, термінів, які відбивають сучасні ґендерні проблеми суспільства (наприклад, з'ясувати розуміння і трактування феномену ґендерної рівності респондентами, які не є фахівцями з ґендерних питань) тощо.

Таким чином, кількісні методи при вивченні ґендерних відносин дозволяють охарактеризувати такі фактори, як ступінь поширеності тих чи інших уявлень про роль чоловіка і жінки, про бажаний характер взаємодії статей; встановити вплив соціально-економічних, культурних та інших змін на становище чоловіків і жінок у соціальній ієрархії; виявити різницю в оплаті праці; визначити співвідношення представленості статей у владних структурах тощо [10, с. 223–224].

Важливо відмітити, що кількісний підхід у вивченні ґендерних відносин не розкриває внутрішні механізми формування сценаріїв взаємовідносин статей на індивідуальному рівні, не аналізує суб'єктивні смисли індивідуальних дій, а лише має справу з узагальненими даними про життя окремих соціально-демографічних груп або суспільства в ціло-

му. Тобто на основі узагальнення суб'єктивних думок окремих індивідів формуються знання про об'єктивні тенденції, процеси в соціумі, робляться прогнози на майбутнє.

АНКЕТУВАННЯ: ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Анкетування як вид соціологічного опитування почали використовувати у науці у другій половині 19-го століття. Відомо, що перша анкета була складена Карлом Марксом з метою вивчення становища робітничого класу та вміщувала близько 100 питань («Анкета для робітників»). 20 квітня 1880 року вона була видана у газеті «Revue socialiste», а згодом окремим екземпляром у кількості 25000 примірників, які були розповсюджені по всій Франції. Всі питання в анкеті були відкритими.

Не дивлячись на недоліки складання першої анкети та не прості відносини марксизму з ліберальним фемінізмом, її сміливо можна назвати гендерно-чутливою. В якості підтвердження цієї тези можна навести питання з анкети такі, як: «Вкажіть заробітну плату за той же період, встановлену для жінок і дітей, що працюють з вами в одній майстерні» [5, с. 237], «Який загальний фізичний, інтелектуальний і моральний стан робітників – чоловіків і жінок – у вашій галузі виробництва?» [5, с. 240] та ін.

Особливо широкого розповсюдження анкетування набуло на початку 20-го століття із розвитком емпіричної соціології. В теперішній час анкетне опитування використовується настільки широко, що по праву може вважатися візитівкою соціології.

Структура методу анкетного опитування передбачає наявність:

- 1) дослідника (це складне поняття, оскільки включає не тільки тих людей, що безпосередньо проводять анкетування, але й тих, хто складає самі анкети);
- 2) респондента (людина, яка дає відповіді на питання);

3) анкети (іншими словами, соціологічного інструментарію).

Основні етапи анкетування:

1) **підготовчий етап** (є найважливішим, оскільки від нього залежить якість отриманої інформації) – на цьому етапі розробляється програма анкетування, складається план та графік робіт, проектується сама анкета, здійснюється пробне анкетування, тиражується необхідна кількість анкет, складаються інструкції для анкетера та респондента, здійснюється підбір респондентів тощо;

2) **оперативний етап** – сам процес анкетування;

3) **результуючий етап** – обробка отриманої інформації.

Кожне соціологічне опитування вимагає створення власної, унікальної анкети, але всі вони мають загальну структуру. Кожна анкета має складатись з наступних трьох частин:

– **преамбула або вступна частина** – починається з привітання (наприклад: «Шановний респонденте!» або «Шановний друже!»), далі в ній зазначається тема опитування, хто та з якою метою його проводить, підкреслюється анонімний характер анкетування, додаються короткі інструкції з заповнення анкети, обов'язково висловлюється вдячність за участь в опитуванні;

– **зміст анкети** – основна частина анкети, що складається з питань, що стосуються теми дослідження;

– **демографічна частина або паспортника** – вміщує відомості про респондента (стать, вік, сімейне становище, освіта, професія, місце проживання тощо).

Після того, як дослідник визначився із змістом питань, особлива увага приділяється впорядкуванню анкети. Якщо анкета складається з декількох тематичних блоків, перед кожним блоком можна давати короткі пояснення щодо теми та змісту питань, а також додаткові інструкції щодо заповнення анкети.

Всі питання в анкеті мають бути пронумерованими по порядку, те саме стосується й варіантів відповідей до них. Категорично забороняється розривати текст питання та

переносити його на іншу сторінку – це не просто псує дизайн анкети, але й розсіює увагу респондента.

Шрифт анкети має бути чітким та читабельним. В анкеті дозволяється використовувати малюнки, графіки та діаграми. Ілюстративний матеріал сприяє зняттю психологічної втоми респондента, запобігає монотонності сприйняття тексту. Однак графічного матеріалу не повинно бути забагато, оскільки він може відволікати респондента від відповідей на запитання та значно подовжити час анкетування.

Послідовність питань краще формувати у вигляді воронки – компоновка питань від простих до більш складних, від загальних до більш конкретних. При цьому необхідно пам'ятати, що кількість питань є обмеженою. Вважається, що оптимально на заповнення анкети респондент має витратити 35 – 45 хвилин, чому відповідає 25–30 питань з теми дослідження.

Для успішного проведення анкетування необхідно дотримуватися низки умов.

Бажано, щоб анкетер прийшов на місце проведення анкетування у супроводі представників адміністрації, громадських організацій, що допомагають підготувати умови для цього заходу. Необхідно передбачити посадочні місця для кожного опитуваного, щоб респонденти перебували на достатній відстані один від одного, не заважали один одному.

Анкетер повинен представитися, пояснити мету дослідження, розповісти, як і де будуть використані результати анкетування, наголосити на анонімності дослідження, а також детально роз'яснити правила заповнення анкети і попередити анкетованих, що у разі ускладнень слід звертатися тільки до нього, а не радитися один з одним з приводу відповідей на питання.

Перед роздачею анкет потрібно переконатися, що в приміщенні немає людей, які не беруть участі в анкетуванні. Особливо треба звернути увагу на осіб, які своєю присутністю можуть спровокувати напруженість психологічної атмосфери.

При зборі анкет бажано ретельно переглянути кожну. У разі пропусків слід дізнатися, чому респондент не відповів і постаратися залучити його до повторної роботи з цим питанням. При відмові відповідати на це питання слід помітити («відмова»). Усіма способами слід уникати публічної відмови, оскільки це негативно діє на інших. Анкетер не має права примушувати респондента відповідати на питання анкети.

При проведенні анкетування потрібно поводитися дружжелюбно, ввічливо, уникати крайнощів в поведінці (сухість, офіційність – балакучість, упередженість). Необхідно терпляче вислуховувати всі зауваження респондентів, серйозно ставитися до їх думок, не нав'язувати свою точку зору.

Під час заповнення анкет анкетер повинен запобігати будь-яким висловлюванням респондентів, не допускати обговорення будь-яких тем, у тому числі і теми опитування.

У ситуації, коли респондент хоче висловити свою думку більш докладно, звернути увагу на недоліки в організації анкетування, слід надати йому чистий аркуш паперу, на якому він може висловити свою думку.

Досвід проведення численних опитувань дозволив сформулювати декілька правил поведінки анкетера.

1. Завдання анкетування – не просто отримати відповіді, а отримати правдиві відповіді. Те, наскільки ця задача може бути виконана, залежить від поведінки анкетера. Перше враження – дуже значимий фактор у сприйнятті анкетера. Для анкетера кращим буде непомітний, але акуратний одяг, важливими є посмішка, ввічливість, енергійність, впевненість у собі. Сприятливе враження справляє поєднання доброзичливості та вимогливості.

2. Краще зустрітися з респондентами вранці, заздалегідь обумовивши час. При зустрічі анкетер повинен представитися. Не слід тримати перед очима список респондентів і робити в ньому позначки. Необхідно дати гарантії анонімності – не оголошувати зміст відповідей, не допускати до заповнених анкет сторонніх осіб.

3. Пояснюючи цілі проведення дослідження, анкетер повинен зробити особливий наголос на практичних цілях; не слід давати обіцянок і гарантій виконати всі побажання, висловлені в ході анкетування [4, с. 72–73].

Однак важливо пам'ятати, що функції анкетера в процесі анкетування носять яскраво виражений виконавчий характер. Деякий елемент творчості присутній лише на самому початку опитування, коли необхідно зав'язати знайомство і встановити перший контакт з респондентом, коли треба схилити його до співпраці і переконати відповісти на питання анкети. На цьому етапі від анкетера потрібні певні знання, вміння та навички спілкування. Але вимоги до них і до особистісних якостей, що забезпечує ефективне спілкування, тут значно нижче, ніж під час проведення інтерв'ю (бесіди з респондентом). Справа в тому, що при анкетуванні цілком достатньо налагодити взаємодію і зовсім не обов'язково, а часто і небажано виходити в спілкуванні на рівень міжособистісних відносин. Тут недоречним є співчуття, не потрібно емоційних проявів, не потрібен багатий арсенал знаків і прийомів, що підкреслюють співучасть анкетера. Вплив особистості анкетера на респондента і його відповіді повинен бути зведений до мінімуму. Ідеальний анкетер – непомітний та його обов'язки зводяться до чисто технологічних дій: пояснити правила заповнення анкети, проконтролювати їх дотримання респондентом і прийняти від нього заповнену анкету [7]. Саме тому стать і вік анкетера не мають великого значення.

ВИДИ АНКЕТНИХ ЗАПИТАНЬ ТА ЇХ ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ

Опитувальні методи збору первинної соціологічної інформації передбачають наявність кваліфіковано складеної анкети (анкетування) або опитувальної картки (со-

ціологічне інтерв'ю). Для цього при формулюванні питань необхідно дотримуватись наступних правил:

Кожне питання має бути логічно окремим. Воно не повинно бути «множинним», тобто поєднувати у собі (явно чи неявно) два або більше підпитання.

Наприклад, не варто ставити питання наступним чином: «В яких сферах суспільного життя, на Вашу думку, жінки зазнають найбільшої дискримінації, та які заходи потрібно вживати, щоб подолати гендерну нерівність в Україні?». Його варто розділити на два окремі питання: «В яких сферах суспільного життя, на Вашу думку, українські жінки зазнають найбільшої дискримінації?» та «Які заходи, на Вашу думку, потрібно вживати, щоб подолати гендерну нерівність в Україні?».

Небажаним є застосування малопоширених слів (особливо іноземних), вузькоспеціалізованих термінів, багатозначних слів.

Якщо Ви опитуєте не спеціаліста з гендерних питань, навряд чи пересічна людина дасть Вам відповідь на питання: «Які основні причини гендерної сегрегації праці Ви могли б назвати?». Його краще переформулювати: «Чому, на Вашу думку, одні професії вважаються суто жіночими, а інші – суто чоловічими?».

Слід прагнути до стислості, лаконічності. Довгі питання ускладнюють їх сприйняття, розуміння і запам'ятовування.

Невірний варіант: «Перед Вами перелік тверджень, які стверджують або заперечують гендерні стереотипи. Прочитайте їх уважно. Якщо Ви погоджуєтесь з яким-небудь із перелічених тверджень, поставте навпроти нього галочку. Ви можете обрати кілька тверджень». Вірний варіант: «Оберіть, будь ласка, ті твердження, з якими Ви згодні».

До питань, що стосуються малознайомих респонденту тем, допустимо зробити невелику передмову (преамбулу) у вигляді пояснень або прикладу. Але саме питання повинне залишатися коротким.

В сучасному українському суспільстві поняття «успіх» тісно пов'язується із статтю людини. Жінка вважається успішною тільки тоді, коли вона реалізувалась як дружина та мати. В свою чергу, чоловік вважається успішним, якщо він реалізувався професійно та має перспективу кар'єрного зростання. Чи підтримуєте Ви цю думку?

Питання має бути, наскільки це можливо, конкретним. Воно повинно стосуватись окремих випадків, конкретних предметів і ситуацій, а не абстрактних тем і будь-яких узагальнень. Наприклад, у запитанні «Як би Ви оцінили становище жінки в Україні?», необхідно уточнити, за яким критерієм здійснюється оцінка (політичним, економічним, соціальним чи за якимось іншим, що цікавить автора дослідження)[8, с. 59].

Якщо в питанні містяться вказівки або натяки на можливі відповіді, то спектр варіантів цих відповідей повинен бути вичерпним. Якщо домогтися цього неможливо, то питання слід переформулювати так, щоб у ньому не було ніяких підказок.

Наприклад, невірно буде спитати: «Які джерела, на Вашу думку, виступають ретрансляторами гендерних стереотипів: телебачення чи Інтернет?». У цьому випадку не враховується, що можливі й інші ретранслятори гендерних стереотипів: друковані ЗМІ, соціальні організації (школи, вищі навчальні заклади тощо), інші люди і т.д.

Рекомендується також врівноважувати число можливих варіантів відповідей «за» і «проти», оскільки їх переважування з тієї чи іншої сторони може вплинути на відповідь. Наприклад: «На Вашу думку, якщо жінка працює, це негативно впливає на родину?».

1. Звичайно, впливає.
2. Швидше, впливає.
3. Швидше, не впливає.
4. Звичайно, не впливає.
5. Важко відповісти.

Як видно, кількість позитивних суджень відповідає кількості негативних суджень.

Питання не повинні примушувати респондентів до неприйнятних для них відповідей. Якщо зі змістовної точки зору цього уникнути важко, то необхідно сформулювати питання так, щоб у опитуваного була можливість відповісти без шкоди для себе, «без втрати обличчя».

Наприклад, доволі грубе питання «Чому Ви не маєте вищої освіти?» можна переформулювати наступним чином – «Відомо, що через скрутні економічні обставини багато підлітків змушені йти працювати одразу після навчання в школі або училищі, щоб допомогти власним батькам. Чи зустрілися Ви з такою самою необхідністю?» та продовжити питанням: «Чи була у Вас можливість працювати та навчатися у вищому навчальному закладі одночасно?». Зверніть увагу на словосполучення «багато підлітків», яке вживається у першому питанні, хоча насправді скрутне матеріальне становище не є єдиним мотивом відмови від вступу до вищого навчального закладу. Дане формулювання було необхідним, щоб пом'якшити питання, та респондент не відчував себе представником маргіналізованої, меншопартісної групи і давав щирі відповіді на запитання.

Формулювання питання повинне запобігати отриманню стереотипних відповідей. Такі шаблонні відповіді дуже слабо насичені корисною для дослідника інформацією. Тому дослідникам радять залучати респондента питаннями до вигаданої, ігрової ситуації, яка вимагає обміркованого вибору.

Наприклад, питання «Які професії, на Вашу думку, є суто жіночими?» дасть набір стандартних відповідей. Однак питання, сформульоване іншим чином, «Назвіть три професії протилежної статі, які Ви змогли б не просто опанувати, але й реалізуватись в них», змусить респондента замислитись над стереотипністю гендерної сегрегації праці.

Слід уникати вживання в питаннях неприємних для респондента слів і виразів, здатних викликати його негативне ставлення до анкети в цілому.

Наприклад, прямі питання про постать керівника, якщо анкетування проводиться на робочому місці, можуть викликати відмову від анкетування або нещирі відповіді респондента.

Неприпустимі питання, що носять характер навіювання. Зовсім не допустимі такі форми: «Чи не згодні Ви з тим, що ...», «Чи не вважаєте Ви ...», «Чи не здається Вам ...», і т. д.

Підсумовуючи, варто відмітити, що те чи інше формулювання питання залежить від мети і предмета дослідження, методу опитування та соціально-демографічних характеристик респондентів [6, с. 51–52].

Для професійного складання анкети необхідно також орієнтуватися у тих видах питань, що існують в межах опитувального соціологічного дослідження, розуміти їх функціональне призначення та вміти доцільно їх використовувати. Отже, розглянемо декілька їх класифікацій.

I. За предметним змістом питання поділяються на:

Питання про факти. Метою цих питань є отримання інформації про конкретні соціальні явища та події, про становище справ у трудовому колективі, про реальну поведінку оточуючих у ситуації, що склалася. Питання даного виду покликані констатувати певні об'єктивні факти устами респондента.

Питання про факти – це також питання демографічної частини анкети (паспортички).

Чи зазнавали Ви дискримінації за ознакою статі у власному трудовому колективі?

1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.

Або:

Який рівень Вашої освіти?

1. Початкова.
2. Середня.
3. Середня спеціальна.

4. *Незавершена вища.*

5. *Вища.*

6. *Маю вчений ступінь кандидата, доктора наук.*

Питання про знання. Їх мета полягає в розкритті того, що знає і що може викласти респондент. Як правило, це питання екзаменаційного типу, що мають за власну мету виявити рівень поінформованості респондента та його знань у певній галузі. Такі питання можуть містити завдання, експериментальні ігрові ситуації, рішення яких потребує від респондента використання певних навичок, знання конкретних фактів, подій, імен.

Чи знаєте Ви, що середня статистична заробітна платня жінки в Україні менша за чоловічу?

1. *Так.*

2. *Ні.*

Або

Як ви розумієте поняття «дискримінація жінок»?

1. *Це упередження ставлення до жінок.*

2. *Це конкретні дії, що обмежують права та можливості жінок в середині суспільства.*

3. *Це різновид насильства.*

4. *Свій варіант (вказати) _____*

Питання про думку. Ці питання направлені на фіксацію фактів, побажань, очікувань, планів на майбутнє та можуть стосуватися будь-яких проблем та самої особистості респондента. Відповіддю в цьому випадку виступають оціночні судження, засновані на індивідуальних уявленнях. Через думки виявляється ставлення людини до тих чи інших подій.

На Ваш погляд, якщо жінка працює, це здійснює:

1. *Негативний вплив на шлюб.*

2. *Негативний вплив на дітей.*

3. *Негативний вплив на родину в цілому.*

4. *Робота не здійснює на родину ніякого негативного впливу.*

Або:

На Вашу думку, кому простіше влаштуватися на високооплачувану роботу?

1. Чоловікові.
2. Жінці.
3. Не бачу різниці.

Питання про мотиви. Ці питання покликанні виявити суб'єктивні уявлення людини про мотиви власної діяльності, поведінки. Одне питання про мотиви не може дати справжню картину мотиваційної діяльності, для цього необхідним є цілий комплекс подібних питань.

Якщо робота не приносить морального задоволення, чи варто її змінювати навіть на менш оплачувану?

1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.

Чи відмовились би ви від роботи, якщо була б можливість сидіти вдома та займатися домашнім господарством?

1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.

II. За власною логічною природою питання поділяються:

Основні питання. Це більшість питань, з яких складається анкета або опитувальна картка. Вони безпосередньо направлені на розкриття теми соціологічного дослідження.

Питання-фільтри. Ці питання служать для відкидання некомпетентних осіб з теми, що досліджується, або з метою виокремлення частини респондентів з усього масиву опитаних за певною ознакою.

Якщо дослідника будуть цікавити відповіді респондентів виключно жіночої статі з певного кола питань, то питанням-фільтром буде виступати питання демографічної частини анкети або опитувальної картки про стать респондента:

Ваша стаття:

1. *Чоловіча.*

2. *Жіноча.*

Контрольні питання. Служать для перевірки стійкості, правдивості, несуперечливості відповідей, щирості респондента. Контрольні питання – це одне й те саме питання, але сформульоване по-різному. В анкеті або опитувальній картці контрольні питання розташовуються на деякій відстані одне від одного.

Як ви вважаєте, чи мають чоловіки та жінки в реальності однакові шанси професійного зростання та просування?

1. *Шанси є не рівними.*

2. *Шанси є рівними.*

3. *Важко відповісти.*

Та

На вашу думку, чи зазнає сьогодні жінка в реальному житті дискримінації щодо просування її за професійною лінією?

1. *Так.*

2. *Ні.*

3. *Важко відповісти.*

Якщо на перше питання респондент дасть відповідь – «Шанси є рівними», а на друге – «Так», то це буде свідчити про нестійкість отриманої інформації (респондент або нещирий, або неуважно поставився до опитування).

Питання, що наводять на думку. Здійснюють допомогу респонденту у вірному осмисленні теми питання, пояснюють, що саме має на увазі автор питання, допомагають респонденту дати точну відповідь.

В сучасному українському суспільстві поняття «успіх» тісно пов'язується із статтю людини. Жінка вважається успішною тільки тоді, коли вона створила свою власну міцну родину. В свою чергу, чоловік вважається успішним, якщо він самореалізувався професійно та має перспективу кар'єрного зростання. Чи підтримуєте ви цю думку?

1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.

III. За власною психологічною функцією, що визначає відношення респондента до самого факту анкетування та до тих питань, на які йому прийдеться відповісти, останні поділяються на:

Контактні питання (ice-break). Служать для встановлення контакту з респондентом. Їхня мета – створити інтерес до опитування, заохотити людину взяти в ньому участь. Як правило, це перше або одне з перших питань анкети, яке за формою повинно бути досить простим і стосуватися самого респондента, налаштувати його на зацікавлену участь в опитуванні. Головна функція цього виду питань – полегшення взаємодії з респондентом під час опитування, налаштування його до найбільш повного та щирого висловлення власної думки за сутністю проблеми, що досліджується.

Контактне питання має охоплювати всіх респондентів. Контактне питання ні в якому разі не може бути питанням-фільтром.

Що на сьогоднішній момент для Вас є найважливішим?

1. Робота та кар'єра.
2. Родина.
3. Робота та родина одночасно.

Буферні питання. Буферні питання використовуються лише в тих опитуваннях, що складаються з декількох тематичних блоків. Метою цього виду питань є переключення уваги респондента при переході від однієї теми до іншої. Ці питання стилістично врівноважують анкету, логічно впорядковують.

Відсутність буферних питань створює ефект хаотичного «перестрибування» з теми на тему. У респондента може скластися відчуття, що з ним не ведуть розмову, а використовують, «вичавлюють» необхідну інформацію.

Щойно ми з Вами обговорили становище сучасної української жінки у сфері шлюбно-сімейних відносин. Однак її життя не обмежується родинним колом. Більшу частину власного часу сучасна людина віддає роботі, власній самореалізації у професійній діяльності. Тому просимо Вас дати відповіді на питання, що характеризуватимуть становище жінки у системі трудових відносин.

Прямі питання. Направленні на вираження відношення респондента з приводу проблеми, що аналізується. Іноді прямі питання називаються питаннями «в лоб», оскільки вони прямо направленні на виявлення думки самого респондента по темі опитування.

Хто, на Вашу думку, краще справляється з керівними обов'язками чоловіки чи жінки?

1. Жінки.
2. Чоловіки.
3. Не бачу різниці.
4. Важко відповісти.

Непрямі або опосередковані питання. При відповіді на ці питання респондент, у більшості випадків, відповідає від імені групи, колективу у безособовій формі, що дозволяє йому нібито приховати свою позицію, зняти з себе відповідальність за власну відповідь та посилити її критичний аспект; або від власного імені, даючи відповідь на гіпотетичну ситуацію, відірвану від реальності, що представлена у запитанні.

Окрім того, непрямі питання ставляться і тоді, коли прямі питання не зовсім коректно ставити або є припущення, що на них не буде отримано щирих відповідей. Це ситуації, що стосуються приватних, інтимних сторін людського життя або їхнього ставлення до влади, до свого керівника тощо.

Непрямі питання може носити проєктивний характер:

Якби Ви були керівником великої корпорації, Вашим замісником був чоловік чи жінка?

1. Жінка.
2. Чоловік.
3. Не бачу різниці.
4. Важко відповісти.

Або:

Якби колективу, де Ви працюєте, запропонували на вибір, під чийм керівництвом працювати – жінки чи чоловіка, якою б була відповідь більшості?

1. Жінка.
2. Чоловік.
3. Не бачу різниці.
4. Важко відповісти.

Непрямі питання можуть бути сформульовані у транзитивному вигляді завдяки використанню психології конформістського отоотожнення власних оцінок, думок, способу життя респондента з думками, оцінками та способом життя тих соціальних груп (близького оточення), з якими респондент себе ідентифікує [11]:

Як більшість Ваших знайомих ставиться до жінки-лідера, жінки-керівника?

1. Негативно.
2. Позитивно.
3. Нейтрально.
4. Важко сказати.

Відповідь на це питання дає ту інформацію, смисл і значення якої напевно поділяє сам респондент, хоча зовні він виступає при цьому як стороння людина.

IV. За характером відповідей на поставлені питання останні поділяються на:

Відкриті питання. Передбачають оригінальну, вільну відповідь у вигляді слова, речення або кількох речень. Формально ці питання виділяються тим, що за ними слідує кілька пустих рядків, які потрібно заповнити.

Назвіть основні риси сучасної жінки: _____

Закриті питання. Відповіді на ці питання передбачають вибір із списку одного з запропонованих варіантів. Такі питання досить легко обробити, але існує небезпека нав'язати свої відповіді респонденту.

Яким чином Ви можете оцінити власну соціальну захищеність сьогодні?

1. Повна соціальна захищеність.
2. Недостатня соціальна захищеність.
3. Взагалі немає ніякої соціальної захищеності.
4. Важко відповісти.

Напівзакриті питання. Поряд з набором варіантів відповідей респонденту надається можливість висловити власну думку з проблеми, що досліджується.

Під час вибору місця роботи, на що Ви звертаєте увагу в першу чергу?

1. Розмір заробітної платні.
2. Відстань від дому.
3. Тривалість відпустки.
4. Перспектива кар'єрного зростання.
5. Свій варіант _____

Питання-меню. Це закриті питання, в яких дозволяється обрати не один, а декілька варіантів відповідей.

Оберіть декілька рис, що, на Вашу думку, описують ідеальну жінку:

1. Розум.
2. Зовнішня краса.
3. Доброта.
4. Лагідність.
5. Працьовитість.
6. Рішучість.
7. Щедрість.
8. Емоційність.
9. Вміння вести домашнє господарство.
10. Харизматичність.

Шкальні-питання. Відповідь на ці питання дається у вигляді шкали, на якій необхідно відмітити той чи інший показник. Або респонденту пропонується оцінити чи розташувати запропоновані варіанти відповідей у певній послідовності.

Наскільки важливою для Вас є стать людини, що надає Вам професійні послуги (продавець, вчитель, лікар, перукар тощо)? Обведіть кружечком на шкалі міру значимості:

зовсім неважливо *дуже важливо*
_____ 1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____ 5 _____

Дихотомічні або альтернативні питання. Пропонують відповіді за принципом «Так – Ні», що носять взаємовиключний характер.

Чи є у Вас діти?

1. Так.
2. Ні.

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ДО РОЗДІЛУ

1. Чи впливає стать анкетера на процес анкетування?
2. Яким чином краще формувати вибірку при проведенні опитувань з гендерної проблематики?
3. Чи впливає стать дослідника на висновки з результатів дослідження?
4. Назвіть основні, на Вашу думку, ознаки гендерно-чутливої анкети.

ПРИКЛАДИ АНКЕТ

Анкета «Гендерні стереотипи сучасної студентської молоді»

Шановний студенте!

Черкаський центр гендерних досліджень ЧНУ ім. Б Хмельницького проводить опитування на тему «Гендерні стереотипи сучасної студентської молоді». Просимо Вас відповісти на питання анкети.

Анкетування є анонімним, всі результати опитування будуть використані виключно в загальних висновках.

Дякуємо за Ваші щирі відповіді!

1. Яка перспектива на майбутнє сьогодні для Вас є найважливішою?

1. Робота та кар'єра.
2. Створення родини.
3. Робота та родина одночасно.

2. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що основна роль жінки в суспільстві пов'язана з її «природним» призначенням – родина, чоловік, діти?

1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.

3. Чи повинен чоловік повністю матеріально забезпечувати власну родину?

1. Так.
2. Тільки дітей.
3. Матеріальна відповідальність за родину повинна рівним чином розподілятися між чоловіком і дружиною.

4. Ні.

4. Чи змогли б Ви пов'язати Ваше життя з людиною, яка вже має дитину (дітей) від попередніх стосунків?

1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.
4. Ваш варіант _____

5. Чи змогли б ви пробачити невірність шлюбному партнеру?

1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.

6. Якщо самотня жінка народжує дитину «для себе», Ваше ставлення до цього:

1. Позитивне.
2. Негативне.
3. Нейтральне.

7. В яких випадках, на Вашу думку, розлучення є виправданим?

1. Фізичне насильство – застосування сили, фізичних покарань по відношенню до одного з подружжя або дітей.
2. Психологічне насильство – моральне знуцання, психологічний тиск, образи.
3. Економічне насильство – жорстке обмеження у матеріальних ресурсах, що не дає змоги підтримувати гідний спосіб життя.
4. Сексуальне насильство.
5. Шкідливі звички одного з подружжя.
6. Подружжя зрада.
7. Небажання одного з подружжя працювати.
8. Ваш варіант _____

8. Які з перелічених обов'язків, на Вашу думку, є суто жіночими?

1. Перебування у декретній відпустці.
2. Виховання дітей.
3. Приготування їжі.
4. Підтримання чистоти, комфорту, затишку в оселі.
5. Піклування про зовнішній вигляд всіх членів родини.
6. Піклування про здоров'я всіх членів родини.
7. Матеріальний внесок у формування бюджету родини.
8. Жоден з перелічених обов'язків не є суто жіночим.

9. На Ваш погляд, якщо жінка працює, це здійснює:

1. Негативний вплив на шлюб.
2. Негативний вплив на дітей.
3. Негативний вплив на родину в цілому.
4. Робота не здійснює на родину ніякого негативного впливу.

10. Як Ви вважаєте, чи мають чоловіки та жінки в реальності однакові шанси професійного зростання та просування?

1. Шанси є не рівними.
2. Шанси є рівними.
3. Важко відповісти.

11. Якби Вам запропонували на вибір, під чийм керівництвом працювати – жінки чи чоловіка, якою б була Ваша відповідь?

1. Жінка.
2. Чоловік.
3. Не бачу різниці.
4. Важко відповісти.

12. На Вашу думку, кому простіше влаштуватися на високооплачувану роботу?

1. Чоловіку.
2. Жінці.
3. Не бачу різниці.

13. Чи знаєте Ви, що середня статистична заробітна платня жінки в Україні менша за чоловічу?

1. Так.
2. Ні.

14. Якщо робота не приносить морального задоволення, чи варто її змінювати навіть на менш оплачувану?

1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.

15. Чи відмовились би Ви від роботи, якщо була б можливість сидіти вдома та займатися домашнім господарством?

1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.

16. Під час вибору місця роботи, на що Ви будете звертати увагу в першу чергу?

1. Розмір заробітної платні.
2. Відстань від дому.
3. Тривалість відпустки.
4. Перспектива кар'єрного зростання.
5. Ваш варіант _____

17. В сучасному українському суспільстві поняття «успіх» тісно пов'язується із статтю людини. Жінка вважається успішною тільки тоді, коли вона реалізувалась як дружина та мати. В свою чергу, чоловік вважається успішним, якщо він реалізувався професійно та має перспективу кар'єрного зростання. Чи підтримуєте Ви цю думку?

1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.

18. На Вашу думку, чи зазнає сьогодні жінка в реальному житті дискримінації щодо просування її за професійною лінією?

1. Так.
2. Ні.
3. Важко відповісти.

19. Назвіть основні, на Вашу думку, риси сучасної жінки (3 – 5 якостей): _____

20. Назвіть основні, на Вашу думку, риси сучасного чоловіка (3 – 5 якостей): _____

21. Оберіть декілька із запропонованих рис, що, на Вашу думку, описують ідеальну жінку:

1. Розум.	11. Надійність.
2. Зовнішня краса.	12. Відповідальність.
3. Доброта.	13. Сором'язливість.
4. Лагідність.	14. Непередбачуваність.
5. Працьовитість.	15. Турботливість.
6. Щедрість.	16. Фінансова незалежність.
7. Емоційність.	17. Вірність.
8. Вміння вести домашнє господарство.	18. Хоробрість.
9. Харизматичність.	19. Амбітність.
10. Рішучість.	20. Відсутність шкідливих звичок.

22. Оберіть декілька із запропонованих рис, що, на Вашу думку, описують ідеального чоловіка:

1. Розум.	11. Надійність.
2. Зовнішня краса.	12. Відповідальність.
3. Доброта.	13. Сором'язливість.

4. Лагідність.	14. Непередбачуваність.
5. Працьовитість.	15. Турботливість.
6. Щедрість.	16. Фінансова незалежність.
7. Емоційність.	17. Вірність.
8. Вміння вести
домашнє господарство.	18. Хоробрість.
9. Харизматичність.	19. Амбітність.
10. Рішучість.	20. Відсутність
шкідливих звичок.

23. Наскільки важливою для Вас є стать людини, що надає Вам професійні послуги (продавець, вчитель, лікар, перукар тощо)? (обведіть кружечком на шкалі міру значимості):

зовсім неважливо дуже важливо

1 2 3 4 5

24. Назвіть професії, які, на Вашу думку, є суто чоловічими: _____

25. Назвіть професії, які, на Вашу думку, є суто жіночими: _____

26. Оберіть твердження, з якими Ви погоджуєтесь:

1. Для жінки головне бути привабливою, для чоловіка – розумним.
2. Чоловіки більше схильні до точних наук, тоді як жінки – до гуманітарних.
- 3 Жінки є більш емоційними, ніж чоловіки.
4. Чоловіки є більш прагматичними, ніж жінки.
5. Чоловікам більше притаманні лідерські та управлінські якості, тоді як жінки більше схильні до організаторської та виконавчої діяльності.
6. Жіноча логіка відрізняється від чоловічої.
7. Для жінки головне – вдало вийти заміж.
8. Жінка – це берегиня домашнього вогнища, чоловік – годувальник родини.
9. Жінкою (чоловіком) не народжуються, жінкою (чоловіком) стають.
10. Більшість відмінностей між чоловіками та жінками мають не природне, а соціальне походження.

11. Чоловіки від природи є полігамними, а жінки – моногамними.

27. Ваша стать:

1. Чоловіча.
2. Жіноча.

28. Вік (вказіть цифрою): _____

29. Курс: I II III IV V

Анкета «Викладач очима студентів»

Шановний студенте!

Черкаське регіональне відділення САУ спільно з Черкаським центром гендерних досліджень ЧНУ ім. Б.Хмельницького пропонують Вам взяти участь у соціологічному дослідженні на тему: «Викладач очима студентів». Просимо об'єктивно і щиро відповісти на запитання анкети. Анкетування є анонімним, вся інформація буде використана у загальному вигляді.

Щиро дякуємо за участь в опитуванні!

1. Оцініть, будь ласка, якість викладання навчальних дисциплін в цілому.

1. Відмінно.
2. Добре.
3. Задовільно.
4. Незадовільно.
5. Не можу відповісти.

2. Які, на Вашу думку, чинники важливі в характеристиці викладачів?(Ви можете обрати декілька варіантів відповідей).

1. Уміння підтримувати дисципліну і контакт з аудиторією.
2. Доступність викладення матеріалу.
3. Вільне володіння матеріалом.
4. Уміння викликати інтерес до предмету.
5. Зв'язок теоретичного матеріалу з практикою, з майбутньою професією.
6. Принциповість, вимогливість до студентів.
7. Повага, доброзичливе ставлення до студентів.
8. Висока загальна культура, ерудиція.
9. Культура мови.
10. Почуття гумору.
11. Ваш варіант _____

3. Спробуйте визначити наскільки глибоко і професійно на сучасному рівні Вам надається інформація на лекціях і практичних заняттях?

1. Цілком задовольняє.
2. Не задовольняє мене зовсім.
3. Частково задовольняє.

4. Важко відповісти.

5. Ваш варіант _____

4. Чи встигаєте Ви конспектувати лекції викладачів?

1. Так, я маю весь перелік лекцій.

2. Іноді не встигаю конспектувати.

3. Не вважаю це доцільним.

4. Ваш варіант _____

5. Які форми проведення семінарських, практичних, лабораторних занять Ви вважаєте найбільш ефективними? (Ви можете обрати декілька варіантів відповідей).

1. Публічний захист рефератів.

2. Підготовка усних повідомлень студентами.

3. Презентації з актуальних питань.

4. «Круглі столи», інформаційні конференції, дискусії.

5. Діалог викладача і студентів.

6. Написання творчих робіт, де ти можеш висловити свою власну думку.

7. Тренінги, тести.

8. Розв'язування практичних завдань (аналітичних).

9. Вирішення ситуаційних завдань.

10. Мені нічого не цікаво.

11. Важко відповісти.

12. Ваш варіант _____

6. Чи важливою для вас є стаття викладача?

1. Так.

2. Ні.

3. Важко відповісти.

4. Ваш варіант _____

7. Чи завжди викладачі є дисциплінованими і пунктуальними?

1. Так, завжди.

2. Не всі викладачі є такими.

3. Інколи вони запізнюються на заняття.

4. Часто запізнюються або пропускають заняття.

5. На заняттях часто відволікаються від теми.

6. Що ще? _____

8. Хто, на Вашу думку, найчастіше порушує дисципліну навчального процесу (запізнюється або зовсім не приходить на пари, відволікається від теми лекції тощо)?

1. Викладачі-жінки.
2. Викладачі-чоловіки.
3. Якщо людина недисциплінована, то це не залежить від її статі.
4. Важко відповісти.
5. Ваш варіант _____

9. Чи об'єктивно викладачі оцінюють рівень знань студентів?

1. Так.
2. Скоріше, так.
3. Скоріше, ні.
4. Ні.
5. Важко відповісти.

10. Від чого залежить отримана Вами підсумкова оцінка?

1. Знання матеріалу.
2. Відвідування занять.
3. Наявності власноручних написаних конспектів лекцій.
4. Настрою викладача.
5. Особистої симпатії викладача до студента.
6. Матеріальної винагороди викладачу.
7. Інше (що саме?) _____

11. Кому простіше складати заліки та екзамени?

1. Викладачам-чоловікам.
2. Викладачам-жінкам.
3. Статі тут ні до чого.
4. Важко відповісти.
5. Ваш варіант _____

12. Чи важливий зовнішній вигляд викладачів?

1. Так, звичайно.
2. Ні, мені головне професіоналізм викладача.
3. Немає різниці.
4. Вважаю, що потрібно ввести в університеті дрес-код (вимога до одягу в певній організації).
5. Важко відповісти.
6. Ваш варіант _____

13. Чи пов'язуєте ви компетентність викладача з його статтю?

1. Так.
2. Ні.
3. В залежності від дисципліни, що викладається.
4. Важко відповісти.
5. Ваш варіант _____

14. З ким Ви краще знаходите спільну мову: з викладачем-жінкою чи викладачем-чоловіком?

1. З викладачем-жінкою.
2. З викладачем-чоловіком.
3. З викладачами важко порозумітися незалежно від їх статі.
4. Однаково добре з викладачами обох статей.
5. Важко відповісти.
6. Ваш варіант _____

15. Чи доводилося Вам бути свідком корупції в стінах нашого університету?

1. Ні.
2. Так.
3. Ні, але чув(ла).
4. Важко відповісти.
5. Ваш варіант _____

16. Назвіть, будь ласка, прізвища викладачів, роботу, яких Ви високо оцінюєте: _____

17. Назвіть, будь ласка, прізвища викладачів, робота, яких Вам особисто не до вподоби: _____

18. Які чинники, на Ваш погляд, впливають на підвищення якості роботи викладачів?

1. Зниження педагогічного навантаження на викладача.
2. Щомісячна грошова надбавка.
3. Підвищений контроль з боку адміністрації.
4. Застосування нових форм і методів викладання
5. Удосконалення матеріально-технічної бази.
6. Підвищення кваліфікації викладачів.

7. Стажування в закордонних вищих навчальних закладах.
8. Самоосвіта, самовдосконалення, постійна робота над собою.
9. Важко відповісти.
10. Ваш варіант _____

19. Якого стилю спілкування в основному дотримуються Ваші викладачі??

1. Авторитарний.
2. Демократичний.
3. Ліберальний (потурання).
4. Ваш варіант _____
5. Важко відповісти.

20. Ваша стать: Чоловіча Жіноча

21. Ваша спеціальність: _____

22. Курс, на якому Ви навчаєтесь: I II III IV V

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТНОГО ОПИТУВАННЯ «ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ»

Центр гендерних досліджень Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького провів опитування серед студентів власного вищого навчального закладу на тему «Гендерні стереотипи сучасної студентської молоді».

Опитування проводилось методом анкетування за місцем навчання респондентів з 11 по 15 травня 2015 року, метод відбору респондентів – квотна вибірка (за ознакою статі). Всього було опитано 260 студентів денної форми навчання (довірчий інтервал 5%), середній вік опитаних – 20 років.

Анкета складається з 29 запитань, які дозволяють визначити властиві респондентам гендерні стереотипи, а саме:

- стереотипи *маскулінності* та *фемінності*, що нав'язують людям певні думки про соматичні, психічні та поведінкові якості, характерні для чоловіків і жінок;

- стереотипи сімейних і професійних ролей, пов'язані з гендером;

- стереотипи, пов'язані зі змістом діяльності чоловіків і жінок (класифікація Д. В. Воронцова).

В ході дослідження було виявлено:

- більшість опитаних чоловіків (56%) вважає, що сучасна жінка не зазнає дискримінації в професійній сфері. Жіночі відповіді не були такими однозначними: 33% дотримуються думки, що жінці будувати професійну кар'єру важче, ніж чоловікові, тоді як 34% не бачать утисків жіноцтва у сфері трудових відносин;

- більшість опитаних (57% чоловіків та 57% жінок) впевнена, що стать людини не впливає на її працевлаштування, проте 39% жінок та 29% чоловіків вважають, що легше влаштуватися на високооплачувану роботу чоловікові;

- більшість респондентів (63% чоловіків і 68% жінок) не знає, що середня заробітна плата жінок в Україні на 30% менша, ніж у чоловіків;

- більшість опитаних (55% чоловіків та 51% жінок) не бачить різниці під чийм керівництвом працювати – чоловіка чи жінки. Проте 23% чоловіків та 35% жінок воліли б працювати під керівництвом чоловіка та лише 8% чоловіків і 4% жінок віддали перевагу керівнику-жінці;

- 46% чоловіків та 19% жінок погодились із твердженням, що основна роль жінки в суспільстві пов'язана з її «природним» призначенням – родина, чоловік, діти. Проте більшість жінок (58%) виявила власну незгоду із вказаним гендерним стереотипом;

- 47% чоловіків і 17% жінок згодні з тим, що успішною можна вважати тільки ту жінку, яка реалізувалась як дружина та мати. В свою чергу, чоловік є успішним, якщо він реалізувався професійно та має перспективу кар'єрного зростання. Проте більшість опитаних жінок (58%) вважає, що не варто поняття успішності пов'язувати із гендерними стереотипами, які обмежують сфери самореалізації людини;

- 62% чоловіків і 41% жінок відзначили, що чоловік повинен повністю матеріально забезпечувати власну родину; 52% жінок і 34% чоловіків вважають, що матеріальна відповідальність за сім'ю повинна рівним чином розподілятися між чоловіком і жінкою;

- переважна більшість опитаних (85% чоловіків та 88% жінок) вважає, що, якщо жінка реалізовується професійно, це не здійснює негативного впливу на родину. Разом із цим до суто жіночих обов'язків студенти віднесли: 1) перебування у декретній відпустці – 59% чоловіків та 58% жінок, 2) підтримання чистоти, затишку, комфорту в оселі – 42% чоловіків та 45% жінок, 3) піклування про здоров'я всіх членів сім'ї – 35% жінок та 17% чоловіків, 4) піклування про зовнішній вигляд всіх членів родини – 30% жінок та 7% чоловіків, 5) приготування їжі – 28% чоловіків та

15% жінок, б) виховання дітей – 19% чоловіків та 8% жінок. І тільки 19% чоловіків та 23% жінок відмітили, що жоден із представлених обов'язків не є суто жіночим;

• при виборі рис, які властиві ідеальній жінці та ідеальному чоловікові до яскраво виражених фемінних рис студенти віднесли: доброту (75% від загальної кількості опитаних), зовнішню привабливість (67%), відсутність шкідливих звичок (60%), вміння вести домашнє господарство (54%), лагідність (52%). Найяскравішими маскулінними рисами виявились: надійність (84%), рішучість (82%), відповідальність (79%), працьовитість (71%), хоробрість (69%), фінансова незалежність (65%). Найбільш значущими гендерно-нейтральними рисами (характерними для обох статей) виявились: розум (~87%), вірність (~80%), турботливість (~67%).

Отже, виходячи із отриманих анкетних даних, можна зробити наступні висновки:

1. Достатньо велика частина опитаних студентів підтримує гендерні стереотипи маскулінності та фемінності, які формують експектації гендерно вірної жіночої та чоловічої поведінки.

Портрет ідеальної жінки, отриманий в результаті опитування, не просто зображує жінку представницею «слабкої статі», але й відбиває та підтримує гендерну нерівність, що має місце в сучасному українському суспільстві. Так, якщо не брати до уваги отримані в ході опитування нейтральні риси, ідеальна жінка, з погляду респондентів, має бути доброю, зовнішньо привабливою, не мати шкідливих звичок та вміти вести домашнє господарство. Крім того, ідеальна жінка має бути не амбітною (84% жінок і 88% чоловіків), а 77% жінок і 90% чоловіків допускають її фінансову залежність.

Поряд із цим більшість студенток (54%) відмовилася б сидіти вдома і вести домашнє господарство, якби їм випала така можливість, а при виборі місця роботи вони у пер-

шу чергу будуть звертати увагу на перспективу кар'єрного зростання (72%) та розмір заробітної платні (78%).

Тобто результати опитування дають нам можливість говорити про те, що отриманий ідеальний образ жінки не відповідає викликам сучасної дійсності, а відображає гендерні стереотипи традиційної української родини, які в умовах абсолютної гендерної некомпетентності сприймаються молодим поколінням як певний стандарт. Така невідповідність життєвих реалій і гендерних стереотипів, як ідеальних зразків наслідування, може призводити як до внутрішньоособистісних, так і міжособистісних гендерних конфліктів.

Важливо відмітити, що одним із негативних ефектів гендерних стереотипів маскуліності та фемінності є гальмування розвитку тих якостей, які не відповідають уявленням про «справжнього» чоловіка або «справжню» жінку. Жіноча емоційність та чоловіча незворушність є стійкими гендерними стереотипами, що беруть свій початок від самого народження дитини, коли розпочинається складний процес гендерної соціалізації. Так, більшість опитаних (76% жінок та 55% чоловіків) підтримала даний стереотип, відмітивши, що жінки є більш емоційними, ніж чоловіки.

2. Хоча більшість учасників опитування вважає, що професійна реалізація жінки не впливає негативно на родину, проведене анкетування виявило, що для великої кількості респондентів характерними є гендерні стереотипи, пов'язані із гендерними ролями як в сфері сімейних відносин, так і в сфері професійної діяльності. Наприклад, тезу про те, що жінка – берегиня домашнього вогнища, а чоловік – годувальник родини, підтримало 45% жінок та 47% чоловіків. Разом із цим більшість опитаних жінок (52%) і 34% чоловіків вважають, що матеріальна відповідальність за сім'ю повинна рівним чином розподілятися між чоловіком і жінкою. Тобто результати опитування підтверджують той факт, що з огляду на економічні

умови життя та потребу і бажання самореалізації, сучасна жінка є переобтяженою, оскільки несе мінімум подвійний тягар: як один із інвесторів сімейного бюджету та як «берегиня домашнього вогнища».

Щодо сфери професійної діяльності, то на прями питання про проблеми працевлаштування, кар'єрного зростання, статі керівника та статі спеціаліста, який надає послуги, були отримані переважно гендерно нейтральні відповіді. Однак тезу про те, що жіноча логіка відрізняється від чоловічої, підтримало 75% жінок та 68% чоловіків; тезу – чоловікам більше притаманні лідерські та управлінські якості, жінки більше схильні до організаторської та виконавчої діяльності – 38% чоловіків та 20% жінок.

3. Більша частина опитаних студентів підтримують гендерні стереотипи, пов'язані зі змістом діяльності чоловіків і жінок. Так, переважна більшість респондентів віднесла до суто чоловічих професій ті, предметом діяльності яких є техніка («Людина – Техніка» 343 згадування). Серед названих чоловічих професій лідирують: шахтар, будівельник, водій, сантехнік та електрик.

До суто жіночих професій переважна більшість студентів віднесла ті професії, предметом діяльності яких є людина («Людина – Людина» 312 згадувань). Серед названих професій переважають педагогічні види трудової діяльності та сфера послуг: вихователь, вчитель, перукар, продавець, кухар, медична сестра та ін. Промовистим є той факт, що жоден респондент не пов'язав жінку із професіями типу «Людина – Техніка». І тільки 6 із 260 опитаних студентів висловили думку про те, що не існує суто жіночих та суто чоловічих професій.

Гендерні стереотипи, пов'язані зі змістом діяльності чоловіків та жінок, ґрунтуються на гендерних стереотипах маскулінності та фемінності, які, у свою чергу, виправдовуються теоріями про природне призначення статей (есенціалізмом). Так, професіям типу «Людина – Людина» в осно-

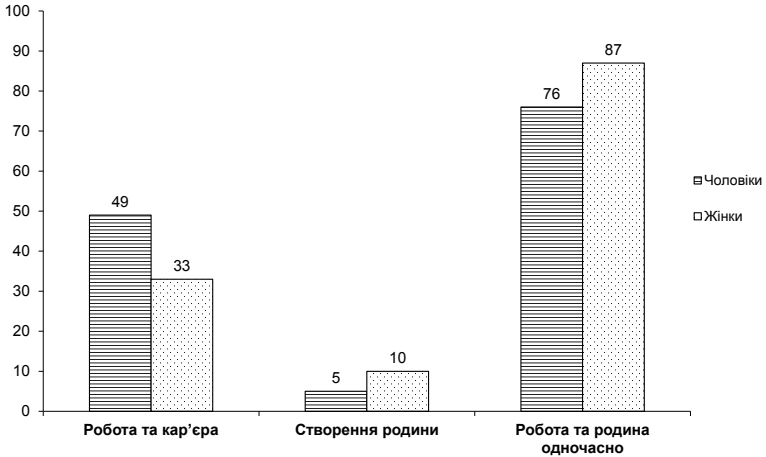
вному приписуються фемінні якості: комунікабельність, доброзичливість, акуратність, привітність, спостережливість тощо; а професіям типу «Людина – Техніка» – маскулітні: високий інтелект, гарна координація рухів, зосередженість, витривалість, стійка нервова система тощо.

Виходячи з усього вищевикладеного, можна зробити висновок, що чоловіки у більшій мірі дотримуються традиційних гендерних стереотипів, а також більше страждають на гендерну сліпоту, ніж жінки. У свою чергу жінки, хоча і демонструють у деяких питаннях більш прогресивні погляди та більш високу гендерну чутливість у порівнянні з опитаними чоловіками, самі виступають джерелом гендерної нерівності, наслідуючи ті чи інші гендерні стереотипи.

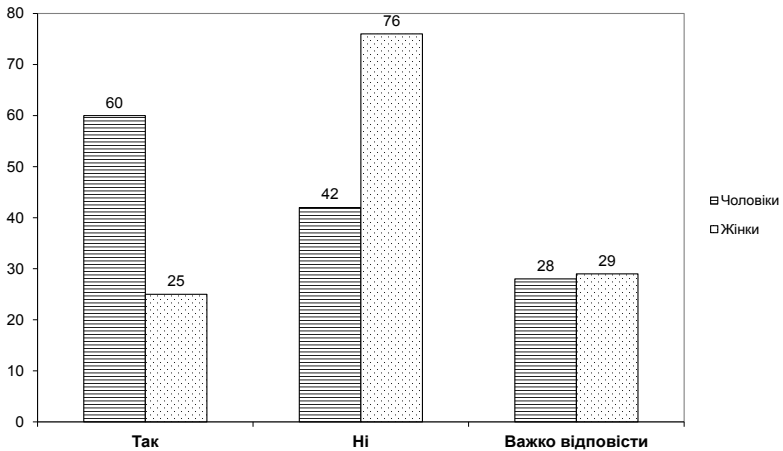
З огляду на отримані результати дослідження, можемо говорити про гостру нестачу гендерної освіти – як навчальних курсів і освітніх заходів із гендерної проблематики, так і доступних науково-популярних брошур, методичних посібників та інших інформативних видань для студентів ЧНУ ім. Б. Хмельницького.

Нижче представлені відповіді на запитання анкети у вигляді діаграм із необхідними поясненнями та зауваженнями.

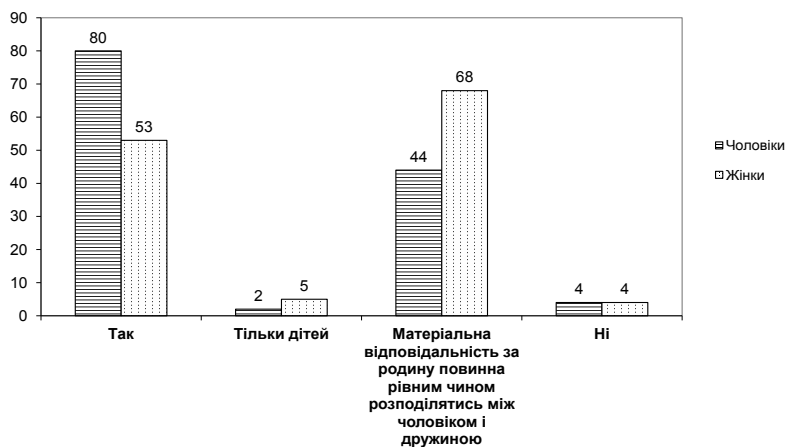
1. Яка перспектива на майбутнє сьогодні для Вас є найважливішою?

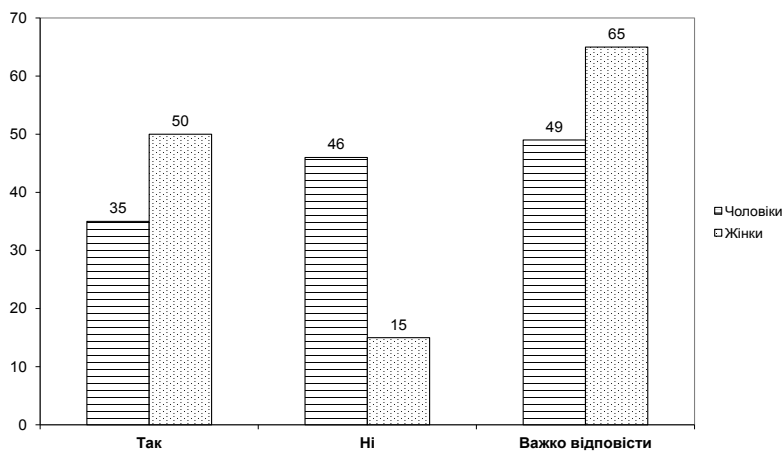
2. Чи погоджуєтесь Ви з тим, що основна роль жінки в суспільстві пов'язана з її «природним» призначенням – родина, чоловік, діти?

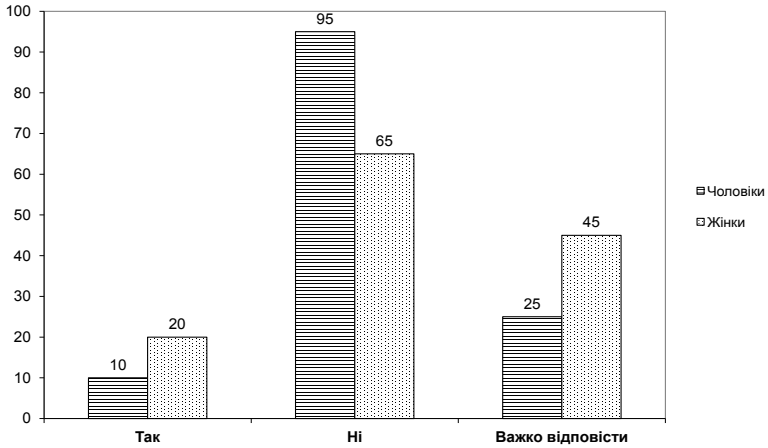
3. Чи повинен чоловік повністю матеріально забезпечувати власну родину?

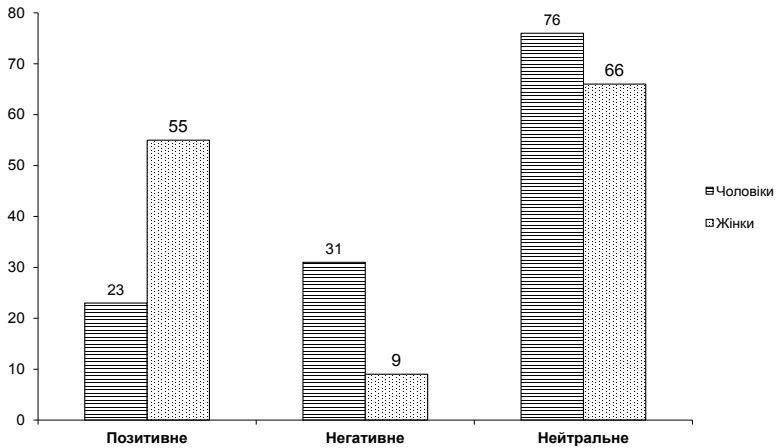
4. Чи змогли б Ви пов'язати Ваше життя з людиною, яка вже має дитину (дітей) від попередніх стосунків?

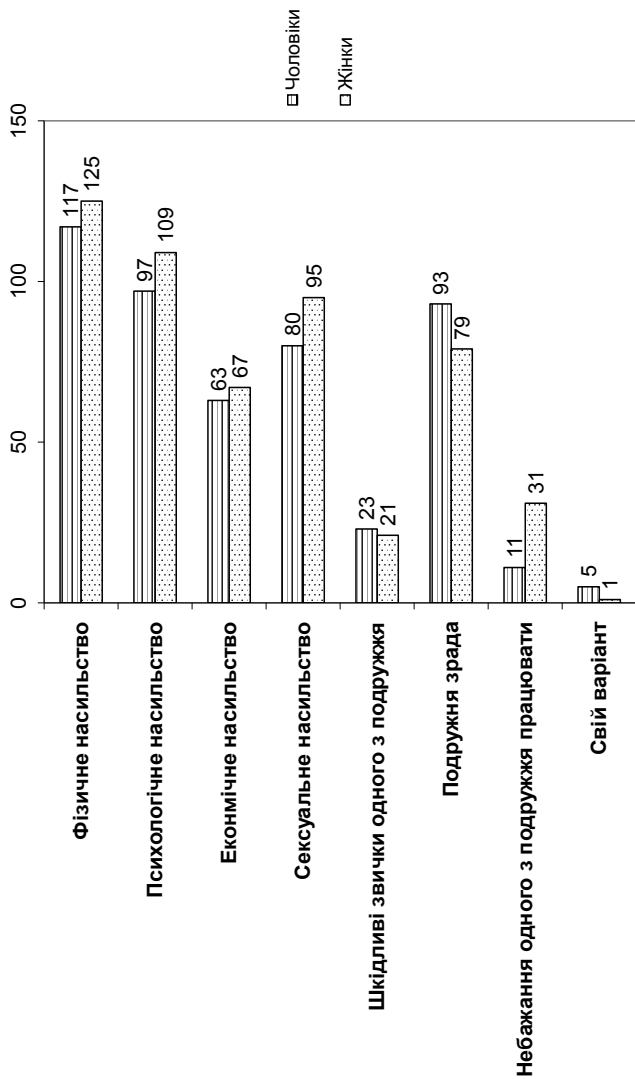
5. Чи змогли б ви пробачити невірність шлюбному партнеру?

6. Якщо самотня жінка народжує дитину «для себе», Ваше ставлення до цього:

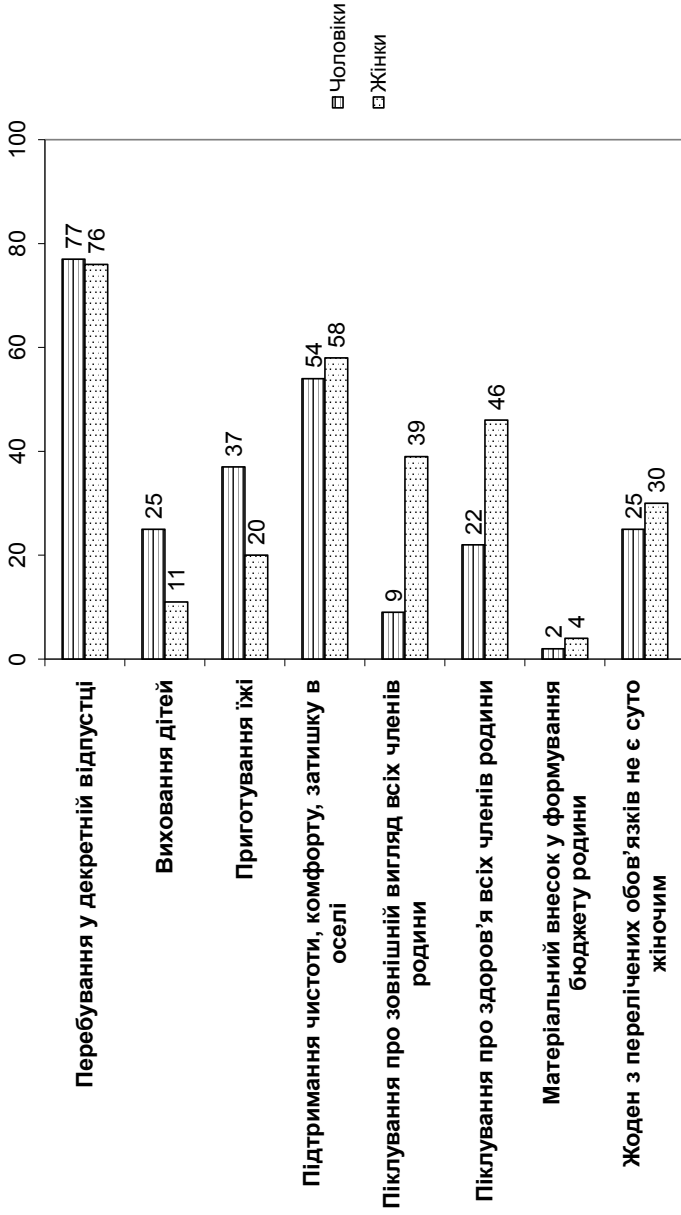

7. В яких випадках, на Вашу думку, розлучення є виправданим?

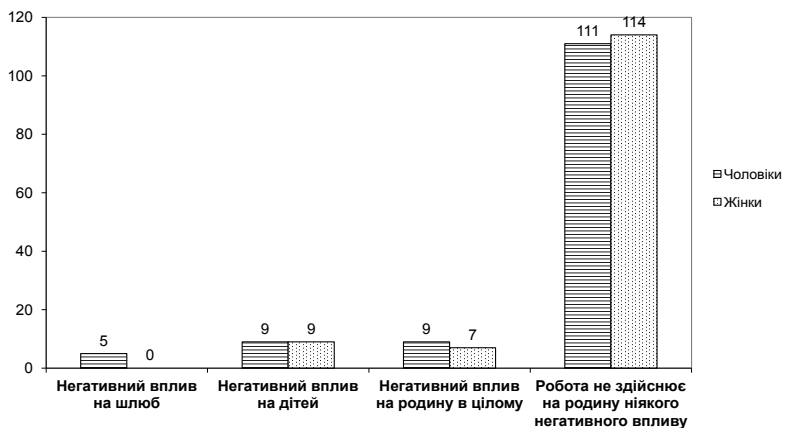

Серед чоловічих відповідей, які увійшли до позиції «Свій варіант»: нерозуміння партнерів, не зійшлись характерами, згасли почуття, коли люди не можуть перебувати разом в одній кімнаті, розлучення не може бути виправдано взагалі; серед жіночих – відсутність кохання.

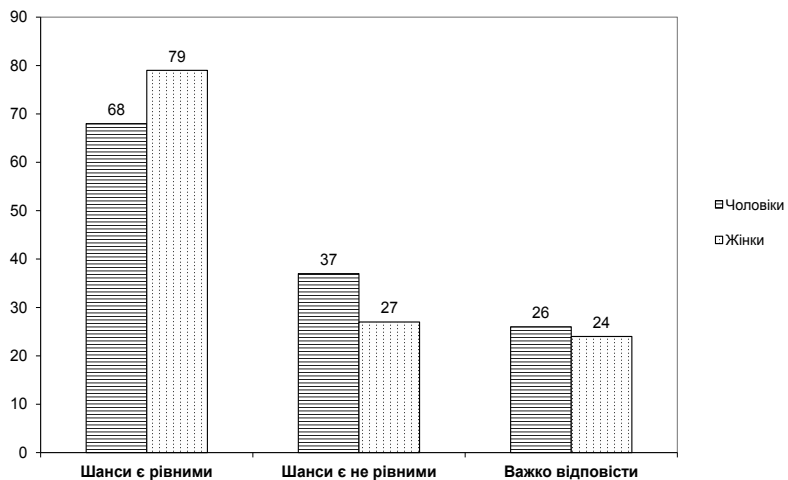
8. Які з перелічених обов'язків, на Вашу думку, є суто жіночими?

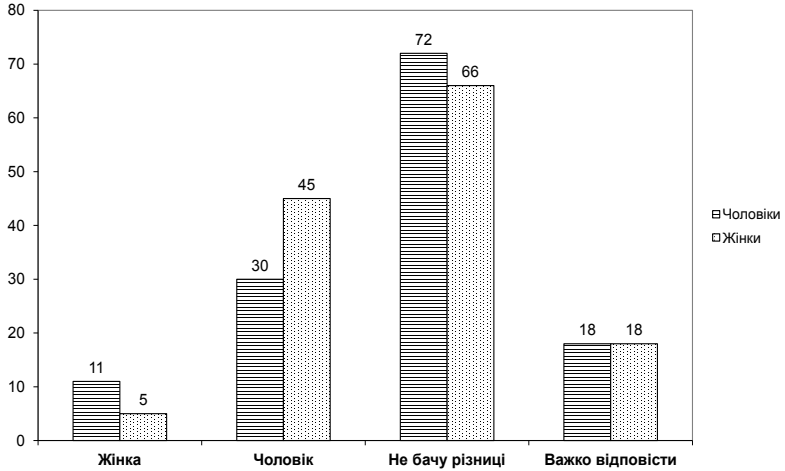
9. На Ваш погляд, якщо жінка працює, це здійснює:

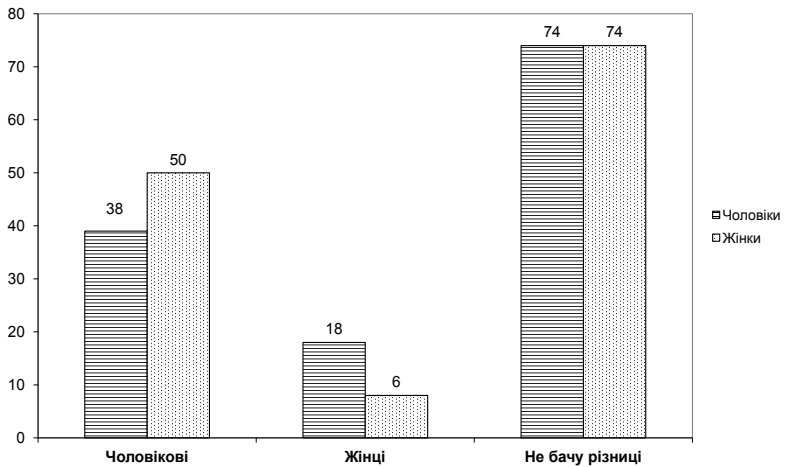
10. Як Ви вважаєте, чи мають чоловіки та жінки в реальності однакові шанси професійного зростання та просування?

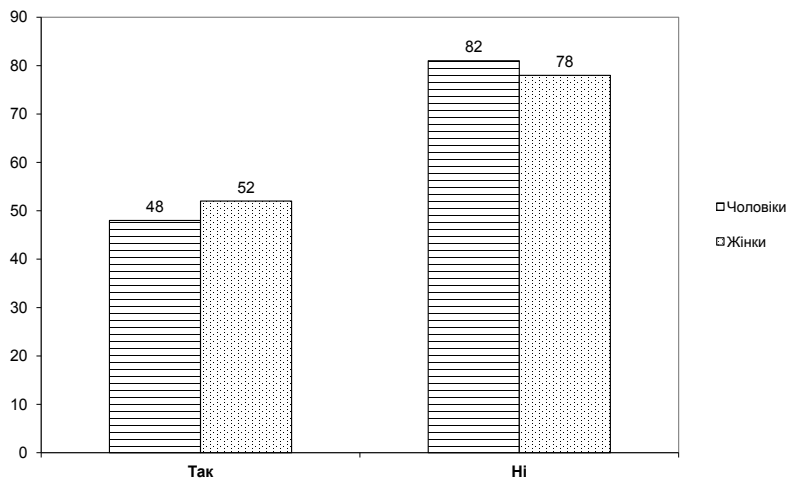
11. Якби Вам запропонували на вибір, під чийм керівництвом працювати – жінки чи чоловіка, якою б була Ваша відповідь?

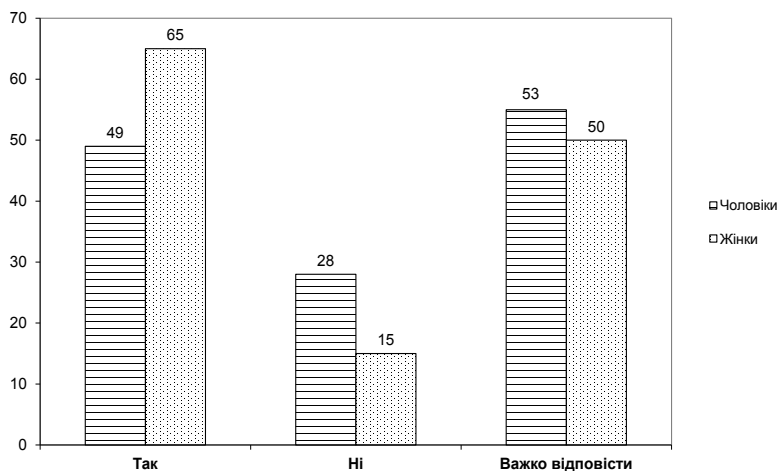
12. На Вашу думку, кому простіше влаштуватися на високооплачувану роботу:

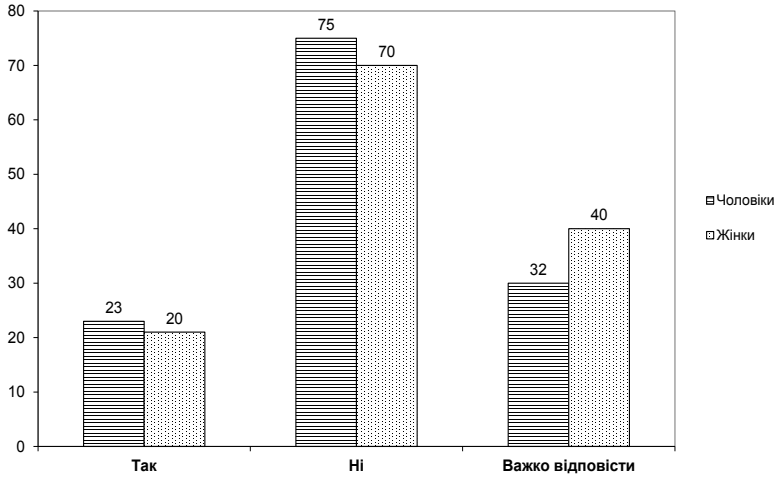
13. Чи знаєте Ви, що середня статистична заробітна платня жінки в Україні менша за чоловічу?

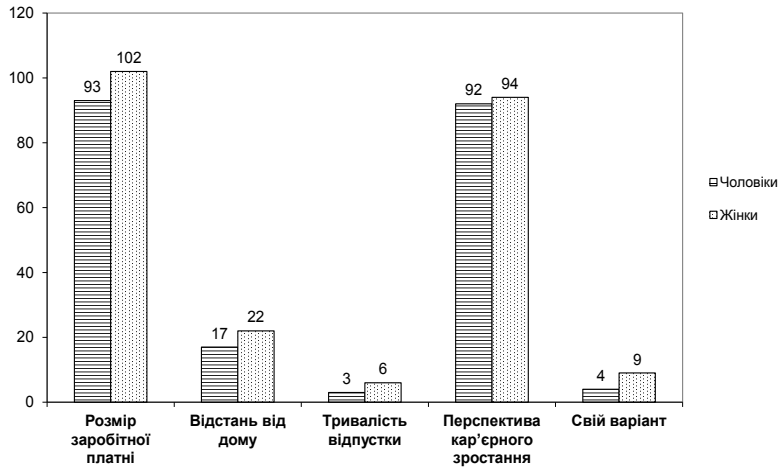
14. Якщо робота не приносить морального задоволення, чи варто її змінювати навіть на менш оплачувану?

15. Чи відмовились би Ви від роботи, якщо була б можливість сидіти вдома та займатися домашнім господарством?

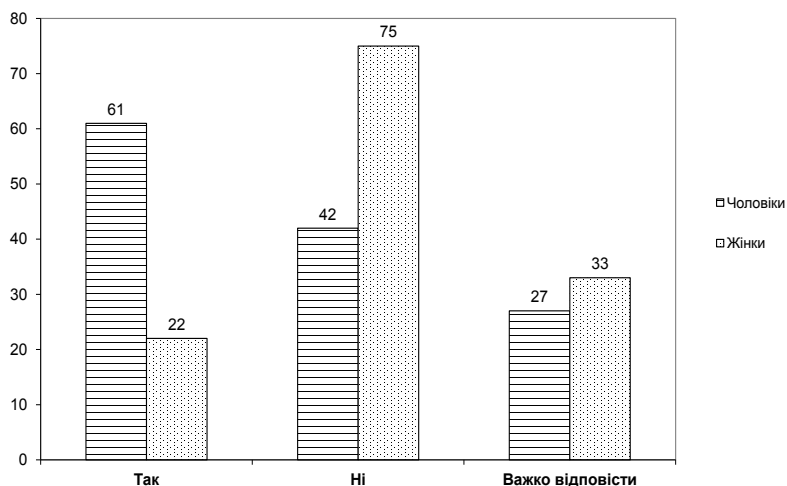

16. Під час вибору місця роботи, на що Ви будете звертати увагу в першу чергу?

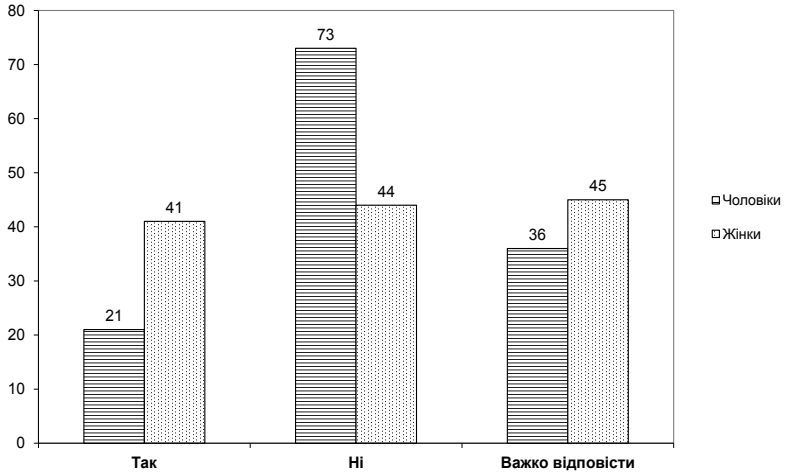

Серед чоловічих відповідей, які увійшли до позиції «Свій варіант»: чи буде ця робота оплачуваним хобі, чи буду я отримувати від роботи задоволення (2), робоча атмосфера; серед жіночих – відповідність власним інтересам (3), умови праці, чи зможу я принести користь суспільству, атмосфера в трудовому колективі, графік роботи (3), моральне задоволення.

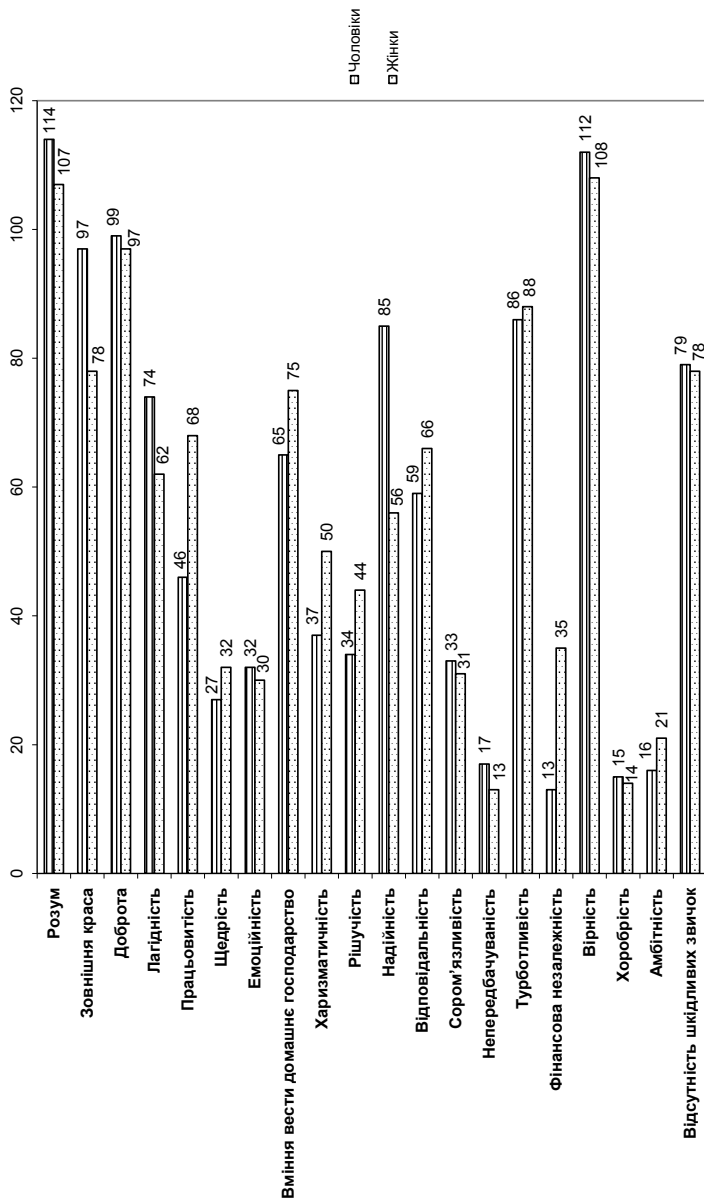
17. В сучасному українському суспільстві поняття «успіх» тісно пов'язується із статтю людини. Жінка вважається успішною тільки тоді, коли вона реалізувалась як дружина та мати. В свою чергу, чоловік вважається успішним, якщо він реалізувався професійно та має перспективу кар'єрного зростання. Чи підтримуєте Ви цю думку?

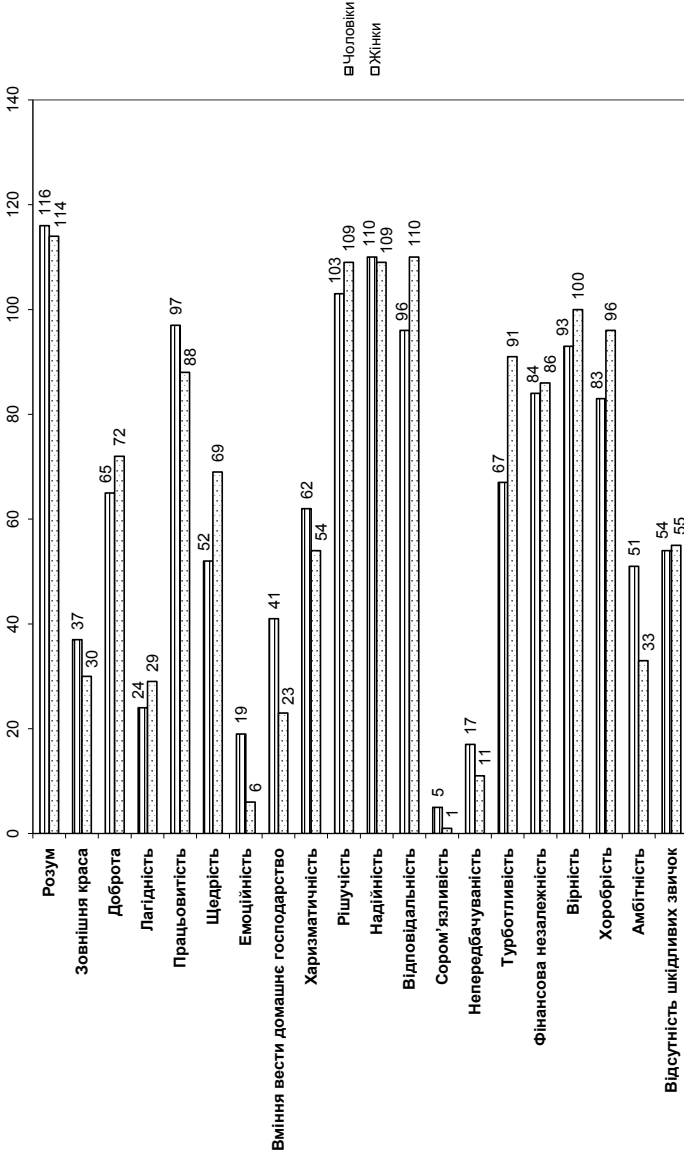
18. На Вашу думку, чи зазнає сьогодні жінка в реальному житті дискримінації щодо просування її за професійною лінією?

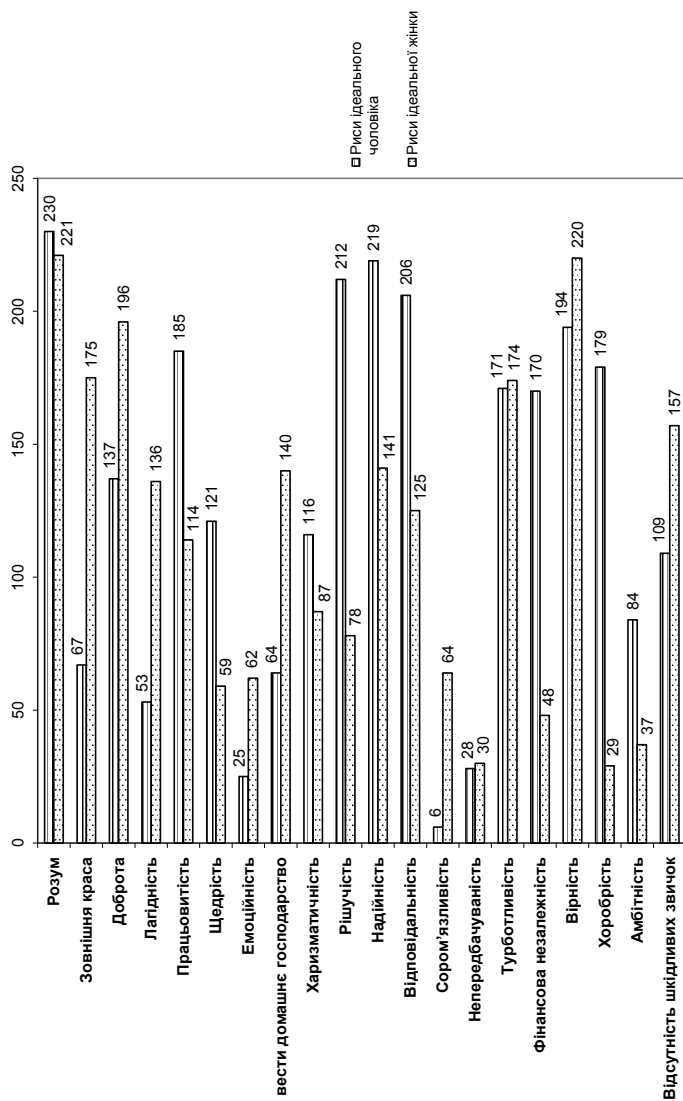
21. Оберіть декілька із запропонованих рис, що, на Вашу думку, описують ідеальну жінку:

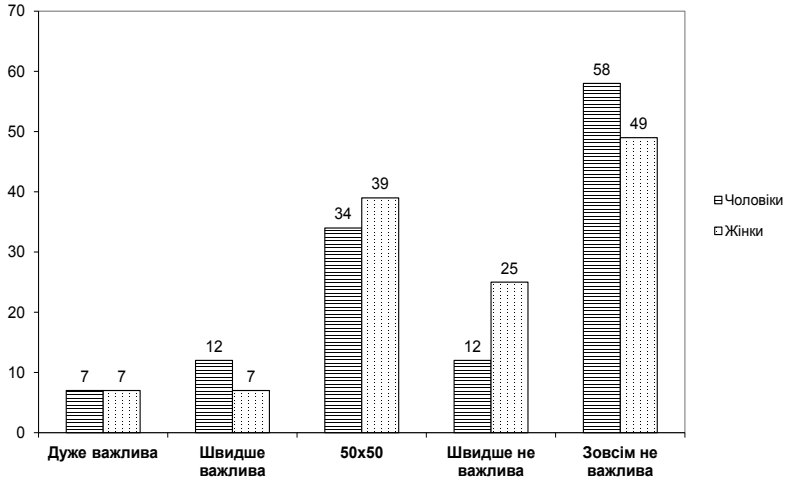
22. *Оберіть декілька із запропонованих рис, що, на Вашу думку, описують ідеального чоловіка:*

Образ ідеального чоловіка та ідеальної жінки на основі запропонованих рис (суміщення двох попередніх діаграм):

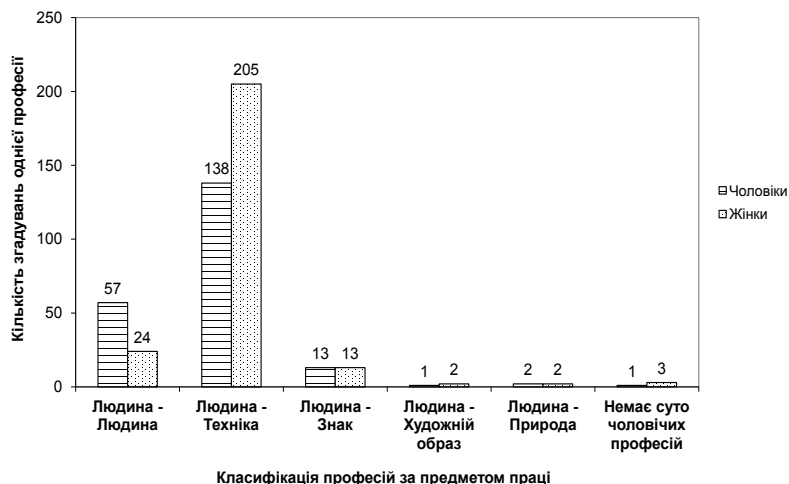

23. Наскільки важливою для Вас є стать людини, що надає Вам професійні послуги (продавець, вчитель, лікар, перукар тощо)?

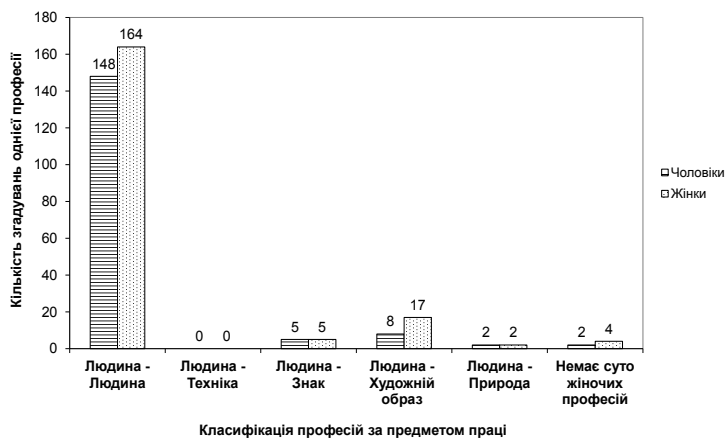
Для обробки наступних відкритих питань, про суто жіночі та суто чоловічі професії, була застосована класифікація професій за предметним змістом, запропонована професором, доктором психологічних наук Є.О.Клімовим. Вчений виділяє п'ять видів предметів, з якими взаємодіє людина: людина, техніка, знак (знакова система), художній образ, природа. Відповідно всі згадані студентами професії були співвіднесені з 5 групами професійної діяльності людини: «Людина – Людина», «Людина – Техніка», «Людина – Знак», «Людина – Художній образ», «Людина – Природа».

24. Назвіть професії, які, на Вашу думку, є суто чоловічими:

Не дали відповідь на дане питання 31 опитуваних (всі чоловіки). П'ятеро осіб (чоловіки) віднесли до суто чоловічих професій посаду директора, двоє (чоловіків) – президента, один (чоловік) – декана.

25. Назвіть професії, які, на Вашу думку, є суто жіночими:

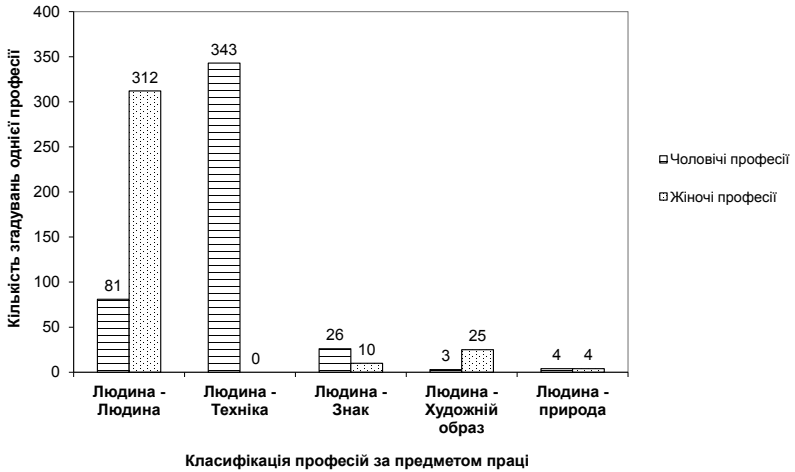

Не відповіли на дане питання 66 осіб (42 чоловіки та 24 жінки).

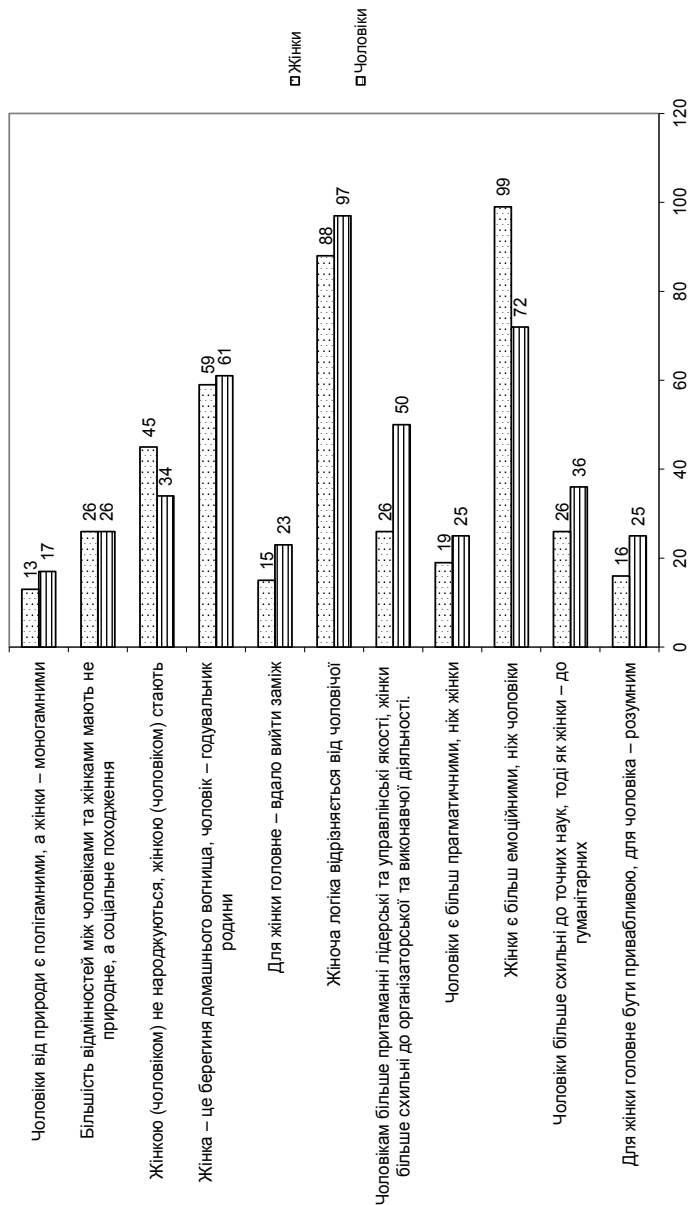
Серед чоловічих відповідей, що не увійшли до діаграми: сурогатна мати (позначили 4 особи), домогосподарка (3 особи), професії гуманітарного напрямку (1) та професії, що надихають чоловіків (1).

Серед жіночих відповідей, що не увійшли до діаграми: професії, які не пов'язані з важкою фізичною працею (2), професії, пов'язані з покращенням жіночої зовнішності (1).

Чоловічі та жіночі професії (суміжна діаграма попередніх двох):

26. Оберіть твердження, з якими Ви погоджуєтесь:

ЛІТЕРАТУРА:

1. Досина Н.В. Гендерные исследования в социологии: учеб. пособие / Н.В. Досина; Яросл. гос. ун-т им. П.Г. Демидова. – Ярославль: ЯрГУ, 2010. – 148 с.
2. Здравомыслова Е., Темкина А. Социология гендерных отношений и гендерный подход в социологии // Социологические исследования. – 2000. – №11. – С. 15 – 23.
3. Карпенко Н. Можливості побудови анкети у соціолінгвістиці (на прикладі анкети для вихованців закладів інтернатного типу) // Українознавство. – № 3. – 2010. – С. 103 – 107.
4. Коновалова М.Д. Экспериментальная психология. – М.: Высшее образование, 2009. – 180 с.
5. Маркс К. Анекта для рабочих // Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс – Москва: Государственное издательство политической литературы, 1961. – Том 19. – С. 233 – 240.
6. Методы социальной психологии / Под ред. Кузьмина Е.С., Семенова В.Е. – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1977. – 176 с.
7. Никандров В.В. Экспериментальная психология. Учебное пособие. – СПб.: Речь, 2003. – 480 с.
8. Паніна Н.В. Технологія соціологічного дослідження: Курс лекцій / 2-ге видання, доповнене. – К., 2007. – 320 с.
9. Примуш М.В. Загальна соціологія: Навчальний посібник. – К.: Професіонал, 2004. – С. 577 – 578.
10. Ростова А.В. Методология изучения гендерных отношений // Вестник СамГУ. – 2008. – №4. – С. 221 – 226.
11. Суїменко Є.І. Анкетне опитування: мистецтво ставити запитання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/school/suimenko_ank.pdf

ДОДАТКИ

**ПЛАТОН. БЕНКЕТ // [ЕЛЕКТРОННИЙ РЕСУРС]
РЕЖИМ ДОСТУПУ: [HTTP://JAVALIBRE.COM.UA/JAVA-
BOOK/BOOK/2908178](http://javalibre.com.ua/java-book/book/2908178) – С. 39-49.**

«...Мені здається, що люди ніяк не можуть второпати, якою є сила Ероса. Якби второпали, то вибудовували б йому величні храми й вівтарі, приносили б найщедріші жертви, а попри те, як бачимо нині, – нічого такого люди не роблять, а мали б робити. Бо немає такого бога, який аж так любив би людей, як Ерос. (d) Він допомагає людям виліковувати їхні недуги, зцілення від яких було б для людського роду чи не найбільшим щастям. Зараз я спробую показати вам могутню силу цього бога, а ви вже навчите інших. Насамперед треба пізнати людську природу та її слабкості. Бо давно колись первісна наша природа була не така, як тепер – вона була інша. Передусім, існувало три роди людей, а не два, як маємо тепер – чоловічий і жіночий. (e) Колись був ще й третій рід, що поєднував у собі обидва начала. Був, але вже нема – лишилося від нього одне тільки ім'я та й те звучить непристойно. Кажемо андрогіні й бачимо, що назва ця поєднує в собі обидва роди – андр- вказує на чоловічий, гін- на жіночий. (190)

Люди були тоді на вигляд круглясті – спина й боки сходилися в коло, рук мали по чотири кожний і ніг стільки ж, як і рук; на круглій шії мали по два, цілком однакові обличчя; обидва дивилися в протилежні боки з одної голови; вух було по чотири, соромітних членів – два, і всього іншого було так само, як легко можна собі додумати, щоб уявити собі цілий їхній образ. Ходили такі люди просто, як тепер, але – в обидва боки; коли ж хотіли, щоб швидше – перекидалися і знову ставали на рівні ноги; а ще мали тоді по вісім кінцівок, (b) від яких могли відштовхуватися, то котилися дуже швидко – як та куля. Було їх три роди, такими були тому, що чоловічий рід походив від сонця, жіночий – від землі, а той, що поєднував обидва – від місяця, бо місяць має в собі щось від одного і другого. А щодо круглої подоби цих істот і їхньої кулеподібної ходи, то це тому, що вони схожі на своїх прародичів. Страшні своєю могутністю й силою, вони мали великі задуми і насмілилися навіть зазіхнути на владу богів. Те що Гомер говорить про Ота й Ефіалта, це про них сказано, (c) бо вони вже почали спинатися на небо, аби повергнути богів.

І ось Зевс та інші боги почали радитися, що треба зробити з тими людьми, і не знали: не вбити ж їх, як колись гігантів, спопеливши блискавицею, – тоді боги позбавили б себе почестей і жертвоприношень від людей, – але й подібного зухвальства було вже занадто, щоб його терпіти.

І тут Зевс, насилу щось придумавши, каже:

(d) «Здається, я знаю один хитрий спосіб, щоб вони залишались людьми, але, втративши трохи на силі, припинили неподобства. Зараз розсічу їх, – каже, – навпіл – і вони раз, що стануть слабшими, раз – кориснішими для нас будуть, бо число їх побільшиться вдвоє. Ходитимуть просто, на двох ногах. Якщо й після цього вони надумують показувати своє зухвальство і не захочуть сидіти тихо, я знову, – сказав він, – розсічу їх навпіл і тоді вони застрибають на одній нозі». (e) Сказавши таке, він порозрізував

людей на дві половини – так розділяють плоди горобини, щоб засушити їх, або подібно розрізають тонкою ниткою яйце. І кожному, кого Зевс розітнув, Аполлон, за його наказом, мав повернути в бік розтину лице і половину шиї, щоб, маючи перед очима своє каліцтво, люди стали покірніші, а решту наказав вигоїти. І Аполлон повертав лице кожному і, стягуючи з усіх боків шкіру до того місця, яке тепер називаємо животом, (191) розпростовував у такий спосіб складки і, залишаючи один отвір, зав'язував його посередині живота, – це місце називаємо пупком. Так само розгладив всі інші складки і розпростував груди, маючи для того таке знаряддя, яке тримають шевці, коли на правилі виправляють шкіру. Там, де живіт, і біля пупка, він залишив трохи складок – на пам'ять про пережиті страждання. Коли людську природу було розділено таким способом на дві половини, кожна половина бажала собі поєднатися із втраченою – вони припадали одна до одної, обіймалися і, прагнучи зростись в одне, (b) вмирили від голоду і неробства, бо одна без другої нічого не хотіла робити. І коли одна половина вмирала, а друга лишалася, та, що залишилась, вишукувала собі іншу половину і завмирала в її обіймах, незалежно від того, зустрілась їй половина цілої жінки, тобто те, що Ми називаємо жінкою, чи цілого чоловіка. Так вони загибали. Змилувавшись над ними, Зевс, придумав новий спосіб – переставити їхні соромітні члени, щоб були спереду. Бо досі [як були цілі] мали їх на той бік, що й лице – і зачинали, і народжували не один в одному, а в землі, як цикади. (c) Отже, переставив наперед їхні члени і зробив їх родження обопільним – через чоловіче начало в жіночому, для того, аби в поєднанні, коли чоловік із жінкою зійдеться, зачинався і продовжувався їхній рід; коли ж зійдеться чоловік із чоловіком, щоб мали від цього щонайменше задоволення і, скінчивши, повертались до роботи і дбали про інші життєві турботи. Отож, відтоді взаємна любов всаджена в природу людей. (d) Зводячи їх ра-

зом у первісну природу, Ерос намагається зробити з двох одне і зцілити людську природу. Кожен-бо з нас є половиною людини, розділеною на дві камбалоподібні частини – з однієї дві. Тому кожен вічно шукає своєї половини. Чоловіки, які є частиною тієї єдиної колись істоти, що називалась андрогіном, мають особливу пристрасть до жінок, більшість із них – перелюбники. (e) А знову ж таки, жінки, що ведуть своє походження від роду андрогінів, кохаються з чоловіками – то страшні розпусниці. Жінки ж, які є половиною колишньої жінки, переважно байдужі до чоловіків, їх більше приваблюють жінки; від них і походять жонолюбниці. І чоловіки, – ті, що є половиною колишнього чоловіка, захоплюються всім чоловічим. Ще в дитячому віці, як частинки істоти чоловічого роду, вони люблять чоловіків і їм подобається лежати й обійматися з чоловіками. (192) Ці якраз найкращі з хлопчиків та юнаків – то справжні мужі за природою. Дехто, правда, говорить, що вони сорому не мають, але то брехня.

Поводяться так не тому, що безсоромні, а тому, що достатньо відважні, сміливі і, як личить справжньому мужеві, певні себе, щоб любити свою подобу. І цьому є вельми переконливий доказ. (b) У зрілому віці лише такі мужі присвячують себе державним справам. Змужнівши, вони любляться з юнаками, позбавлені від природи потягу до шлюбу чи плодження дітей. До цього їх приневолює звичай, вони ж радше задовольнялися б спільним життям із собі подібними, не знаючи жінок і шлюбних зв'язків. Завжди радісно приймаючи споріднене начало, такий муж стає палким прихильником юнаків і другом закоханих у нього. (c) Коли випадково зустрінеться такому мужеві, що любить юнаків, його половина, тоді починає раптом відчуватися між ними щось дивне – вони відчують таку близькість і любов, що навіть на короткий час не хочуть розлучатися один з одним. І люди, що разом перебувають все життя, не могли б, мабуть, сказати, чого вони, власне,

один від одного хочуть. Хто б подумав, що то тільки заради любовної втіхи вони роблять все, що в їхніх силах, аби бути разом. Ясно, що душа кожного бажає чогось іншого. (d) Хай вона не вміє цього висловити, але має передчуття любові і намагається ці непевні відчуття розгадати. Якби перед ними, коли вони лежать поруч, раптом з'явився Гефест зі своїм ковальським молотом і спитав: «Чого ви хочете один від одного, люди, щоб вам сталося?» І коли б вони збентежившись на таке запитання, не знали, що відповісти, він знову спитав би їх: «Може, хочете стати одним тілом, щоб ніколи не розлучатися, ні вдень, ні в ночі, і завжди бути разом?» (e) Якщо хочете цього, я можу поєднати вас в одному тілі, сплавивши як залізо, і тоді з двох станете одним і, поки живі, житимете одним спільним для обох життям, а коли помрете, то теж спільною смертю і в Аїді будете однією тінню, замість двох. Та добре подумайте, чи справді бажаєте собі цього, чи будете втішатись, якщо так вам станеться?» Таке почувши, знаємо напевно, що жоден не пропустив би такої нагоди і не виявив би іншого бажання, тільки подумав би, що почув саме те, чого так пристрасно прагнув віддавна – зійтись і сплавитися з найдорожчою істотою в одне тіло. Причиною цьому є те, що первісна наша природа була такою і ми були цілі. (193) Отож, любов'ю називаємо бажання цілоти і прагнення її досягнути. Я вже казав, і тепер говорю: колись ми були єдиною істотою, а тепер через нашу провину ми, ніби розселені богом, кожний окремо, як аркадці з лакедемонцями. Страшно, але якщо не будемо гідними в очах богів, нас ще раз поділять навпіл і тоді те, що з нас лишиться, буде подібним до опуклих зображень на могильних плитах, що їх розпилюють уздовж носа. (b) Тому кожний муж, як лише вміє, хай наставляє всіх шанувати богів, щоб нас оминуло це лихо і, щоб ми досягнули те, до чого нас веде Ерос – наш провідник на цій дорозі. Хай ніхто своїми вчинками не суперечить Еросові. Хто чинить йому опір, той накликає на себе ворожість богів.

Заприязнившись і помирившись з цим богом, ми віднайдемо і зустрінемо кожен свою половину, яку любимо, що тепер вдається небагатьом. (c) Хай Ериксимах не посміється з моєї мови, сприймаючи її так, ніби я говорю про Павсанія і Агатона. Що ж, може, вони й належать до тих небагатьох і обидва мають чоловічу природу. Але я кажу, загалом, про всіх чоловіків і жінок, тому що лише в такий спосіб – у досконалій любові – якби кожен із нас зумів знайти свою половину, щоб повернутися до первісної природи, наш рід став би щасливим. Якщо це найкраще, то з усього, що маємо тепер, найліпшим треба визнати те, що найближче до найкращого, а це означає, що треба знайти свою половину, споріднену способом мислення. (d) Тому, співаючи хвалу богові, що дає нам це благо, буде справедливо, якщо ми прославимо Ероса. Він уже й тепер дарує нам радість, бо провадить до того, хто близький за природою, і на майбутнє вселяє надію, – якщо будемо шанувати богів, він зробить нас щасливими і блаженними, зціливши нас поверненням первісної природи...».

Для нотаток

Наукове видання

Гендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність

*За загальною редакцією
Пушонкової О. А., Шевченко З. В.*

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний,
Умов. друк. арк. 12,25. Гарнітура Neuristica.
Зам. № 1246. Тираж 300 прим.

Видавець: Чабаненко Ю. А.
Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру видавців
серія ДК № 1898 від 11.08.2004 р.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашковича, 39.
Тел: 0472/56-46-66; 093/788-99-99
E-mail: office@2upost.com

Друк ФОП Чабаненко Ю. А.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашковича, 39.
Тел: 0472/56-46-66; 093/788-99-99
E-mail: office@2upost.com